

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**STOACI GELENEĞİN DETERMINİST ÇİZGİSİNDE
SENECA'NIN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ceyda ALTINTOP AKABİK

BURSA 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**STOACI GELENEĞİN DETERMİNİST ÇİZGİSİNDE
SENECA'NIN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ceyda ALTINTOP AKABİK

DANIŞMAN:

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

BURSA 2019

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı, Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Bilim Dalı'nda 701643008 numaralı Ceyda ALTONTOP AKABİK'in hazırladığı "Stoacı Geleneğin Determinist Çizgisinde Seneca'nın Özgürlük Anlayışı" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 17. 07. 2019 tarih ve Çarşamba günü 10:30/ 12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna oybirliği/oy çokuğu ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Caner ÇİÇEKDAĞI

Artvin Çoruh Üniversitesi

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Stoacı Geleneğin Determinist Çizgisinde Seneca'nın Özgürlük Anlayışı” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Öğrencinin Adı: Ceyda ALTINTOP AKABİK

Numarası: 701643008

Anabilim Dalı: Felsefe Anabilim Dalı

Programı: Felsefe

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 03/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: STOACI GELENEĞİN DETERMİNİST ÇİZGİSİNDE SENECA'NIN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 03/07/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Ceyda ALTINTOP AKABİK
Öğrenci No: 701643008
Anabilim Dalı: Felsefe
Programı: Felsefe Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

03.07.2019

Tarih ve İmza

Danışman

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Ceyda ALTINTOP AKABİK

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe

Bilim Dalı : Sistemik Felsefe ve Mantık Anabilim Tarihi

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : X+100

Mezuniyet Tarihi :

Tez Danışmanı : Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

STOACI GELENEĞİN DETERMINİST ÇİZGİSİNDE SENECA'NIN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Bu çalışma Seneca'nın özgürlük kavramına dair fikirlerini, Antik Yunan ve Roma felsefesi temelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu inceleme yapılırken, öncelikle Antik Yunan Uygarlığının özgür yurttaş ve köle ayrımındaki toplum yapısı, beraberinde ise Roma'nın politik ve kültürel yapısı ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın ilk kısmının odağında, Antik Yunan'ın söz konusu politik ve kültürel yapısı Platon ve Aristoteles'in özgürlük anlayışlarından yola çıkarak açıklanırken akabinde, Roma toplumunun özgürlük anlayışı Stoa felsefesinin önderliğinde incelenmiştir. Böylelikle Seneca'nın, Stoa öğretisinde hakim olan determinizm çizgisinde özgürlüğe nasıl alan açtığı araştırılmış ve belirlenen bu özgürlüğün günümüz dünyasındaki yerinin imkânı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Seneca, Özgürlük, Stoa, Antik Yunan, Roma, Köle, Determinizm

ABSTRACT

Name and Surname : Ceyda ALTINTOP AKABİK

University : Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : Philosophy

Branch : Systematic Philosophy and Logic

Degree Awarded : Master

Page Number : X+100

Degree Date : ....../....../2019

Supervisor : Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

SENECA'S UNDERSTANDING OF FREEDOM IN DETERMININIST LINE OF STOACI TRADITION

This study aims to examine Seneca's ideas on the concept of freedom on the basis of ancient Greek and Roman philosophy. In this study, first of all, the social structure of Ancient Greek Civilization in the distinction of free citizen and slaves and the political and cultural structure of Rome are examined. In this context, in the focus of the first part of the research, while the political and cultural structure of Ancient Greece is explained from the understanding of freedom of Plato and Aristotle, the understanding of freedom of Roman society was examined under the leadership of Stoa philosophy. Thus, how Seneca opened the space for freedom along the line of determinism prevailing in the doctrine of Stoa was investigated and the possibility of the place of this freedom in today's world was evaluated.

Keywords:

Seneca, Freedom, Stoa, Ancient Greek, Rome, Slave, Determinism

ÖNSÖZ

Stoa öğretisi, insanın hayatı öğrenirken davranışlarını biçimlendirerek kontrol altında tutabilmesini sağlayan, yalnızca dönemini değil örnek alınırsa günümüz dâhil her döneme etki edecek güçte bir ‘yaşam felsefesidir’. Böylesi bir felsefe çizgisinde, örnek almayı ihmal etmeden ilerlediğim ve hayata bakış açımın derinlik kazandırdığına inandığım bu çalışmamda ilk minnet borcumu büyük şansım olduğuna inandığım saygıdeğer hocama duymaktayım. Çıkmaza düştüğüm her an bana desteğini esirgemeyen, hayat tecrübesiyle, bilgi birikimiyle, güler yüzü ve daima anlayışlı olmayı ilke haline getirmiş karakteristik yanıyla kendimi güçlü hissetmemi sağlayan sevgili danışmanım, saygıdeğer Abdülkadir ÇİÇEN hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Varlığını hissederek cesaretimi büyüttüğüm, düşünce dünyamı aydınlatan diğer bir minnet duyguma değinmeden geçemem ise şüphesiz doğru olmayacaktır. Kendileri akademideki 45 yıllık emeği içerisinde büyüttüğü bilgi birikimiyle ve şefkatli kalbiyle zamanın akışında tüm zorlu süreçlerimde benimle olan, bana *herkes üzerinde iyi bir izlenim bırakmayı ve örnek biri olmayı* gülen gözleriyle ve eğitici sözleriyle öğreten saygıdeğer A. Fügen BERKAY hocamdan başkası değildir. Böylelikle sevgili hocama şahsıma esirgemediği tüm destekleri dolayısıyla teşekkürlerimi bir vefa borcu olarak görmekteyim.

Satırlara dökerek ifade etmeye çalıştığım çerçevede görüldüğü üzere, her insanın yaşamında farklı cereyan edebiliyor olsa da genel paydada birçok kişinin öğrenciliğinde şanslı öğretmenleriyken diğer bir noktada, özel yaşamında ise bu şanslı yaratılanların ailesi ve dostları olduğuna inananlardanım. Kalbimdeki bu inançla ve hissettiğim şansla duygularımı ailemin ve dostlarımla desteklerini es geçmeyerek dile getirmek isterim. Bu noktadan ilk teşekkürümü yüce ve derin sevgileriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayarak maddi manevi desteklerini esirgememiş olan, karşı karşıya kaldığım olumlu olumsuz her durumda iyi niyet çizgimi bozmadan ilerlemem gerektiğini bana öğreten sevgili anneme ve babama, sonrasında tüm güzelliği, naifliği ve saflığıyla bana huzur veren sevgili kardeşim Cem’e bir borç bilirim.

Ailemle hissettiğim şansımın özel bir ayrıntısında, yaşamımın bundan sonraki her anında benimle olacağına inandığım ilk aşkı, sevgili eşim Onur AKABİK’e, kendimi yorgun hissettiğim her an bana duyduğu güveni ve aşkı kalbimde hissettirerek bana güç verdiği için teşekkürlerimi sunarak sevgi dolu hislerimi bendeki değerleri kelimelerle ifade edilemeyecek dostlarımla tamamlamak isterim. Bu sayede kalbime uzanan elleriyle desteklerini daima hissettiğim, her anıma anlam katan sevgili dostlarım Mehmet ÇİÇEK ve Esra TÜRKSEVER’e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamı ise başkalarının hayranlığına bağımlı olmadan, kendi erdemimi kendi ellerimle yaratmam gerektiğini, adeta Stoacı bir tavırla yaşamın karşı karşıya bıraktığı her zorluğu sabırla ve gücümü keşfederek göğüsleyebilmemin güzelliğini bana açılan sevgili Anneme ve Babama armağan ediyorum...

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ.....	i
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	i
ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

(ANTİK YUNAN'IN UYGARLIK SERÜVENİNDE FELSEFE)

1. ANTİK DÖNEM VE FELSEFENİN DOĞUŞU.....	4
1.1. Antik Yunan'da Özgürlük: Özgür Yurttaş ve Köle Ayrımı.....	7
1.2. Platon Felsefesinde Özgürlüğün Özgün Yanı.....	12
1.2.1. Platon'un mağara metaforu ve özgürlük değerlendirmesi.....	17
1.3. Aristoteles'in Özgürlük Anlayışı.....	21
1.3.1. Aristoteles'in ahlak felsefesi: erdem ve mutluluk.....	24
1.3.2. Aristoteles'in özgürlüğe bakışı.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

(DOĞAN ROMA GÜNEŞİ VE STOA FELSEFESİ'NİN ÖNEMİ)

2. DOĞAN ROMA GÜNEŞİ VE STOA FELSEFESİ'NİN ÖNEMİ.....	32
2.1. Roma İmparatorluğunun Doğuşu: Toplumsal ve Siyasal Düzen.....	32
2.1.1 Roma'nın siyasi değişimi içerisinde özgürlüğü yeri.....	40
2.2. Roma Döneminde Stoa Felsefesi.....	47
2.2.1. Stoa felsefesinde ahlak ve özgürlük.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
(SENECA'DA ETİK BAĞLAMDA ÖZGÜRLÜK)

3. SENECA'DA ETİK BAĞLAMDA ÖZGÜRLÜK	
3.1. Seneca'nın Yaşamı ve Felsefesi.....	58
3.2. Seneca'nın <i>Sarsılmaz Bilge İdeali</i>	64
3.3.Seneca'nın Ahlak Felsefesi: Mutluluk ve Erdem.....	74
3.4.Seneca'nın Felsefesinde Özgürlük.....	84
SONUÇ.....	95
KAYNAKLAR.....	101

GİRİŞ

Kelime anlamı bilgelik sevgisi olan felsefenin temelinde insanın çevresinde olup biteni anlama çabası yatmaktadır. Dolayısıyla başka bir anlamda felsefe, “evreni bir bütün olarak kavramak için gerçekleşmiş bir denemedir.”¹ Bununla birlikte felsefenin genel bir tanımını yapmak gerekirse: “Kendisini akla dayanan nedenlerle, gerekçelerle meşrulaştırmaya çalışan bireysel, eleştirel, refleksif, bütüncül ve tutarlı bir düşünme faaliyetidir”² denebilir. Felsefenin nerede ortaya çıktığı felsefe tarihi açısından bir problem teşkil etse bile, genellikle otoriteler, onun Antik Yunan’da ortaya çıktığı konusunda görüş birliğine varırlar. Bu tarihsel olgunun birçok nedeninin yanı sıra, Antik Yunan’ın coğrafi konumunun ve siyasal yapısının en önemli etkenler olduğu söylenebilir. Özellikle siyasi arenada görülmüş olan site düzeni felsefenin doğuşuna olumlu katkılar sağlamıştır. Antik Yunan uygarlığı içerisinde incelenecek olan “özgür düşüncenin” varlığı ve bu anlamda gelişen demokrasi çizgisi, felsefenin var olabilmesi adına önemli değerler olarak karşımıza çıkacaktır.

Aristoteles insanı “politik canlı” olarak tanımlar. Bu bağlamda, insanın hemen her edimi aynı zamanda siyasal bir anlam taşır. Bu edimler arasında felsefe de yer almaktadır. Dolayısıyla felsefe ve siyaset sıkı bir ilişki içindedir. Siyasal toplumun bütün değerleri bu manada felsefi analizin de konusu olur. Antik Yunan toplumunun en önemli değerlerinden olan “özgürlük” Antik dönem filozoflarının siyaset alanı ile ilgili öğretilerinin temeli haline gelmiştir. Bu durum başka bir anlamda siyaset ve etik alanının, dolayısıyla felsefenin, ayrılmaz bütünlüğünün de dolaylı ifadesi anlamına gelmektedir. Bu noktada etik ile ahlak arasındaki ayrıma değinmek gerekirse, “etik, tek tek eylemlere ilişkin ahlaki yargılarda bulunmaz, eylemlere ilişkin ahlaki yargıların nasıl oluştuklarını üst bakış düzeyinde çözümler.”³ Başka bir anlamda etik, ahlaki eylemlerin teorik analizini ifade eder. Dolayısıyla pratik alana dair eylemler, ahlaki

---

¹ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, 3.b, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005, s.37

² Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi 1*, 7.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.23

³ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman ve Gönül Sezer, 2.b, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012 s.30

eylemlerdir ve bu eylemler, kişinin pratik hayatında kişiyi “özgür” kılabilecek araçlar veya yollar anlamına gelir.

Kişiyi özgür kılacak yolların basamaklarını ele aldığımız zaman bizi ilk karşılayan ahlakın ilkeleri olmaktadır. Söz konusu ilkeler içerisinde yer alan erdem ve mutluluk kavramları ise özgürlüğe giden yolda, gerek Klasik Dönem içerisinde gerekse de Helenistik Dönem ile Roma dönemlerinde birçok filozofun felsefi disiplinlerine konu olmuş kavramlar olarak karşımıza çıkacaktır. Bu bağlamda Klasik Dönem içerisinde Platon ve Aristoteles ile ilk basamağını oluşturacağımız *özgürlük* çözümlemesi, Roma'nın İmparatorluk yüzyılı içerisinde değerli bir filozof olan Seneca'nın Ahlak felsefesi içerisinde hem daha önceki döneme hâkimiyeti koruyarak hem de İmparatorluk dönemini hissederek tamamlanacaktır.

Felsefe tarihinin genel çizgisinde ‘özgürlük’ kavramını İmparatorluk sınırları içerisinde inceleyebilmek için öncelikle Antik Yunan’da soluk almamızın nedeni yalnızca felsefenin doğduğu topraklar olması dolayısıyla değil aynı zamanda İmparatorluğun Kent Devletinden hangi noktalarda etkilenmiş olduğunu kavrayabilmek adına bir girişim olacaktır. Çünkü Antik Yunan felsefesi tarihsel süreci Thales ile başlayan ve tüm Doğa filozoflarını kapsayan, Sokrates ile Sofistlerin bilgi felsefeleriyle yoğrulmuş ve sistematik filozoflar Platon ve Aristoteles’in felsefe dünyalarıyla da tırmanışı yaşamış olan bir geleneğin sahibidir. Dolayısıyla uygarlığın sonrasında devralınacak Helenistik felsefenin hangi noktalarda özgün olabildiği doğru adımlara tabii tutularak çözümlenecektir.

Çözümlemeler ışığında öncelikle felsefenin evrensellik noktasındaki özgünlüğü dönemlerin karakteristik özellikleriyle gün yüzüne çıkmış olacaktır. Siyasi değişimler dolayısıyla gerçekleşen kültürel etkileşim her ne kadar da bir dönemin bitişini bir sonraki döneme hazırlık niteliğinde değerlendirilmiş olsa da her etkileşimin beraberinde nasıl bir bağlantı koruduğunu görmek de güç olmayacaktır. İlerlemenin ışığında Antik Yunan’ın Helenik kültür etkisiyle muhafaza ettiği politika ve etik birlikteliği, Roma'nın İmparatorluk sürecinde aktif olan filozof Seneca'nın çalışmalarında yeniden can bulmuştur. Böylelikle kavram olarak *özgürlüğün*, her iki dönemin de çalışmaları daim filozoflarından hareketle adeta fenomenolojik özünün toplumsal tabakalaşmaya dayandığı görülecektir. Farklılık ise yüklenen anlamlarda ortaya çıkacaktır. Diğer bir

ifadeyle, toplum yapısı içerisinde özgürlüğü değerlendirirken Antik Yunan için Yunanlı olmayanlar *Köle* sayılırken bu durum Romalı dönemini etkisi altına almış olan Stoa öğretisi için *Ruhsal Kölelik* olarak değerlendirilecektir.

Antikçağın toplum yapısı içerisinde, herhangi bir yüzyılda, değerlendirmelerimiz hangi başlık altında olursa olsun, *özgürlüğe* dair karşı karşıya kalacağımız yegâne ön çözümlememiz zorunlu olarak *köle* gerçeği olacaktır. Söz konusu gerçeğin zorunluluk arz etmesinin nedeni gerek Antik Yunan toplum yapısı içerisinde gerekse de Roma dönemleri içerisinde yaşanan toplumsal tabakalaşmalardır. Ortak olan tabakalaşma gerçeğinin içerisinde farklılık yaratacak olan özgünlük değerlendirmesi ise her iki dönem için özgürlüğe yüklenen anlamların ayırımında karşımıza çıkacaktır. *Özgürlük* Antik Yunan için yurttaşlık fikriyle değer kazanırken, Stoa öğretisi için bu durum dünya vatandaşlığı fikri içerisindeki tüm bireylerin tutkuları, arzuları ve istekleri karşısında sergilemesi gerekli kılınmış tavırlarıyla değerlendirilecektir.

Romalı dönemler içerisinde gelişme kaydetmiş olan okullardan Stoa Okulu dönemin en fazla ilgi çeken okulu olmuştur. Okul tarihi dönemlere ayrıldığından *Geç Dönem Stoa Felsefesi* olarak adlandırılan dönemin değerli filozoflarından biri olan Seneca'nın *özgürlüğe dair* söylemleri ise eserleri incelendiğinde hem İmparatorluk yüzyılını aydınlatıcı niteliğe sahip olacak hem de çalışmalarıyla felsefe çizgisini nasıl şekillendirdiği görülecektir. Bu bağlamda öncelikle Antik Yunan'ın toplum yapısında var olan köle gerçeği Platon ve Aristoteles örnekleriyle incelenecektir. Arından Roma'nın politik gelişim seyri değerlendirilerek toplum yapısı Seneca'nın da imparatorluk yılları içerisinde gerçekleştirdiği felsefe çalışmaları ışığında değerlendirilecektir. Böylelikle çalışmanın esasında Seneca için Bilge kişi kimdir? Bu uğurda Mutluluğun kaynağı nedir? Bilge kişi neden sarsılmaz değere sahiptir? Şan, servet, mevki ve makam gibi değerlerin Seneca için anlamı nedir? Daha da önemlisi, Stoacı gelenek için hiçbir seçiminin diğer bir seçiminden bağımsız görülmediği böylelikle determinst çizgide yaşatılmış olan insan Seneca'nın özgürlük tanımlamasında hangi noktada çözüme ulaşmış olduğu gün yüzüne çıkacaktır. Söz konusu çözümün günümüz dünyasının toplum yapısı içerisinde var olma ihtimali ise özgün bir yoruma tabi tutulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ANTİK YUNAN'IN UYGARLIK SERÜVENİ

Antik Yunan, felsefenin doğduğu ve adeta kültürel antropolojinin yaşandığı bir uygarlık tarihinin neferidir. Helen kültürü olarak da bilinen toplumunun özgün uygarlık bilinci gerek bir sonraki dönem İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayacak olan Roma tarihini gerekse de günümüze değin tüm felsefe çalışmalarını büyük oranda etkilemiştir. Uygarlık tarihinin çalışmaları, yalnızca bir devlet ismi olmadığını gözler önüne sererken aynı zamanda sınırları içerisinde hayat sürmüş olan toplumun miras bıraktığı kültürel değerleri, yaşama bakış açıları, toplumsal ve bireysel *telos*larıyla bütün bir felsefe tarihini fazlasıyla etkilemiştir. Söz konusu etkileniş felsefenin doğuşuna ve Antik Yunan'ın siyasi ve kültürel birikimlerinin zaman içerisinde aktarılıp hemen her toplumda örnek alınmasına olanak sağlamıştır. Bu olanakların yarattığı sonuçların öncesinde nasıl bir tarihi çizginin var olmuş olduğunu görmek ise daha doğru olacaktır.

1. Antik Dönem ve Felsefenin Doğuşu

Antik Yunan'ın sınırları dâhilinde yaşam sürmüş birçok düşünürün katkılarıyla dünya tarihinde elde edilmiş olan her bir başarı öncelikle dönemin uygarlık bilincinde saklıdır. Uygarlık bilincinin beraberinde ise Grekçenin “ot ve pınar kadar canlı, düşüncenin en ince ayrıntılarını açıklayacak, yüreğin en gizil devinmesini açığa çıkartacak kadar esnek”⁴ yapıya sahip bir dil olduğu detayı önemli diğer bir gerçektir. Bu detay ile dilin, bir toplumun yaşam sürdüğü coğrafyada tutunduğu en önemli dalı olduğu hakikati ise her adımda bizleri karşılayacaktır. Antik Yunan düşünürleri de sahip oldukları uygarlık bilincinin yansırı etkili kullanabildikleri dilleri sayesinde, uygarlığı özgün gelişmeler kaydedebilen nadirliğe taşımışlardır.

Antik Yunan, özgün gelişmelerin mimarı olmasıyla diğer yandan ulusal ve siyasi bilgiliğini sağlam zeminlere oturtmuştur. Bir süre tarihe nüksetmiş olan *Dor İstilaları* uygarlığa karanlık bir dönem yaşatmış olsa da saklı bir gerçek vardır ki Yunan dünyası Roma İmparatorluğunda bir il olana değin, zaman zaman zedelense de ulusal ve siyasi birliklerini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. İstilaların doğurduğu mücadele ruhu ise ilişkilerini sağlam zeminlere oturtabilmek adına değişimleri beraberinde getirmiştir.

---

⁴ Andre Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı, Cilt 1: İlyada'dan Parthenon'a*, çev. Kerem Kurtgözü, 1.b, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004, s. 21

Antik Yunan'ın yaşattığı ruh ışığında gerçekleşen söz konusu değişimlerin ilki olarak kendilerine ırk birliğini açığa vuran “Hellen” adını vermeden önce başka ırktan olanları ve başka dil konuşanları ‘Barbaros’ olarak nitelendirerek kendileriyle yabancılar arasında bir sınır çizmiş olduklarını görürüz.⁵ Ancak Yunanlıların barbar kelimesinden anladıklarıyla günümüz dünyasında algıladığımız anlam bir değildir. “Yunanlılar için barbar, vahşi anlamında değil Yunanca konuşamayan ulusların konuşurken çıkardığı seslerin adıdır. Diğer bir ifadeyle başka ırktan kişilerin konuşmaları Yunanlılara ‘bar...bar...bar’ sesi gibi geldiği için farklı dillere sahip ulusları bu şekilde tanımlamışlardır.”⁶

Antik Yunan'ın sınırlarını koruma hedefinde verdiği her bir mücadele, mecburiyetin doğurduğu özgün yanı içerisinde yaşatmaktadır ve bu özgün yan *Polis* düzenidir. Antik Yunan için *Polis*, oluşumuna dair günümüz kaynakları kısıtlı olan, *bazı* insanların *özgür* olma isteklerine yanıt vermiş bir yapıdır. Uygarlığın özgün yanı olan bu yapı aynı zamanda yine başka bir araya gelme biçimleri gibi, az veya çok dışlanmaya, üstün gelmeye dayalıdır.⁷ Antik Yunan içerisindeki en önemli *Polis*ler ise İyonya'dan başlayarak İtalya'ya değin coğrafi sınırları içerisinde almaktadır. Böylelikle her bir *Polis*, toplum yapısı ekseninde seyreden her yapıda siyasi anlamda aktif ve hukuki anlamda bireyi yaratmış olduğu neticesinde yurttaşlara anlam kazandırmıştır.

Böylesi bir siyasi ve kültürel yapılanma içerisinde hizmet eden, idaresi altında yaşam süren her bir vatandaş Antik Yunan sınırlarının özgür yurttaşı statüsünde yer almıştır. Ancak Yunanlıların sahip oldukları topraklarda çalışan insanlar uygarlık tarihi içerisinde daima *köle* olarak tanımlanmışlardır. Toplum yapısı içerisinde var olan bu ayırım, Antik Yunan'ın uygarlık sınırları içerisinde aradığımız özgürlüğün yerini bulmamıza olanak sağlayacaktır. Fakat bu olanağı ve politik süreci metnin ileriki kısımlarında incelemek üzere burada noktlayıp, yine politik süreç ile ilintili olan kültürel sürecin gelişmesine göz atmak uygun olacaktır. Çünkü Antik Yunan'da toplumun bir sınıfı olan köleliğin ortaya çıkmasına neden olan politik süreci, kendisinin

---

⁵ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 10.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s.106

⁶ Blunt, *Batı Uygarlığının Temelleri*, çev. Prof. Dr. Phil. Müzehher Erim, 3.b, İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1984, s.1

⁷ Umberto Eco, *Antik Yunan*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, s.65

şekillenmesinde önemli bir role sahip olan kültürel gelişimi netleştirmeden ele almak bir yönüyle eksik kalıplara sebebiyet verecektir.

Uygarlığın tarihi seyrini kültürel gelişimi içerisinde ele almaya çalıştığımızda Antik Yunan temelinde söz konusu toplumun ilk yazılı metinlerini ortaya çıkaran *Homeros* ve *Hesiodos*'u görmek güç olmayacaktır.⁸ Özellikle *Homeros*'un destanlarıyla bıraktığı kültürel miras, Antik Yunan'ın o dönem içerisindeki toplumsal ve siyasal düzenini anlayabilmemiz adına önemli bir detaydır. Nitekim öncelikli olarak *Homeros*'un metinleri, politikanın en önemli araçları olan hak, adalet, hukuk ve yönetim biçimleri hakkında bilgiler içerdiği için Yunanlıların politikadan günlük yaşama değin tüm hayatlarını etkilemiştir. Özetle “Herodotos’tan Platon’a değin *Homeros*'un uygarlığın seyrine çizdiği yönü anmayan yazarın olmamasıyla beraber Yunanistan’da eğitim adeta *Homeros* destanları üzerine kurulmuştur.”⁹

Antik Yunan, yalnızca edebi eserlerin sahibi isimlere değil; aynı zamanda *Herodotos*, *Thukydidides*, *Ksenophon* gibi önemli tarihçilere de ev sahipliği yapmıştır. “İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse Barbarların meydana getirdikleri harikalar bir gün adsız kalsın”¹⁰ diye eserlerini kaleme almış ve *Tarihin Babası* olarak da bilinen *Herodotos* bu ayrıcalığın en canlı örneği olmuştur. Diğer bir örnek ise edebi eserler verip dönemin sanatıyla ilgilenmek yerine yalnızca siyasi tarih yazarak ilk ilmi tarih yazıcılığını kurmuş olan Atinalı *Thukydidides* olarak günümüze değin aktarılmıştır.¹¹

Uygarlığın edebi ve tarihi eserleri birlikteliğinde ayakta kalma mücadelesine verdiği kültürel destekle önemli yeri olan bir diğer gerçek *felsefedir*. Felsefeyle yoğrulan tüm filozoflar, Antik Yunan'ın siyasi mücadelelerine rağmen, uygarlığa önemli değerler aşılamaktan hiçbir zaman geri durmamışlardır. Dolayısıyla filozoflarca ortaya koyulan her bir çalışma, uygarlık tarihinde yaşanan her bir siyasi mücadeleye önemli katkılar sunmuştur. Filozoflardan, başka bir anlamda Yunan felsefesinin başlangıcından söz edecek olursak, felsefe tarihi otoritelerine referansla, dikkatimizi o dönemde

⁸ Hesiodos, *Theogonia-İşler ve Günler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s.2

⁹ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, 9.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.X

¹⁰ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1991, s.17

¹¹Thukydidides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı*, çev. Dr. Halil Demircioğlu, 1.b, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s.IV

Anadolu'nun batı kıyılarında yer alan İyonya'ya çevirmemiz makbul olmandır.¹² Copleston ya da Cornford gibi felsefe tarihçileri tarafından felsefenin *çocukluk dönemi* olarak görülen İyon dünyası için ortak kanı, o dönemin felsefesinin orijininin Doğa olmasıdır.

Kaygıları varlıkla ilişkili olan ilk Yunan düşünürleri, “bilenin kendisi yani özne üzerine değil, bilinen yani nesne ya da bilmenin nasıl mümkün olduğu, neyin bilgi sayılacağı, neyin sayılamayacağına ilişkin ölçütlerle, bilginin sınırının nereden başlayıp nerede bittiği gibi sorularla ilgilenmişlerdir.”¹³ Parmenides'in yaptığı sanı ve varlığa dair gerçek bilgi ayrımı buna örnek olarak gösterilebilir. Her ne kadar İyonya felsefesinden sonra, felsefenin çizgisi insana dair konulara yönelmiş olsa da bu dönem düşünürlerinin felsefenin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğu inkâr edilemez. Bundan dolayı da bahsi geçen tüm İyonyalı düşünürler “sanki zararsız mırıltıları ciddi bir ilgiye değmez çocuklarmış gibi felsefe tarihinden dışlanamaz değerdendirler.”¹⁴

Özellikle İyonya felsefesinden sonra felsefenin ilgisi insana, bahsi geçen *polise* ve onun yönetim tarzına yönelmiştir. Dolayısıyla özgürlük, özgür yurttaş, barbar, köle, demokrasi gibi kavramlar felsefenin elinin değeceği temel kavramlar haline gelmiştir. Zira dönemin önemli filozoflarından Platon ve Aristoteles de bu kavramlara kayıtsız kalmayacaktır. Başka bir ifadeyle, karşı karşıya kaldıkları istilalar sonrasında Yunanlıların ayakta kalma mücadeleleri içerisinde ortaya koydukları Hellen Barbar ayrımı, Roma'nın Antik Yunan'ı tarih sahnesinden sileceği güne kadar uygarlığın hem siyasi gelişmelerinde hem de fikri yapılarının şekillenmesinde önemli bir detayı olarak kalmıştır.

1.1 Antik Yunan'da Özgürlük: Özgür Yurttaş ve Köle Ayrımı

Siyasi yapı içerisinde varlığına değinilmiş olan Polis düzeni, Antik Yunan toplumunun Karanlık Çağ olarak tanımladığı, tarımın temel ekonomi kaynağı olarak şekillendiği ve toprakların toplumun ortak malı olarak kabul edilerek eşit bir şekilde paye edildiği bir dönemin içerisinde söz konusu topluma biçim verme çabasında doğup

¹² Copleston, *Felsefe Tarihi-Yunan ve Roma Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, 2.b, İstanbul: İdea Yayınevi, 1990, s.9

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 7.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.54

¹⁴Copleston, *a.g.e.*, s.20

gelişme kaydetmiştir. Değişen toplum düzeni ise beraberinde aristokrat ve ekonomik anlamda güçlü bir sınıfı doğurmakla beraber kabileler arası savaşın tohumu kölelerin doğuşuna sebebiyet vermiştir. Antikçağ felsefe tarihi içerisinde zirveyi yaşamış olan köle sınıfı aristokrat ve zengin sınıf baskı altına alma çabası içerisinde girmiş olsa da bu durum aksine uygarlığın ticaret kanadında ekonomik zorluklar yaşamasına sebep olmuştur. Roma dönemi içerisinde de etkili olacak olan köle sınıf özellikle Helenistik dönemde daima efendiye bağımlı yaşam sürmüştür, cinsiyeti her ne olursa olsun daima hürriyetten mahrum bırakılmış ve söz konusu kölelerin özgürlüklerini kazanma ihtimalleri çok düşük şartlara bağlı kılınmıştır.

Toplumun karakteristik bir niteliği haline gelmiş olan köle, en alt sınıfı temsil etmiş ve bir suç işlemeleri ya da bir insanın köle bir anne babadan dünyaya gelmesi bu sınıfa ait olmaları için yeterli ölçütler olarak görülmüş, en ağır işlerde kullanılmışlardır. Uygarlık sınırlarında Atina içerisinde ilk olarak borç köleliği ve devlet köleliği olarak boy göstermiş olan bu sınıfın her bireyi Sparta için Helotlar* olarak adlandırılmışlar, genellikle savaşlarda kullanılmışlardır. Bahsi geçen ağır şartlar altındaki bir kölenin kölelik durumundan kurtulabilmesinin tek yolu ise özgürlüğünü geri verecek bir efendiye sahip olmasıdır. Başka bir anlamda bir kölenin özgür olabilmesinin tek olanağı efendisinin onu özgür kılmasıdır. Efendisinin her türlü cezasına da katlanmakla yükümlü olan köleler, sonuç olarak bir ömür özgürlükten yoksun bırakılırlar.

Yurttaşlık hakkına sahip olmayan ve efendilerini ilah kabul eden köleler, alınıp satılabildikleri gibi bir suç işlemeleri durumunda şiddet görmüşlerdir. Ancak Antik Yunan coğrafyasına sağladıkları katkılar göz önüne alındığında, bahsi geçen her bir kölenin uygarlığın tarihi seyrine ekonominin temeli haline gelmiş olduklarını görmek zor değildir. Belirtilenlerin yansıra bir yurttaşın köle olmasının bir diğer sebebi, soyluların tefecilik yoluyla topraklarını ele geçirdikleri küçük çiftçileri ve aileleri köle olarak satmalarıdır. Borcunu ya da vergisini ödeyemedikleri takdirde köle olarak satılmış olan borçluların bu durumu soyluların krallığa son verdiği zamana kadar devam etmiştir.¹⁵

---

* Sparta'da genellikle toprak işçiliğinde ve savaşlarda kullanılan köle sınıfı.

¹⁵ Oktay Uygun, *Demokrasi/Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 3.b, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s.14-15

Toplum yapısı ve gelişim seyri ışığında uygarlığın bir diğer önemli ayağı, Aristokratların hâkim olduğu siyasi yapısı, içerisinde dikkat çeken bir unsur olan yazılı hukuk kurallarının varlığıdır. Antik Yunan için dönemin hukuk kuralları arabuluculuk görevi üstlenen bir gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bir kısım araştırmacılara göre uygarlığın seyrinde aristokratların haklarını savunmaya yönelik çıkmış olan Drokon kanunları¹⁶ ve Solon reformları toplumda düzeni sağlamak adına ortaya çıkmıştır. Öncelikle Drokon kanunlarını ele alırsak, bu kanunların Atina halkının örf ve adetlerini yazılı yasalar haline getirerek toplumda düzeni sağlayacağına inanılan ve son derece *zalim* kurallar içeren kanunlar olarak değerlendirildiği görülmektedir.¹⁷

Toplumun bozulan yapısını şekillendirmek adına gerçekleştiği iddia edilen Drokon kanunları aksine gerginliği arttırmış ve yaşanan gerginlik Atina'da yeni bir reform olarak Solon kanunlarını doğurmuştur. Solon, soylu kesim ile halk tabakası arasındaki gerginliği çözmek adına ortaya koyduğu reformuyla ilk olarak önemli ölçüde toplumsal ve siyasi bir kriz olarak gördüğü borç köleliğini ortadan kaldırmış ve bu değişimi kişisel ihtiraslarından uzak gerçekleştirmiştir. Fakat Antik Yunan'ın ekonomik gücünün çoğunlukla köle emeğine dayandığı gerçeği Solon reformlarıyla dışarıdan temin edilen kölelerin artması krizini doğurmuştur. Fakat Solon uygarlık tarihinde “Evet! Bütün kötülüğü biliyorum: En eski Yunan ilinin çökmekte olduğunu görüyorum, yüreğim derinden derine sızlıyor”¹⁸ diyen ve Aristoteles için adeta halkın ellerini tutmuş olan bir devlet adamı unvanıyla tanınmıştır. Solon sonrasındaki süreçte Peisistratos ve Kleistenes'in reformları ile birlikte Yunan dünyasındaki politik süreç demokrasiye doğru evrilmiştir.*

---

¹⁶ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi/ Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 4.b, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, s.116

¹⁷ Oktay Uygun, *Demokrasi/Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 3.b, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s.15

¹⁸ Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, çev. Suat Yakup Baydur, 1.b: MEB Yayınları: 1998 s.185

* İktidarlıkları uzun ömürlü olmamış olan tiranların sonrasındaki politik süreçte demokrasi başat rol oynamıştır. Köleliğin ve demokrasinin şekillenmesinde önemli rol oynayan Atina tiranlığının bir dönüm noktası olan *Peisistratos* tiranlığı Atina'nın en parlak çağı olmuştur. Bu sayede Atina, aristokrasi üzerine değil demokrasi üzerine kurulacak bir hükümete doğru yol alırken *Peisistratos* köylüleri korumuş, köylü hukukuna yeni esaslar getirmiş, köylüye altın çağını yaşatmış ve beraberinde ticaret alanını da bir hayli genişletmiştir. Ancak *Peisistratos*'un ölümünden sonra bir türlü aynı zeminde oturamamış olan oğulları Tiran ailesinin lanetlenmesine sebep olmuş ve bu durum karşısında Atina'da kurulacak yeni özgür irade sorunu boy göstermiştir. *Peloponnes* içerisinde en güçlü devlet konumunda olan Sparta dönemi içerisinde komşularıyla yaşadığı savaşıardan dolayı özellikle ordusunda değişiklikler yaşamıştır.

Uygarlığın köle sınıf karşısında ve köle sınıfın çok sayıda daha az yurttaşlarına verdiği haklar Antik Yunan'ın eşitliğe dayanan bir demokrasi rejimine karşı sayılabilecek bir gerçektir. *Agora* adı verilen şehir meydanlarında kurulan pazarlarda gerçekleşen köle ticareti süresince kölelerin tanınması adına hazırlanan boy, kilo, tecrübe gibi niteliklerini belirten levhalar kölelere varlık olarak insan değeri verilmesinden çok eşya değeri biçmiştir. Homeros şiirlerinde saygı ve onura layık görülmüş olan köleler yalnızca görevlerini yerine getirmediklerinde cezalandırılırken diğer Uygarlık çizgisinde biçim alan köle algısı Antik Yunan tarihinde yaşanılmış olan ironiden ibarettir.

Antik Yunan felsefe tarihi içerisinde ise kölenin varlığı çok farklı değerlendirilmemiştir. Felsefe tarihinin önemli filozoflarından örneğin, Platon için insan huysuz bir yaratık olarak görülmüştür. Dolayısıyla köle ile özgür kişi ve efendi arasında bir ayırım yapmak da zorunludur. İnsan bu zorunlu ayrıma hiçbir zaman razı olmadığı ve olmayacağı için de köle zorunlu bir mal olarak görülmüştür¹⁹ Beraberinde öğrencisi olan Aristoteles için de durum farksız değerlendirilmiş olup, Yunan olmayan insanlar direk doğdukları andan itibaren köle kabul edilmiştir.

Yaşam süresince tapınaklara sığınmış ya da şayet devlet para öderse sahibinin kısıkacından kurtulabilmiş olan kölelerin sürdürmüş olduğu bahsi geçen her bir yaşam koşulları ile yurttaş değerlendirildiğimizde görülmektedir ki aslında özgürlüğe dair tüm söylemler anlamını yitirmektedir. Dolayısıyla da özgürlüğü mevcut köle gerçeği ışığında değerlendirmek yaşanılmış olan ironiyi anlamlı hale getirecektir. Söz konusu köle ve özgür yurttaş ironisini öncelikle Antik Yunan çatısı altında incelediğimiz zaman da uygarlık sınırların yaşanan birçok farklı yönetim biçimleri içerisinde değişmemiş olan tek gerçeğin köle emeğinin sömürülmesi olduğunu görmek güç değildir.

Uygarlığın tarihi seyri ışığında ele alınan tüm değerlendirmelerin bizi ulaştırdığı noktada paylaşacağımız bir payda vardır ki o da politik alanda herhangi bir yurttaşın saygınlığının sahip olduğu köle sayısına bağlı kılındığıdır. Yalnızca bedenlerini

---

Peisistratos sonrasında Sparta'da hiçbir direniş görmeyen bir *Kleistenes* reformları süreci boy göstermiş ve *Kleistenes* reformları "aristokratik teşkilatın nüfusunu kökünden kaldırmak, tam anlamıyla düzenli bir hükümet şekli kurmak ve tüm yurttaşların hükümete katılmasını sağlamak amacını gütmüştür." (Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 10.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s.211)

¹⁹ Platon, *Yasalar*, çev. Candan ŞENTUNA- Saffet BABÜR, 1.b, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1988, s.258

kullanan fakat zihinlerini kullanma ihtimalleri değerlendirilmeyen kölelerin herhangi bir alanda yer edinmesi ise mucize sayılmıştır. Çünkü zihnini kullanabilen kesim sadece özgür yurttaş olacağı düşünüldüğünden özgürlük de polisin yurttaş olmakla mümkün görülmüştür. Fakat Antik Yunan'da özgür yurttaş kesimi de sınırlı tutulduğundan yalnızca yetişkin erkekler politik alanda etkin kılınmıştır. Atina'nın kurucusunun bilgelik tanrıçası Athena olduğu miti düşünüldüğünde kadınların politik alanın dışında bırakılması dikkate değer başka bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat yurttaşın özgürlüğünü politik alanda aktif olmasıyla paralel değerlendirilmesi de doğru değildir.*

Antik Yunan'da özgürlüğün diğer yandan cinsiyet özelinde de değerlendirilmiş olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, “seçmenlere ücretlerini ve vatandaşlara boş zamanlarını sağlayabilmek için, bu düzenin kölelik olmadan sürdürülemeyeceği”²⁰ düşüncesine sahip bir zihniyetin özgürlük ironisinden kurtulması mümkün olmamıştır. Ancak Atina için kölelik farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, diğer bir ifadeyle Platoncu bir tavırla doğuştan gelen bir özellik olarak düşünülmemiş aksine rastlantı sonucu ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden de Platon ilerleyen bölümlerde de göreceğiniz üzere Atina demokrasisinin tanıdığı aşırı özgürlüğü eleştirecektir.

Özetle, önemli tragedya yazarlarınca derlenen oyunların izlendiği, destanların kulakları şenlendirdiği ve birçok filozofun söyleşilerinin aktarıldığı bir kültürel mirasın bünyesinde siyasi yapılanma içerisinde yaşanan köle ve yurttaş ayrımının özgürlüğe vurduğu darbenin yerini iyi konumlandırmak gereklidir. Tam da bu noktada her bir eseri ya da tarihi bir sıralama silsilesi içerisinde her bir filozofun özgürlüğe dair düşüncelerine giden yolda genel değerlendirmesini ele almanın imkânsız olacağı bilinciyle öncelikle özgürlük kavramı üzerine ilk felsefi eser olarak bilinen *Devlet* adlı eserin mimarı *Platon*'un felsefe dünyasını incelemiş olacağız. Ardından öğrencisi

---

* Atina'da politik bir figür olmak genel anlamda şu edimleri içermektedir: “Yurttaş sayılan kişilerin bir alanda toplanarak yasaları oylamaları, barış ve savaşa karar vermeleri, yabancı devletlerle yapılan anlaşmaları onaylamaları, kişileri yargılayarak karar vermeleri, devlet hesaplarını, yöneticilerin işlem ve eylemlerini denetlemeleri ve yöneticileri gerektiğinde suçlayarak halk mahkemeleri önünde çıkarmaları, mahkûm etmeleri özgürlük sayılmıştır.” (Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 17.b, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2017, s.268)

²⁰C. Northcote Parkinson, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, çev. Mehmet Harmancı, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1976, s.159

Aristoteles'in Antik Yunan'a dair değerlendirilen özgürlük sorunsalına filozofun erdem kavramı ışığında değinilecektir.

1.2 Platon Felsefesinde Özgürlüğün Özgün Yanı

Platon, M.Ö. 427'de Atina'da doğmuş ve Antik Yunan uygarlığı içerisinde ortaya koymuş olduğu felsefesiyle yalnızca kendi dönemini değil günümüze değin felsefeye dair çalışmaları olan her nesli etkisi altında almış bir filozoftur. Sokrates'in öğrencisi, Aristoteles'in ise öğretmeni olma kıskacında ortaya koyduğu eserleriyle felsefesini siyaset ve ahlak konularında dengede tutmuş ve bu sayede Antik Yunan ruhunu değerli eserleriyle beslemiştir. Hocası Sokrates'in haksız yere idam edilmesi sonrasında kendisini tümüyle felsefeye adanmış, ömrü boyunca hocasına bağlılığını sürdürmüş ve çözüme kavuşmamış tüm problemleri bilgi, varlık ve ahlak ekseninde değerlendirmiştir.

Yüzünü insana dönmek zorunda olan felsefe, Platon'un dünyası içerisinde insanı anlayabilmek için Polise yönelmek zorunluluğunu yaşamış ve dolayısıyla filozof da düşüncelerinin merkezinde polise yer vermiştir. Bu sayede iyi bir toplumun varlığını sadece iyi bir devlet çatısı altında yaşanır kılmıştır. Platon, Atina dünyasının Otuzlar Tiranlığı* yaşadığı dönemde var olan bir filozof olarak Doğu Roma İmparatoru olan I. Justinianos tarafından kapatılacak olan *Akademia* adını verdiği okulunda çalışmalarını sürdürmeyi hiç ihmal etmemiştir. Yaşanılan politik krizlere müdahale etme uğraşı ise Platon'un bir filozofun politik iktidara sahip olması gerektiği inancından ileri gelmiştir. Çünkü Platon için bir insanın filozof olduğu ölçüde Kral olabilmesi zorunlu bir ölçüttür. Siyasette düzenlemeye gitmenin yolunun bir metafizik sistemden geçtiğine inanmış olan Platon için siyaset ve devletteki yozlaşma da bu sayede çözüme kavuşabilir görülmüştür.

---

* "Platon'un çocukluk yılları Atina ile Sparta Polisleri arasındaki Peleponesos savaşlarına rastlar, İsparta'nın zaferiyle sonuçlanan savaş sonrasında Atina'da, yönetim "Otuzlar" yönetimi diye adlandırılan yöneticilerin eline geçmiştir, yine Platon'dan öğrendiğimize göre, "Otuzlar" arasında akrabaları, yakın dostları vardır ve "Otuzlar"a katılmağa çağırılmıştır. Başlangıçta Platon bunların toplumu iyi yöneteceklerini ümit etmiştir, ancak çok geçmeden "Otuzlar"ın eski dönemi *altınçağ* gibi arattıklarını görmüş ve üstelik en doğru kişi olarak gördüğü hocası Sokrates'i kötü yönetimlerine ortak etmek istemeleri, onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Kısa bir süre sonrada, "Otuzlar" yönetiminin sona ermesi üzerine Platon da ve diğer soylular gibi Atina'dan kaçmak zorunda kalmıştır." (Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 17.b, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2017, s.22)

Demokratik yönetimden çok azınlıkta bir bilge yönetiminin siyasette var olmasının doğruluğuna inandığından bu durumu hem ahlaki ve siyasi dengenin hem de özgürlüğün değerlendirildiği *Devlet* adlı eserinde kaleme almıştır. Platon için kötü giden her yönetimin olası çözümü öncelikle filozofların iktidarı ele geçirmelerinde görülmüştür. Çünkü Platon'un değerlendirmesine göre insanlar yalnız başlarına, kendi kendilerine yetemeyeceklerinden var olan ihtiyaçların karşılanabilmesi ancak devletin yardımıyla mümkündür.

Yunanlıların yabancılardan üstün kılındığı, kölelerin siyasal herhangi bir hakkının olmadığı veya kısıtlı tutulduğu bir toplum yapısı içerisinde dolayısıyla bir yurttaş Yunanlı olmakla beraber köleye sahip olduğu takdirde politik yaşamda canlı sayılmıştır. Platon için de ideaların bilgisine sahip olan filozoflar veya yöneticiler nasıl olasıysa köleler de apaçık bir şekilde varlığı kabul edilen kimselerdir. Çünkü Platon, toplum yapısı içerisinde herkesin her işi yapmasını ihtimalini mümkün görmemiş, nüfus artışının olmasının dahi zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına engel teşkil edeceği endişesiyle düşüncelerini yansıtmıştır. Bu yüzden Platon'a göre ideal bir Polis yönetiminde çocuk, kadın, köle, hür insan, işçi, yöneten, yönetilen, herkesin, başkasının işine karışmadan, kendi işini yapma gücü devletin üstünlüğünde ölçü, yiğitlik ve bilgelik kadar yer tutacağından kölelik zorunludur.²¹

Köleliğe değinmeden önce genel Platon çizgisinden devam edecek olursak söz konusu dönemde Atina'nın mücadele dolu siyasi arenasının da etkisiyle savaşların en büyük nedeni nedir sorusu gelişen yaşam koşullarında daha fazlasını isteme arzusuna bağlı değerlendirmiştir. Ancak "aşırı bir haz ve acının eline düşen her insan ruhunun, çektiğinin belli başlı sebebinin, hiç de öyle olmadığı halde, pek açık, pek gerçek olduğuna inanmak zorunda kalmasıdır. Bütün bu şeyler çoğu zaman, görülen şeylerdir."²² Platon'a göre de bu durum ortaya çıkacak olan toplum yapısında bozulmalara sebep olacaktır. Toplumsal düzeni sağlayacak olan ölçüt ise filozofun nezdinde bireylerin doğal yetenekleri ve eğilimleri olarak görülmüştür. Çünkü siyasi yapının meydana gelmesinde yalnızca devletin gücü değil insan aklının gücü de önemli bir yere konumlandırılmıştır. Dolayısıyla da toplumda bir kesim bilgelik kademesinde

²¹ Platon, *Devlet*, çev. M.Ali CİMCOZ, 29.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.132, 433d

²² Platon, *Phaidon*, çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir, 1.b, İstanbul: MEB Yayınları, 1989, s.75

yönetici sınıf, devlet adamıyken diğer bir kesim farklı tabakalarda yaşam sürmesi Platon'un fikri çerçevesinde olağan bir durumdur. Bu yüzden de herkesin kendi işine sadık olması ve işinin başında oluyor olması Platon için devlet işlerinde görülen uyumun ve adaletin simgesi olmuştur.

Ahlak felsefesinin şekillenmesine yardımcı olan politik düşüncelerini anlayabilmek adına filozofun siyaset felsefesi sınırlarına girdiğimiz zaman da çeşitli yönetim biçimlerinin boy gösterdiğini görürüz. Platon, söz konusu yönetim biçimlerinin içerisinde yaşam süren toplumun yapısıyla uyumlu olması gerektiğini savunarak bu sayede toplumu daima Aristokrasi yönetimi içerisinde görmeyi arzulamıştır. Aristokraside yöneticilerin yaşayabilecekleri anlaşmazlıkları öngören bir filozof olarak doğması muhtemel timokrasinin de farkındadır. Ancak Platon'a göre bu kişiler kölelere karşı da fazlasıyla katı davranışlar sergilerken özgür yurttaşlara fazla yakınlık gösteren, devlet adamlarına ise gereğinden fazla yaranma mücadelesi veren felsefeyle ise hiç ilgisi olmayan diyalektik yönü yok denecek kadar az insanlardır.

Platon, bir toplumun yaşamlarındaki değer unsurlarındaki değişimin dahi ahlaki yozlaşmaları ve dolayısıyla siyasi yönetim şeklinde de değişiklikleri beraberinde getireceğinin bilincindedir. Bu yüzden de toplum yapısı içerisinde değer ölçütlerinde olası değişimlerin olumsuzluğu beraberinde getireceğinden doğrunun değeri düşerken zenginliğe hayranlık duyulacaktır. Zenginliğe duyulan hayranlık arttığı müddetçe de toplum yapısına bir kaos doğacaktır. "Bu kavgada ise fakirler düşmanlarını yendiler mi, demokrasi kurulacaktır. Bu değişim ışığında ise zenginlerin kimi öldürülecek, kimi yurtdışına sürülecektir. Geri kalan yurttaşlar ise devleti ve devlet işlerini eşit şartlarda paylaşacak, çok defa da işbaşına gelecek olanlar kurayla seçileceklerdir."²³ Platon'un felsefe yapma tarzıyla düşündüğümüzde de ahlaki ve politik ayrımın olmadığı "adaletin erdemden başka bir şey olmadığını"²⁴ savunmasından doğmaktadır. Bu doğuş ise beraberinde ahlak felsefesi içerisinde erdem gerçeğini göz önüne çıkarmaktadır. Ahlaka dair söylemlerini siyaset ışığında değerlendirmiş olduğunu gördüğümüz düşünür, *polis* içerisinde yaşam süren her bireyin de erdem ve erdem sayılır nitelikte cesurluk,

---

²³ Platon, *Devlet*, çev. M.Ali CİMCOZ, 29.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.285

²⁴ Platon, *Diyaloglar, Menon / Erdem Üstüne*, çev. Adnan Cemgil, 9.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010, s. 153

ölçülülük, bilgelik, iyi yüreklilik kavramları çevresinde değerlendirilmesini uygun görmüştür.

Platon, ahlaki politik felsefesi içerisinde gerçek anlamda iyi bir insanı iyi bir yurttaş olabilmesi esasında değerlendirmiş ve söz konusu iyi olan yurttaş da iyi bir toplum içerisinde mümkün görmüştür. Dolayısıyla Platon'a göre bir insanın istekler, arzular ve ihtiyaçlarla dolu dünyasında iyi noktasını belirleyen şey insan doğasının belirleyebileceği iyi, insanı tamamlayan şey olduğundan *Mutluluk* olmuştur. Böylelikle Platon'un ahlak felsefesinde erdem kavramına ulaşmak daha mümkün bir hâl almıştır. Çünkü Platon'a göre "insanı iyi olana ve böylece mutluluğa kavuşturacak şey *erdemden* başka bir şey değildir."²⁵

Ruhun kısımlarının uygun gördüğü ve toplumu oluşturan sınıfların yerine getirmesi gereken şeyler olarak görülmüş olan cesaret, ölçülülük, bilgelik ve adalet erdemleri içerisinde Platon'a göre en yüksek erdem olan adalet erdemi toplum yaşamının iyi yürütülebilmesi adına değerlidir. Tüm toplumsal erdemlerin ilk adımı olan adalet, erdemlerinin taşıyıcısı olabilen kişilerin de var olduğu bir dünya modelini gerekli kılmaktadır. Erdem ve iyi kavramlarının insanın mutluluğuna yön verecek değerler kavramlar olarak görülmesi ise yaşamın kötülüklerden arınması adına ruhun koruma altına alınmasını gerekli görmüştür.

Platon'a göre ruh her türlü kötülüğe neden olabilecek özellikteki bedene girerse; bir de bu ruh kendi belirlenim çizgisine erişmediyse kötü bir yaşam zorunlu bir son olacaktır. Çünkü kendi belirlenim çizgisine erişmemiş olan bir ruh erdeme istek duyabilecek ne de o ruha sahip bireyin akla uygun yaşam sürdürdüğü iddia edilemeyecektir. Erdemli olan birey ise bunu akıl sayesinde elde edeceğinden mutlu ve huzurlu da olabilecektir. Diğer bir ifadeyle Platon için erdem ruha ait bir şeydir ve muhakkak faydalı olduğuna göre akıldan başka bir şey olmasının da imkânı yoktur.²⁶ Platon, zihinsel fonksiyonları en düşük olan toplum tabakasının sadece beden gücünü kullanabilen köle olduğunu savunması dolayısıyla ahlaki politik noktada erdemi de özgür yurttaşına bağlı kılmıştır.

---

²⁵ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 3.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.86

²⁶ Platon, *Diyaloglar, Menon / Erdem Üstüne*, çev. Adnan Cemgil, 9.b, İstanbul:Remzi Kitapevi, 2010, s.174

Platon'a göre akıldan yoksun ve materyalist çizgide var olan köle diğer yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanması adına adeta bir gereksinimdir. Birer gereksinim olarak görülen köleleri ele aldığımız zaman da özgür bir yurttaş ile aralarında herhangi bir eşitlikten söz etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü gerek Platon için gerekse de Antik Yunan'ın Helen-Barbar ayrımından doğan bir gerçeklikle “efendi ile köle hiçbir zaman dost olamazlar; erdemli kişi ile erdemsiz kişi de eşdeğer tutulamaz –çünkü eşit olmayanlar için eşitlik, doğru ölçü olmazsa, eşitsizlik demektir-.”²⁷

Platon'un yaşattığı söz konusu köle gerçeği ve içerisinde savunduğu zihinsel farklılık filozof için aynı zamanda insanın doğası gereği var görülen bir gerçeklik olarak görülmüştür. Çünkü Platon'a göre insanlar doğuştan belli kapasitelerde doğduklarından uygun toplumsal sınıfta yer almaları doğal olandır. Fakat tüm sınıfların ötesinde, herhangi bir yurttaş statüsüne sahip olarak görmediği kölelerin dışında genel olarak insanın mutlu olmasını ise politik noktada polis içerisinde yaşam sürmesinde olanaklı görmüştür.

Platon'a göre yaşamında aldatıcı olan görünüşleri yaşayan insanlar yanlış sanı altındadırlar. “Doğadaki diğer şeyler gibi görünen ve şeylere benzeyen, yani güzellik, doğruluk ya da iyilik gibi şeylerden pay alarak aynı zamanda benzer güzel, doğru ya da iyi sıfatlarını taşıyan, çok yerde olan ve gündüz gibi asla kendisinin dışında bir başka yerde bulunamayan şey”²⁸ olarak tanımladığı idea ise filozofa göre gerçek mutluluğun habercisidir. Bu yüzden ki filozofun düşünce yapısına göre ister ahlaki değerler olsun isterse de insan elinin ürünü olan varlıklar hemen hepsinin birer ideaları mevcuttur. Çünkü diğer bir ifadeyle “uykudaki hayaller ve gündüz bilinen doğal görüntüler, aydınlıkta karanlık yerlerin oluşturduğu gölgeler, parlak ve düz yüzeylere, yüzeyin kendi ışığının ve yabancı bir ışığın düşmesiyle resim oluşturan, yansımış görüntü...”²⁹ olarak değerlendirdiği söz konusu idealar ister tanrı işi olsun ister insan ürünü aldatıcı görünüşlerin var olduğunu kanıtlar niteliktedirler.

Platon'a göre bu doğrultuda bilgenin taklidi sofist olarak değerlendirilmişken, bilgeliğin peşinde koşan kimselerin ise ruhlarını felsefe kuşatana değin Mecnun misali

---

²⁷ Platon, *Yasalar*, çev. Saffet Babür, 3.b, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s.221

²⁸ Platon, *Parmenides*, çev. Furkan Akderin, 1.b, İstanbul: Say Yayınları, 2016, s.95-98

²⁹ Platon, *Diyaloglar, Sofist*, çev. Ömer Naci SOYKAN, 7.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010, s.622

gezecek olan avare niteliği taşımıştır. Çünkü o kimseler Platon'a göre "bilgiyi sevenlerin ruhları tenlerine sımsıkı bağlı ve yapışık; nesnelere aslında ne ise öyle değil de, tenin yardımıyla tıpkı bir hapis evi demirleri gibi görürler. Mutlak bir bilgisizlik içine gömülmüşlerdir. Felsefe bu kapanışın korkunçluğunu iyice görmüştür; bu kapanış tutkuların işidir. Mahpusun kendisi bu bağların sımsıkı bağlanmasına yardım eder. Bilgi sevenler, bilirler ki, ruhlarını bu durumda ele alan felsefe, diyorum, ruhların cesaretini tatlı tatlı aratır, onları kurtarmaya çabalar, gözlerin öğrettiklerinin, kulakların ve öteki duyuların öğrettikleri gibi, aldatıcı olduğunu gösterir; ihtiyaç olmadıkça, onu bunlardan çekip ayırmaya uğraşır..."³⁰

Platon'un felsefeden beslenen ideaları görülmektedir ki "sonsuz bir güzellik, doğmayan, ölmeyen, değişmeyen; kimilerine göre güzel kimilerine göre çirkin olmayan aksine diğer tüm güzel şeyleri üzerinde barındıran ancak eklenen güzellikler karşısında azalma ya da artma durumu yaşamayan bir değerdir."³¹ Filozofa göre böylesi özellikleri içerisinde barındıran ideaları keşfedebilecek olan ise insan zihninden başka bir şey değildir. Mükemmel olan şeyler olarak kısaca değerlendirebileceğimiz söz konusu ideaların kusurlu olan kopyaları ise Platon'un mağara alegorisinde göreceğimiz gibi adeta bir duvara düşen gölge misali duyusal varlıklardan ibarettirler. Söz konusu kusurlu kopyaların tutsaklıktan kopabilmek de Platon'un felsefesindeki *özgürlük* kavramının değerlendirilmesini gözler önüne serecektir.

1.2.1 Platon'un Mağara Metaforu ve Özgürlük Değerlendirmesi

Görüldüğü üzere Platon, bireyin değil daha çok toplumun mutluluğuna öncelik tanıyan, hocası Sokrates'in erdem öğretisini benimseyen bir felsefe dünyası kurmuştur. Kurduğu bu özgün dünyada bütün hayalini doğru bir yaşam ve doğru bilgi temelleri üzerine şekillendirmiştir. Bir kısmının halen daha kendisine ait olup olmadığı belirsiz olsa da derin bir külliyyatın sahibi olan Platon'un bir ilmek misali ördüğü, felsefesinin adeta özü olmuş olan *ideayı* bilginin temeli olarak görmüş olduğu ise aşikârdır. Ortaya koyduğu bilgi kuramıyla öncelikle tek tek nesnelere varlığı olarak tanımladığı kopyaların olduğunu ifade etmiş sonrasında ise mükemmel olan âlemden bahsetmiş ki bu âlem öncesinde bahsi geçen tek tek nesnelere idealarının yer aldığı âlemden başkası

³⁰ Platon, *Phaidon*, çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir, 1.b, İstanbul: MEB Yayınları, 1989, s.73-74

³¹ Platon, *Şölen*, çev. Furkan Akderin, 2.b, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s.94

değildir. Bu iki evren ayrımını bizlerle buluşturduğu en etkili eseri ise *Devlet* olmuştur. *Devlet*'in içerisinde yer alan *Mağara* düşü adeta felsefesini *özgürlük* noktasında açığa vurmuştur.

Söz konusu zihin tasavvurunda mağara tasviri içerisinde bir girişin varlığından söz edilmektedir. Bu giriş Platon için aydınlığa açılan bir yol olarak değerlendirmiş, tasviri yapılan mağarada tutuklu insanlar yer almış ve bu insanlar başlarını dahi oynatmaları mümkün olmadığı için olası bir ışığa karşı da sırtları çevrili kimselerdir. İçinde aynı zamanda özgürleşme gücünü yaşatan mağara benzetmesi, aklını kullanmaya başlamış olan bir toplum ihtimalini içinde barındırmaktadır. Fakat mağara içerisinde yaşadıkları anlatılan bu insanlar içerisinde oldukları bu duruma alışmış adeta mahkûm bir yaşam sürmektedirler. Platon ise söz konusu bu mahkûmiyete teslim olmuş insanlar ile aydınlanmış insanlar arasında ince bir çizgi görerek tasvir etmiştir. Platon'un söz konusu tasvirine göre mağaranın dışında bulunan insanlar her ne kadar kuklalar tutuyor olsa da içerisindeki insanlar zincirle bağlı, sırtları ışığa dönük oldukları için yalnızca yüzleri dönük olan duvarlara yansıyan gölgeleri görür ve ellerinden sadece o gölgelere isimler verebilir. Şayet bir kişi bu kalabalığın içerisinde zincirlerini çözme cesaretini yakalar ve zincirlerde kurtulma ihtiyacı duyarsa her ne kadar da gözlerini dışarıdaki ışığa alıştırmayı zor olacaksa da bir süre sonra mağarada bıraktığı herkese acıma duygusu beslemeye başlayacaktır.

Mağarada yansıyanların yalnızca gölge olduğunu bilen ya mağaraya hiç zincirlenmemiş ya da o mağaradan kurtulma cesareti gösteren insanlardan başkası değildir ki bu insanlar mağarada yaşamaya devam eden insanlara gördüklerinin birer gölge olduğunu söyleseler dahi onları inandırmaları mümkün değildir. Platon bu benzetmesiyle insanın yeryüzündeki halini trajedik olarak ortaya koymuştur. İnsanın yaşadığı dünyada duyuları aracılığıyla algıladığı tek tek şeylerin gerçeğinin, Platoncu bir tabirle *ideasının* yalnızca birer taklidi olduğunu anlaması halinde ise hakikatin öz olanın bilgisine ulaşmış olacaktır. Platon'un Mağara metaforu ile ayrıntılı bir şekilde gördüğümüz söz konusu *ideaları* adeta onun ahlak felsefesine tutulmuş bir ışıktır. Bu ışık sayesinde önce insanı, sonrasında beraberinde gelen ruh, erdem, iyi gibi kavramları ve beraberinde *özgürlük* kavramını anlamak mümkün olacaktır.

Ahlak felsefesini idealar dünyasının en üst katmanında, iyi olana ulaşmakta yani mutluluğa ulaşmak adına şekillendirmiş olan Platon'a göre insanın mutluluğu hem kişinin zihinsel doruk noktası hem de Antik Yunan uygarlığının ahlak anlayışını resmeden bir özdür. Diğer bir ifadeyle aslında tasvir edilmiş olan hapisane insanın bedenidir. Çünkü Platon'un ahlak öğretilerine göre ruh beden içerisinde haptir ve adeta beden istekleri doğrultusunda hareket etmektedir. Bu bağlamda ruh yetkinse eğer bir önceki başlık altında bahsedildiği gibi erdem kaçınılmaz bir sonudur. Platon, Stoacı geleneğe göreğimiz gibi insanı muhakkak acıdan uzak tutma gayesinde değildir ancak *ideal*lara kavuşabilmek adına tüm olumsuz duyguları tatmasına rağmen bilgeye bir yol çizebilmeyi amaç edinmiştir.

Platon, erdem bilginin olduğunu savunan bir düşünür olarak bu görüşünü *Menon* adlı diyalogunda bir köleye sorular sorarak hiç bilmediği halde geometrik problemi çözmesiyle gözler önüne sermiştir. Diğer bir ifadeyle Platon felsefe tarihinde yerinin özgünlüğünü korumasına bu çözümü sağlamıştır. Bu özgünlüğünü önce Sokrates'in doğurtma diğer bir ifadeyle maiotik yöntemiyle başlatmış sonrasında ise *Anamnesis* yani anımsama metodunu kullanarak *ideayı* zihinde yeniden canlandırmayı başarmıştır. Ancak asıl bir gerçek var o da Platon tüm bu örüntü içerisinde şekillendirdiği ahlak öğretilerini insanı mutluluğa ulaştırma arzusunun yansısı siyaset felsefesini de hedefleyerek ortaya koymuştur.

Platon, her şeyden önce insan ruhu ile toplum ruhu arasındaki bağın gücüne inanmış bir ilkçağ düşünürüdür. Bu yüzden ki Platon için devlet yaşamı dışında bir insan varlığını düşünmenin imkânı yoktur. Birey mutluluk kaynağını gelip geçici nesnelere almak yerine nesnesi değişmeyen ideaların bilgisiyle gerçekleştirirse işte o zaman gerçek özgürlük ve beraberinde gerçek erdem açığa çıkacaktır. Bireyin kendi erdemlerinin taşıyıcısı olması fikri ise *özgürlük* noktasında varılmak istenen yolun tüm kapıları aralayacaktır.

Platon'un çizgisinde, olanaklarının, sınırlarının beraberinde noksanlarının farkında olan bireyler öncelikle erdemli bireyler olarak tanımlanmışlardır. Yaşam sürdükleri kara parçası üzerinde ise şayet demokrasinin bahsi geçiyorsa o ana değin inşa edilen etik temel sarsılacak demektir. Çünkü Platon'a göre söz konusu kara parçası üzerindeki insanlar esen özgürlük rüzgârına kendini bırakacak, diledikleri şeyleri

sınırlandırılmadan gerçekleştirebileceklerdir. Ancak Platon böyle bir politik yaşamda ahlaki değerlerin varlığında söz etmenin pek de mümkün olmayacağına kanaat getirmiş bir düşünürdür. Platon'a göre Demokrasiyle, bir devlet adamının nasıl yetişmiş olduğu ya da nasıl bilgiler edindiğinin önemi hiçe sayılır. Aksine devlet adamını halkın dostu olarak tanımlamak yeterlidir; bütün şerefler bu tanımla kazanılır.³²

Platon, çözümlenmeleri doğrultusunda demokrasinin adeta bir arbede yaratacağına inanmıştır. Bu inancını oligarşinin yıkılışında rol oynayan zenginlik tutkusuyla değerlendirmiştir. Zenginliğe duyulan tutku ile yıkılan oligarşinin benzerini özgürlük nidaları ile yıkılacak olan demokraside görmüştür. Çünkü Platon'a göre demokrasinin olduğu topraklarda yaşam süren halk olası bir baskı ile karşı karşıya kaldığı zaman ayaklanacak ve yazılı yazısız tüm kanunları hiçe sayacaktır. Böylesine aşırılığa kaçacak olan bir özgürlük anlayışı da toplumda köleliği zorunlu kılacaktır. Çünkü aşırılıklar sert tepkileri beraberinde getireceği için özgürlüğe dair aşırıya gidildiği takdirde de verilecek olan her tepkinin şiddeti büyük oranda olacağına inanmıştır. Halkın tutup başa getirdiği kişinin zorba olacağından da emin olan düşünüre göre elbette başlangıcında söz konusu zorba kişi etrafını saçacağı gülücüklerle zorbalığını gizleyecektir fakat öncelikle halka umutlar dağıtan, borçluları avutan, hemen herkese toprak dağıtan dünyanın en cömert ve tatlı adamı olan söz konusu yöneticinin sonu belayı çağıracağından da emindir.

Platon'a göre böyle bir politik düzende el üstünde tutulacak olan efendinin bela dolu yalanlarını toplum ancak ağır köleliği yaşarken hissedecektir. Platon'un zorbalık olarak tanımladığı bu düzen fark edildiği an özgürlüğe kavuşmak isterken eli sopalı kölelerin kulluğuna düşülmüş olacaktır.³³ Olması gereken devlet yapısı ise insanların farklılıklarını ortaya çıkaran beşeri dünya içerisinde hem eğitimi sunan hem de gerçek olanakları keşfetmelerini sağlayan bir yapıya sahip olmalıdır. Tüm insanların özgür olmak isteyeceği ve tüm insanların toplumsal düzen içerisinde eşit olmalarının sağlanabilmesi güç bir durumdur. Ancak toplumsal düzen içerisinde olanaklı olacak olan sorunsuz bir özgürlük ise yok değildir.

Platon'a göre böylesi bir özgürlük filozofların kral ya da kralların filozof olduğu bir *ideal devlet* içerisinde mümkün olacaktır. Politik düzende özgürlüğün imkânıysa söz

---

³² Platon, *Devlet*, çev. M.Ali CİMCOZ, 29.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.300

³³ Platon, *a.g.e.*, s.302

konusu olan tam da bu noktada Platon düşlenen imkânı filozofların özgürlüğünde bulacaktır. Çünkü zincirlerinden kopmayı başararak hakikati görecek olan kimseler ancak ve ancak filozoflar olacaktır. Peki, Aristoteles böylesine bir düzende felsefesini temellendirmiş olan hocası Platon'un ardından bizi nasıl bir özgürlük inancıyla karşılayacaktır? Bunu öğrenebilmek adına Aristoteles'i incelemeye başlamak sanıyorum ki en doğru adım olacaktır...

1.3 Aristoteles'in Özgürlük Anlayışı

"İÖ 4. Yüzyılın siyasal arenasında güç dengelerinin kent devletlerinden kuzeye, Makedonya krallığına kayması, felsefi düşüncede de etkisini göstermiş ve Atinalı Sokrates ile Platon'dan sonra Yunan felsefesinin en büyük filozofu Makedonyalı Aristoteles olmuştur."³⁴ Hocası Platon ile birlikte daha sonrasında felsefenin alacağı biçime yön vermiş olan Aristoteles Büyük İskender'in ölümünün ardından Atina'da gerçekleşen kargaşa ortamının üzerine canına son verileceğini fark ederek kimilerine göre kaçarak kimilerine göre ise Sokrates'in idamına dem vurarak bulunduğu coğrafyayı terk etmiş olduğu genel kabuldür.

Ortaçağın Müslüman filozofları tarafından *İlk Öğretmen* olarak bilinen Aristoteles'in felsefesine değinecek olursak öncelikle bilimsel bilgiyi değerli kılmış olan bir felsefenin mimarı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Tikelin bilgisine ve bireye öncelik tanımış, felsefesini oturttuğu zeminler ise mantık, fizik, metafizik*, ahlâk ve siyaset alanları olmuştur. Hocası Platon'un mirası olan felsefeyi kendi düşünce dünyasında geliştirmiş olan filozof kurduğu felsefe dünyasında en yüksek amaç noktasında *Polisin iyiliğini* görmüştür.

Aristoteles, bilime verdiği kıymet karşısında etik ve siyaseti insan eylemleriyle alakalı pratik bilimler olarak görmüştür. Bu doğrultuda siyasete atfetmiş olduğu bilim niteliği beraberinde ahlaki da bireyin eylemlerine bilgi verdiği gerekçesiyle siyasetin bir

---

³⁴ Çiğdem Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s.231

* Varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilimdir. Bu bilim özel bilimler diye adlandırılan bilimlerin hiçbirinin aynı değildir. Çünkü bu diğer bilimlerden hiçbiri genel olarak varlığı varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar örneğin matematik bilimlerin yaptıkları gibi, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece parçanın ana niteliklerini inceler. (Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 3.b, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010, s.187-189)

parçası olarak değerlendirmiştir. Öyle ki Aristoteles'in ahlak alanındaki birikimi Makedonyalı Filip'in oğlu olduğu bilinen ve tarihin politika kanadında önemli bir yere sahip olacak olan Büyük İskender'i de etkisi altına almıştır.

Ortaya koymuş olduğu eserlerinin ilk döneminde hocası Platon'a bağlı bir tutum sergilerken bu durumun ikinci dönem eserlerinde daha çok Akademiyi eleştirel nitelikte seyrettiği görülür. Aristoteles'in daha önce sözünü ettiğimiz bilimsel yanını ortaya çıkartan dönem ise filozofun üçüncü dönemi olarak bilinen güvenilir bir felsefe yapısı ortaya koymaya çalıştığı dönemi olmuştur. Ancak Aristoteles metafiziğe olan ilgisini yok etmeyecek türden bir bilimsel temel kurma gayesi taşımıştır. Onun metafiziğe olan yaklaşımını duyularımızın bizlere verdiği zevkin bir kanıtı olarak gördüğü "büyün insanlar, doğal olarak bilmek isterler"³⁵ sözü üzerinden, bilimsel temel üzerinden şekillendirir. Diğer bir ifadeyle Aristoteles'in felsefesinde ilk ilkelerin nedeni olarak gördüğü bilim meraktan doğan bir son olarak değerlendirilmiştir.

Metafiziği eşi benzeri olmayan bir bilgelik olarak görmüş olan Aristoteles'in bu görüşü insanın diğer varlıklardan farklı bir özgünlüğe, deneysel bilgiye ve akıl yürütmeye ulaşabilme gücünden beslenmiştir. Çünkü Aristoteles için deney aracılığıyla elde edilecek bilgiler tikelin bilgisini sağlayacağından ve tümel olanın bilgisinin herhangi bir soruna çözüm üretemeyeceğine dair inancından özgün bir değere sahiptir. Aristoteles'e göre "deney sahibi insanlar bir şeyin olduğunu bilip neden olduğunu bilen fakat diğeri ise yalnızca 'niçin'i ve 'neden'i bilenlerdir...Bu yüzden ustaları gözümüzde daha bilge kılan şey, iş yapabilme yetenekleri değildir; kavrama sahip olmaları ve nedenlerini bilmeleridir."³⁶

Aristoteles'in felsefesinde bilgelik, öncelikle kimi ilkeleri ve nedenleri içeren apaçık bilgi olarak ifade edilmiştir. Onun bu düşüncesi, varlıkların ilk nedenlerini inceleyen şeyi anlama çabası ise bizleri felsefe disiplinine götürmektedir. Bu örgü içerisinde matematiğin kesinliğini aramış olan düşünür öncelikle doğanın bilgisini bilmek uğraşını felsefe sayesinde yapılacak değerli bir yolculuk olarak görmüştür ve doğruya ulaşabilme amacıyla çizdiği bu felsefe yolculuğunu rasyonel kalıplarda ilerletmiştir.

---

³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 3.b, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010, s.75, 980a

³⁶ Aristoteles, *a.g.e.*, s.78-79, 981b

Aristoteles, felsefe yolculuğuna bilgeliğe ulaşabilmek adına metafizik rotası çizmiştir. Metafizik yolculuğunda bilimi konu edinmiş, çözümünü *ilk nedenlerin* bilgisini araştırmakta bulmuştur. Saf olanın bilgisine ulaşmaya değer vermiş olan Aristoteles'in bu uğraşı aynı zamanda bilimsel bir tavrın anlamı olmuştur. Platon'un beyazı beyaz şeylerden önce görebilmek uğruna ortaya koyduğu idealar âlemine karşılık geliştirdiği madde form birlikteliği söz konusu tavrın örneğidir. Aristoteles bu durumu, canlı varlık olan insan türünün tek tek varlıkların var olmuş olmalarından dolayı var olduklarını iddia ederek ortaya koymuştur. Onun bu iddiası ilk nedenlerin bilgisini araştırmak noktasında "hayat ve sürekli ve ezeli-ebedi ömür, Tanrı'ya aittir"³⁷ diyerek türemiş olan diğer tüm varlıkların eksik ve yetersiz olacağına kanaat getirmiştir.

Aristoteles'in bilgeliğe ulaşmak uğruna verdiği söz konusu ilk nedenlerin bilgisine dair araştırmaları yalnızca bir şeyi ortaya çıkmasına sebep olan ilk nedeni anlamakla yetinmemiş varlıklarda madde ve form birlikteliğine açıklık getirmiştir. Aristoteles'in bu felsefe örgüsünde devinen evrendeki tüm varlıklar formun madde ile birleşmesinden doğduğu kabul edilmektedir. Onun için adeta saf bir akıl olan Tanrı dolayısıyla yaratıcı olarak değerlendirilmemiş evrenin ereksel bir nedeni olarak görülmüştür. Tanrı'ya en yakın olarak gördüğü şey ise değişmeyen öze sahip olan gökyüzündeki varlıklar olmuştur.

Filozofun varlığa dair kurduğu düzen insan eylemlerindeki pratik bilimleri incelemek noktasında etik ve siyaseti de beraberinde getirmiştir. Söz konusu bilimler içerisinde kapsayıcılığa sahip olan siyaset iken etik birey için en iyi olanın nasıl olacağını sorguladığında Aristoteles'in felsefesinde siyaset kanadında yaşam sürmüştür. Her bir insanın toplu bir halde yaşamını ise yalnızca varlığı doğal ve zorunlu olan *Polis* içerisinde değerli görmüştür. Aristoteles'in bütünün parçadan önce geldiği düşüncesine³⁸ dayanarak diyebiliriz ki *polis* de kendini ortaya çıkaran parçalardan önce var olmuştur. Dolayısıyla da Aristoteles için insan site içerisinde kazanacağı yurttaşlık düşüncesiyle gelişimini daha kolay tamamlayacaktır.

Etik ile siyaset arasında kurduğu köprünün altından akan suyu incelediğimiz zaman ise "gereken şeyleri zekâsıyla öncede görebilen kimse, doğaca yönetici ve efendi olan

---

³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 3.b, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010, s.508

³⁸ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.10

kimse ile bunları beden gücüyle yapabilen, yönetilebilen doğaca köle”³⁹ gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktayız. İnsanı adeta doğada siyasi varlığı içerisinde konumlamış olan Aristoteles için köle olan insan da dolayısıyla doğal bir durum olarak görülmüştür. Bu yüzdendir ki köle Aristoteles’in yararlı olarak gördüğü *mülkiyet* esasına göre değerlendirilmiş ve “köle yalnızca efendisinin kölesi değil, fakat bütünüyle efendisinin mülkiyeti altındadır da; oysa efendi, kölesinin efendisidir, fakat ona bağlı değildir.”⁴⁰ Çünkü Aristoteles’e göre birinin emir verip birinin söz dinliyor olması aynı bedeni yöneten zihin gibidir. Şayet beden zihni yönetirse nasıl bir kaos meydana gelecekse efendinin köleyi yönetmesi, mülk ilan etmesi aynı şekilde doğaldır.

Aristoteles, çizdiği toplum modeli içerisinde insanlar arası ayrımın simgesi olan köle ve özgür kişi arasındaki üstünlüğü sadece iki ayrı konuda değerlendirmemiş aynı zamanda bir kölenin diğer köleden veya bir efendinin diğer efendiden üstün olabileceği gerçeğini de değerlendirmiştir. Antik Yunan için alışlagelen bir gerçek olan kölelik Aristoteles için de doğal ancak kötü uygulamaları engelleyerek doğal bir durum olarak kabul edilmiştir. Bu durum ünlü düşünürün felsefesinde bir diğer önemli noktayı sınırlandırıcı nitelikte olmuştur ki o da Stoacıların da yakıncacağı aşırı tutkularla zihnin bedeni ele geçirme durumudur. Mülkiyette aşırılık olarak değerlendirilmiş olan bu durumu aşabilmenin yolunu da eğitimde görmüştür. Yine Aristoteles için eğitimi açığa çıkartacak olan şey de *erdemden* pay alabilmek olacaktır.

1.3.1 Aristoteles’in Ahlak Felsefesi: Erdem ve Mutluluk

Aristoteles’in toplum içerisinde doğal bir durum olarak gördüğü efendi ve köle ilişkisinde şekillenen ahlak üzerine tüm fikirleri *iyi* sorunu üzerine şekillenmiştir. Aristoteles’in ahlak anlayışı teleolojiktir, yani amaç barındırır. Bu amaç eylemler alanı ile ilişkili olan *İyi*’yi hedeflemektedir. Eylemler alanıyla ilişkili olan bu *İyi*’yi elde edebilmek ‘doğru’ eylemek anlamına gelmektedir.⁴¹ Aristoteles’e göre iyi bir yurttaş *Polis* içerisinde üzerine düşen görevleri layığıyla yerine getirebilmelidir. Çünkü onun felsefe dünyasında yurttaş ebeveynlere sahip olmak ya da statü sahibi olmak gibi

---

³⁹ Aristoteles, *a.g.e.*, s.8

⁴⁰ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.12

⁴¹ Frederick Copleston, *Aristoteles*, çev. Aziz Yardımlı, 3.b, İstanbul: İdea Yayınevi, 2013, s.71

etkenler yurttaş olabilmek adına yeterli sayılmamıştır. Aristoteles için toplum yaşamı ile devletin şekillenmesi bir ve aynı değerlendirilmiştir.

Aristoteles için *Polis*, en iyiyi amaçlayan ve beraberinde insanın ahlaki olanağı olan değerde tutulmuştur. Doğal bir varlık olan *Polis* içerisinde aynı zamanda efendi köleye, sınırlı kapasitesi içerisinde bir miktar erdem aşılama ile yükümlüken, aynı efendinin özgür insana karşı böyle bir yükümlülüğü söz konusu dahi değildir.⁴² Fakat bir gerçek de vardır ki Aristoteles'in ahlak felsefesinde *eudaimonia** olarak tanımlanmış olan, insan için iyi ve insana özgü yaşamda gerçekleşecek olan şey mutluluğu beraberinde getirmiştir.

Polis içerisinde yaşam süren İnsan için iyi olan ve insana özgü yaşamda gerçekleşecek olan *eudaimonia* ile Aristoteles daha çok iyi durumda olma haline gönderme yapmaktadır. *Eudaimonia* öncesinde ise yaşamını kendi tercihlerine göre yönlendirmeyi başarabilen herkesin güzel yaşamak için bir hedefinin olduğunu düşünen Aristoteles'e göre insanın öncelikle iyi yaşamaktan kastının ne olduğunun da sorgulaması gerekmektedir. Etik alanının matematiksel bir kesinlik taşımadığının da farkında olan düşünür, dolayısıyla insan eyleminin de rastlantıya açık olduğunun farkındadır. İnsan davranışları nezdinde ortaya çıkacak olan böylesi bir araştırma türü içerisinde en iyi amacı doğal olarak mutlulukta ya da *eudaimonia* ile mümkün görmüştür. Çünkü Aristoteles'in öğretisine göre yalnızca "gelişigüzel bir süre için değil, yaşam boyu amacını kendinde taşıyan erdeme göre etkinlikte bulunan ve dış iyilere de yeterince sahip olan kişiye mutlu diyebiliriz."⁴³

Aristoteles, insanı ilgilendiren bir etkinlik olan mutluluğu yine insan yaşamının haz gibi duygulardan korunduğu müddetçe mümkün görmüştür. Halk çoğunlukla haz etrafında mutluluğu hissettiği dolayısıyla onurun ve şanın beraberinde kazanılacak olan mutluluğa layık kesimin ise siyasetle uğraşan insanlar olacağını öngörmüştür. Dolayısıyla mutluluk Aristoteles için erdeme uygun bir etkinlik olmuştur. İnsanın hangi işi yapıyor olduğunun değil en iyi olana ulaşabilme gayesini taşımasına önem vermiş

---

⁴²Ellen Meiksins Wood, *Yurttaşlardan Lordlara/Eski Çağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, çev. Oya Köymen, 1.b, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.106

* Ne haz yaşamı, ne geçici bir ruh hali, ne de başımıza şans eseri gelen bir durumdur. (Bkz. Nazile Kalaycı, *Daimon'dan Eudaimonia'ya Aristoteles'te Mutluluk*, Cogito Dergisi 77. Sayı, s.259)

⁴³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet BABÜR, 6.b, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015, s.25

olan Aristoteles için eğer ruh yetkinliğini sağlayamıyor ise insanda mutlu bir yaşamın var olabilmesi imkânsız olacaktır. Zorla veya rastlantı dolayısıyla gerçekleşecek olan eylemlerin ise hiçbiri Aristoteles için ahlaki değere sahip olmamıştır. Çünkü Aristoteles felsefesinde erdemli bir yaşamın var olmasına yardımcı olacak olan şey insanın *özgür iradesidir*.

Aristoteles, tüm açıklamalar bağlamında görülmektedir ki erdemi acıdan kaçıp hazza yönelmek kanaatiyle değerlendirmemiş aksine altın orta dediği özgün felsefe metoduyla orta yolu bulmak uğruna gelişme kaydetmiştir. Bu bağlamda Aristoteles için “örneğin para verme eylemi söz konusu olursa bu eylemde aşırılık savurganlık ve bu bir erdemsizliktir ve öte yandan bu eylem açısından eksik ise eli sıkılıktır. Dolayısıyla erdem, eliaçıklık, aşırılık ve eksik olarak iki erdemsizlik arasındaki orta noktadır.”⁴⁴ Aristoteles’in bireyi mutluluğa ulaştıracak olan yolun eylemlerini akıl aracılığıyla gerçekleştirmek olduğu kanaatini değerlendirdiğimiz takdirde de erdemin doğuştan ortaya çıkan bir şey değil aksine irade ile kazanılacak bir yatkınlık olduğunu görmek zor olmayacaktır.

Aristoteles’e göre insan, iyi ve doğru şeylerin ne olduğuna dair fikir sahibi olan bir canlı olduğu için öncelikle istencini doğru eğitmelidir. Dolayısıyla “gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi bunları yapmak orta olandır ve en iyidir, bu da erdeme özgüdür.”⁴⁵ Aristoteles hem iki aşırı ucun ortasını bulabilmenin erdemle bağlantılı olduğunu iddia etmiş hem de her şeyde orta noktayı bulmanın da zor bir iş olduğunu itiraf etmiştir. Öyle ki “sözgelişi bir dairenin ortasını bulmak herkesin değil, bilenin işidir: aynı şekilde öfkelenmek, para vermek ve harcamak herkesin yapabileceği kolay bir şey değildir; ama bunların kime, ne kadar, ne zaman, niçin nasıl yapılacağı ne herkesin bileceği bir şey ne de kolaydır.”⁴⁶

Aristoteles, gözükaralık ile korkaklık arasında yüreklilik orta noktasını bulabilmek adına gerçekleştirilen tavrı “ahlaksal sağgörüsü olan gerçekten erdemli bir insanın seçimini belirleyen bir kural ile uyum içinde seçme yatkınlığı”⁴⁷ olarak değerlendirmiştir. Aristoteles’in ahlak felsefesinde akli başında bir tavırla politik seçme

⁴⁴Frederick Copleston, *Aristoteles*, Çev. Aziz Yardımlı, 3.b, İstanbul: İdea Yayınevi, 2013, s.75

⁴⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet BABÜR, 6.b, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015, s.37

⁴⁶ Aristoteles, *a.g.e*, s.42

⁴⁷ Copleston, *a.g.e*, s.75

hakkını kullanabilen istisnasız her insan yaşamak zorunda olduğu toplumsal dünya düzeninde doğru adımları atabilmeyi başaracaktır. Sadece bireye bağlı kıldığı söz konusu seçme hürriyeti ise toplum içerisinde özgür bir yurttaş olabilmenin kanıtı olacaktır.

1.3.2 Aristoteles'in Özgürlüğe Bakışı

Aristoteles'in özgürlüğü içerisinde barındıran ahlak felsefesi iyi, mutluluk ve erdem kavramlarını yaşatan özgün bir değerlendirmeye tâbidir. Toplumsal bir canlı olan insanın, iyiye ve mutluluğa ulaşabilmesi imkânının ele alındığı bu özgün değerlendirme ışığında, Aristoteles'in felsefesinde, ilk adımda bir *iyi* tanımı bulmak güçtür. Fakat iyinin koruma kalkanı olarak *siyaset* bizi karşılayacaktır. Diğer bir ifadeyle bu uğraş daha çok siyaset alanında bir iyi arayışı olarak göz önüne çıkmaktadır. Bahsi geçen bu arayışın sonunda karşı karşıya kaldığımız tabloda amaç ise insana dair amaçların en iyisi olan *mutluluk* olacaktır.

Eğer bir tanım olacaksa gayemiz öncelikli bilmemiz gerekir ki ünlü filozof için *mutluluk* herhangi bir zamanda eşanlı sayılabilecek herhangi bir kelimeyle birlikte değerlendirilemeyecek değerde derin bir kavramdır. Aristoteles, toplumsal varlık olan insan şayet bir eylemde bulunuyorsa bunun ana hedefinin yalnızca doğruluk olacağı kanaatini taşımış bir filozoftur. Bu kanaati doğrultusunda insan eylemlerinin kast edilen ahlaki doğruluk hedefini ise iyi ya da erdem kavramları karşılamaktadır. Aristoteles'e göre ahlaki davranışlarımızı karşılayan bu kavramlar insanın eylemlerinde özgür olduğunun kanıtıdır. Ancak filozofa göre yaşamda tek bir insan adına *iyiyi* hedefleyen etik iken *Polis* adına kapsamlı bir *iyiyi* araştıran politikadan başkası değildir.

Söz konusu amaçlar kapsamında “insanın iyi bir yaşam sürebilmesi, mutlu olabilmesi için özünü, gerçek doğasını gerçekleştirebileceği kendi kendine yeterli bir birim olan devletin, daha doğrusu polisin içinde bulunması doğal bir zorunluluktur.”⁴⁸ Aristoteles'in böylesi bir zorunluluk içerisindeki ahlak felsefesine göre “politikanın konusu *insan için iyi* olandır ve bu iyi bir kişi için neyse kent için de aynı şeydir. Yani birey için iyi olanla devlet için iyiyi meydana getiren şey aynı bilgeliktir.”⁴⁹ Dolayısıyla

⁴⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 5.b, İstanbul: İmge Kitapevi, 2009, s.341

⁴⁹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi-3, Aristoteles*, 5.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.238

da Aristoteles için mühim olan bireyi de içine alan *Polis, Kent* adına iyi olanı bilmek ve korumaktır. Çünkü önce siyaset sonrasında da toplum bireyin hayatında mutluluğa ulaşabilmesi adına ön koşuldur. Bir insanın yaşam sürdüğü kent içerisinde şayet kötü yasaların varlığı nedeniyle kusurlu bir yapı hâkimse oradaki insan yaşamının sürdürülebilirliğini yitirmesi de an meselesidir.

Platon'un bireyin ahlâkını ve mutluluğunu devletin gerisinde tutmuş olduğu felsefesinin sonrasında Aristoteles'in devlet ile birey arasında kurduğu gerilime engel olan bağı Stoacı filozoflarca bir sonraki zaman diliminde kopacaktır. Şöyle ki bireysel ahlaki hayatın toplumsal siyasi noktada paralel gideceği iddiası yerini siyasi arena ile bireysel yaşamın ayrı olduğuna yönelik görüşlere bırakacaktır. Fakat Aristoteles'in felsefesinde politika ahlaka bağımlı kılınmış, doğanın yarattığı canlı bir varlık olan *devlet* daima bireyi kapsayıcı bir rol üstlenmiştir. Ancak bu bağlamda "hem doğadan hem de bireyden önce gelen *devlet* aynı bireyin parçalarından ayrıldığı zaman tümüyle yetersiz kalacağı gibi diğer parçalarından ayrılmayacak derecede onu oluşturan unsurlarla ilişki içinde olan bir yapıdır."⁵⁰

Tüm bunların sonucunda Aristoteles için ahlaka tabi tutulmuş olan siyaset içerisinde mümkün olacak olan erdemli yaşam ve doğacak olan mutluluk yalnızca kadınların, kölelerin ve çocukların dışında kalan toplumun elde edeceği bir şeydir. Hayvanlar ve çocuklar haz peşinde koşacakları, kölelerin ise düşünme yetilerini tam kullanamayacakları, fakir olan kesimin de imkânlarla sahip olamadıkları gerekçeleriyle mutluluğu elde edebilmeleri ihtimal dâhilinde dahi değerlendirilmemiştir. Aristoteles'e göre "kölelerin kullanılması evcil hayvanlarınkinden ayrılmaz derecededir; her ikisinden de bedensel gereksinimlerimizin giderilmesinde yararlanırız. Bu durumda, doğa özgür kişilerle kölelerin bedenlerini ayrı ayrı yapmayı amaçlamıştır: Köleler zorunlu kol işleri için yeterince güçlü özgür kişiler ise bu çeşit işlere yaramayacak biçimde, dimdik, ama bir devlet yurttaşının yaşamı için, savaşla barış arasında bölünen bir yaşam için pek uygun yaratılmıştır."⁵¹

Aristoteles, ayrı ayrı türde insanlardan oluşmakta olan devletin olabildiğince birlik ve beraberlik içerisinde olması gerektiğini düşünür. Devleti yurttaşların toplamı olarak

⁵⁰ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.10

⁵¹ Aristoteles, *a.g.e.*, s.14

görür. Ancak iyi bir yurttaş için tek bir yetkin iyilik örneği vermek mümkün değildir. Çünkü Aristoteles'in siyaset felsefesi içerisinde yurttaşın iyiliği anayasaya ilişkin bir iyiliktir ve birden çok anayasa türü olduğu için de söz konusu örneği vermek zorlaşacaktır. Aristoteles Platoncu bir tavırla en iyiyi işaret eden tek bir yönetim biçiminin varlığından söz etmemiştir. Onun için gerekli olan erdemli ve adil bir yönetim biçimidir. Bu yüzden de Aristoteles için daima ön planda var olan ilke *erdem* olmuştur ve düşünür her daim erdeme uygun olan yönetimden yana durmuştur.

Aristoteles'in aşırılıkların tercih edilmesi durumunda erdemin orta yolu sağlayacağına dair inancı tamdır. Bu yüzden de bir devlet yönetiminde ne zenginleri yaratan oligarşiye ne de sayının çokluğuna dayanan demokrasiye ihtiyaç duymamıştır. Çünkü erdem sayesinde orta sınıfın üstünlüğü ortaya çıkacaktır. Bu orta sınıf da toplum içerisindeki erdemin canlı örneği olacaktır. Hiçbir yönetim biçiminde tek bir yönetimi esas almamış olan filozofa göre bu durumu belirleyecek olan da toplum olmalıdır. "Bir canlı yaratığın beden ve ruhtan, bir iş yerinin efendi ve kölelerden meydana gelmesi gibi bir şehir de bütün bunlardan ve hepsi ayrı ayrı, daha birçok şeylerden oluşur. Dolayısıyla da bütün yurttaşların iyiliği bir olmaz."⁵²

Görüldüğü üzere siyaset felsefesiyle ahlaka dair görüşlerini bir potada eritmiş olan Aristoteles için ilmek ilmek işlediği devlet modelinde de erdeme başrolü vermiş ve ahlaki noktada aşırılıkların orta noktasına işaret etmiştir. İşaret ettiği noktada da orta nokta olarak gördüğü şey adalet olmuştur. Adalet Aristoteles için devlette amaçlanan iyiliktir, buysa topluluğun iyiliği için olandır.⁵³ Devlet için adaletin sağlanabilmesi de egemen kılınacak bir yasaya uyulmasıyla imkânlıdır. Çünkü yurttaşların herhangi birinin egemen olmasındansa yasanın egemenliği aklın en doğru yoludur. Aristoteles'e göre "yasanın egemen olmasını isteyen, başka hiçbir şeyin değil, yalnız Tanrı'nın ve Zekâ'nın egemen olmasının istiyor demektir; bir insanın egemenliğini isteyense, bir vahşi hayvanı işin içine sokmaktadır; çünkü insanların tutkuları bir vahşi hayvan gibidir ve güçlü duygular yöneticileri ve insanların en iyilerini bile yoldan çıkarır. Yasada, tutkuları olmayan akıl bulunur."⁵⁴

---

⁵² Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.89

⁵³ Aristoteles, *a.g.e.*, s.91

⁵⁴ Aristoteles, *a.g.e.*, s.103

Erdemi merkeze alarak seçimlerimizde orta noktaya işaret edişini *Polise* bağıllığı içerisinde kurduğu siyaset fikri ile gördüğümüz Aristoteles böyle bir tabloda kişinin tercihlerini de mevcut olay örgüsü ile değerlendirmiştir. Ona göre, kişinin herhangi bir durum karşısında sergileyeceği davranışı tercihlerini ortaya koyacaktır. Çünkü Aristoteles'in bakış açısında insanın adil ya da ölçülü oluşu eylemlerini gerçekleştirirken sürekli olarak adil ya da ölçülü davranışlarda bulunmasıyla mümkündür. Bu sayede de kişinin eylemlerini bilinçli tercihlerde bulunarak emin bir şekilde yapması gerektiğini savunmuştur. Bilgisizlikten doğan eylemlerin sonu kötü olursa da bu ortaya çıkan kötülüğe bir sebep gösterilemez. Çünkü Aristoteles birçok erdemsiz davranış şekillerinin altında bilgisizliğin yattığından da emindir. Hatta herhangi bir şekilde elimizde olmadan bir kişiyi öldürmemizin dahi altında geçmişin izlerine dayalı bir öldürme isteği yatıyor olabilir. Bu noktada özgürlüğün hissedildiği bir olay örgüsü karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kişi ister elinde olmayan sebeplerle isterse de bilgisizliği dolayısıyla birini öldürmüş olsun daima sorum olduğu şey kendisidir.

Bilgisizliğe dair yanlış eylemlerde bulunmak karşısında düşünürün sergilediği tavır adeta kötülüklerin ardında bilgisizliğin yattığına dair düşüncelerini şekillendirmiş olan Sokratesçi fikri yapısının karşıtı olmuştur. Çünkü Aristoteles'e göre birçok insan türü vardır ki yanlış bile bile eylemini sürdürmektedir. Bu yüzden de Aristoteles'te insanlar eylemleri söz konusu olduğunda tamamen özgürdürler. Aristoteles'in felsefesinde özgürlüğü insanlığın dışında bir ideal olarak görmek gözü kapalı uçuruma atlamak gibidir. Böylesi bir düşünce yapısında ise Aristoteles için birilerinin özgür olabilmesi için tek çıkar yol diğerlerinin köle olmasıyla mümkün görülmüştür. Çünkü "uygar bir halkın kendi kültür kalıtımını sürdürebilmesi için, öteki ırkları sömürmesi ve onları tüm insan haklarından yoksun bırakması gerekir."⁵⁵

Öncelikle genel bir Antik Yunan toplum yapısı, sonrasında politik ve ahlaki sınırları incelenmiş olan uygarlık tarihini gelişim seyrinin iki önemli düşünürleriyle örneklendirmek farklı bakış açılarını görebilmek adına bir değer taşımaktadır. Topumlarda düzenin sağlandığı kadar korunmasının da zorunlu olduğu gerçeğiyle örtüşen ahlak kuralları aynı zamanda insan değerleri bilgisine de ulaştıracak niteliktedir. Yalnızca doğal yasalar çerçevesinde sınırlandırılmayacak değerdeki insanın içerisinde

---

⁵⁵ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.11

var olduğu toplumun kurallarına, etik ilkelerine bağlı kalması yegâne uğraştır. Bu bölümde de uygarlık tarihi özelinde haklardan doğan özgürlüğü değerlendirildi.

Antik Yunan'ın özgürlüğe düşkün politik yapısı içerisinde incelenen özgür yurttaş ve köle gerçeği ışığında kabul edilen özgürlük anlayışının bir benzeri kent devletinden imparatorluğa geçişin yüzyılı olan Roma felsefe tarihi içerisinde de değerlendirilecektir. Aristoteles, polisın nabzını arttırmak uğruna gerçekleştirdiği yöntemi biçimi ile her ne kadar da ayakta kalma mücadelesi vermiş olsa da bu mücadele boğulmakta olan bir canlının kurtarılma umudu gibi cereyan etmiştir. Böylelikle tarihi dönem içerisinde nabzı gitgide yavaşlamış olan polis “hasta, ölüme mahkûm bir halde son nefesini vermeyi beklerken ona son darbeyi vuracak olan III. Aleksandros'un kılıcı öğretmenin kaleminden daha güçlü olmuştur.”⁵⁶

---

⁵⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 5.b, İstanbul: İmge Kitapevi, 2009, s.386

İKİNCİ BÖLÜM: DOĞAN ROMA GÜNEŞİ VE STOA FELSEFESİNİN ÖNEMİ

Dünya tarihi içerisinde seyretmiş olan felsefe çalışmaları, birçok filozoflar ışığından bireye dair problemlerin çözümlenmesi uğruna varlığını korumuş bir disiplinin değerli adımlarıdır. Söz konusu disiplinin gelişim seyri de belirli tarihi dönemlerde varlığını korumaktadır. Felsefe aracılığıyla günümüze değin yansıyan her gelişim ise ilk olarak Antik Yunan'da seyretmiş olan sağlam zeminlere birer dipnottur. Uygarlık seyri incelememizin ardından çalışmamızın odağındaki dönemin mimarı ise Roma olacaktır. Roma, politik noktada bir kent devletinin imparatorluğa dönüşümünü yansıtmının birlikteliğinde kültürel ve toplumsal açıdan farklılıkları doğuran gelişmelerle ve eklettik yanıyla da felsefe tarihinde ayrı bir yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda bölüm içerisinde toplumsal ve siyasi açıdan Antik Yunan'da var olan özgür yurttaş ve köle ayrımının '*Dünya Vatandaşlığı*' olarak değişimini ve felsefe tarihinde de okullaşma ile özellikle Stoacı geleneğin yarattığı farklılığı görmek güç olmayacaktır.

2.1. Roma İmparatorluğunun Doğuşu: Toplumsal ve Siyasi Düzen

Aristoteles ardından zayıflaması hız kazanan Yunan düşüncesi ünlü Makedonya kralının, II. Philippos'un bozgunu ile kendisini yeni bir siyasi düzende bulmuştur. *Polisin* bağımsızlık ruhu içerisindeki düzenin zamanla yıkıma uğradığı bu yenilikçi hareket aslında Platon ve Aristoteles tarafından öncesinde öngörülmüş bir ihtimaldir. Söz konusu ihtimalin gerçeklik kazanmaması adına Platon'un *İdeal Devlet* üzerine değerlendirmeleri ışığında *Poliste* yeniden yapılanma gerçekleştirmek veya Aristotelesçi bir tavırla elde bulunan düzeni koruyabilmek önlemler noktasında değerlendirilebilir. Ancak ihtimaller her ne olursa olsun "*Polis* özerkliğini yitirmiş, Yunan kabuğunu kırıp dışa açılmış, önceden dillerini anlamadığı için barbar dediği halklarla tanışmak ve hatta kaynaşmak zorunda kalmış ve kendini tek kişinin hâkimiyetinde daha geniş siyasal oluşumlar içerisinde bulmuştur."⁵⁷

Aristoteles'in öğrencisi Büyük İskender'in gerçekleştirmiş olduğu Asya seferi Yunan halkının tanımadığı halklarla tanışıklık kurmasına ve bu tanışıklık da bir süre sonra Yunan kültürünün etkilediği bir Doğu Akdeniz coğrafyasının doğmasına sebebiyet vermiştir. Yunan'ın yeni sınırlar içerisinde bir il olması ve dolayısıyla halkın

---

⁵⁷ Çiğdem Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s.280

polis içerisindeki özgür yurttaş değil *dünya vatandaşı* fikri çerçevesinde yer almış olmaları beraberinde Platon ve Aristoteles'in felsefelerinden çok yerini Sokrates'in etik söylemlerine bırakmıştır. Roma dönemi ile Helenistik kültürün zaman içerisinde değişen sosyal ve politik düzeni, toplumun dünya vatandaşlığı fikri içerisinde soluk almaya başlamasını sağlamış ve bu fikirde mutlu olabilmelerini mümkün kılan kuşkusuz felsefe okulları olmuştur.

Epikuroşçu ve Stoacı felsefe okullarıyla özellikle ahlak öğretilerinin biçim kazanmaya başlamış, beraberinde siyasi yapıyı da etkisi altına almış ve değişimler büyük oranda ilerleme kaydetmiştir. Antik Yunan uygarlığının değerleriyle yüklü olan felsefe okullarından beslenecek olan Roma, "Hıristiyanlığın doğuşunun ikinci yüzyılında dünyanın en güzel ülkelerini imparatorluğuna katmış ve uyrukları arasında en ileri uygarlığa ulaşmış halkları içerisine almış soluksuz bir hükümdarlığın timsalidir."⁵⁸ Antik Yunan'ın *Perikles** ile yaşadığı paha biçilmez derecedeki siyasi dönemin dahi söz konusu değişime dur diyemediği bu yenedünya düzeni Antik Yunan buhranına da zamanla daha belirgin bir boyut kazandırmıştır.

Söz konusu buhranın "Atina Deniz İmparatorluğu ile Peloponnesos Birliği arasında ortaya çıkan ve işin içine Makedonya, Trakya ve Pers devletlerini de karıştıran yirmi yedi yıllık bir savaş(M.Ö. 431-404)"⁵⁹ ile hız kazandığını göz önünde bulundurursak Batı dünyasında değişen tarih çizgisinin şaşkınlık yaratacak boyutta olmadığı aşikârdır. Apaçık bir sona rağmen Antik Yunan'ın bağımsızlık mücadelesi içerisinde Aristoteles'in öğrencisi olarak bildiğimiz Büyük İskender'in* uğraşları

---

⁵⁸ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, 1.b, Ankara: Kabalcı Yayınevi, s.21

* Atina'ya demokrasinin yerleşmesi için çaba sarf etmiş ve siyasette yükselişi ise Pers Savaşları'nın sonunda görülmüş olan Atinalı bir devlet adamıdır(M.Ö. 490-529). Halk Meclisi içerisinde büyük bir öneme sahip olmuş ve toplum içerisinde orta tabakayı savunmuş bir siyasetçi. Hem kendisi hem çevresi köleci sınıfın birliğini koruduğu, belli zamanlarda ekmek dağıttığı ve yurttaşlara para verdiği söylenmektedir. İşsizlere ve yoksullara iş olanağı sunmuş, Atina'nın Yunan dünyasında kültür merkezi olmasını sağlamıştır. Yunan dünyası üzerinde bir Atina egemenliği sağlamaya çalışmış ama kabul görmediğinden başarısız olmuştur. Ancak Atina'yı Yunan dünyasının ticaret merkezi haline getirmiş ve iktisadi düzlemde doruk noktasına ulaştırmıştır. 'Atina felsefe dünyasına verdiği en iyi şeylerin hemen hepsini Perikles zamanında ortaya koymuştur.'(A. W. F. Blunt, *Batı Uygarlığının Temelleri*, çev.Prof.Dr. Phil. Müzehher Erim, 3.b, İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1984, s. 48)

⁵⁹ Server TANILİ, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2017, s.59

* M.Ö. 356 yılında doğduğu bilinen Büyük İskender dünya tarihinde bir dönemin sona erip yeni bir dönemin başlamasının temsili olarak bilinir. Öğretmeni Aristoteles sayesinde benimsediği Yunan

yadsınamaz değerdedir. Fakat her ne şekilde çaba verilmiş olursa olsun Roma'nın doğuşu hiçbir balçıkla sıvanamamış ve ayakta kalabilmek uğruna verilen tüm mücadeleler yerini İmparatorluğun doğuşuna uygun zeminlere bırakmıştır.

İmparatorluğun ilk ışıkları Batı İtalya kıyılarında kaydedilen Latium Ovasında yanmıştır. Latinler adında tanınan kimseler ova üzerinde çeşitli kentler kurmuşlar ve bu kentlerden biri olarak Latin ovasının ucunda yerleşmeye başlamışlardır. Söz konusu Roma halkının bir kara parçasında kuruluşuna dair rakamsal bir tarih belirlemek gerekirse de hemen tüm tarihçiler tarafından İ.Ö. 753 olduğu yönünde bir uzlaşımın karşılaştığı mümkündür. Ayrıntılar ışığında doğan “Hellenizm kültürü M.Ö. 3 üncü yüzyıldan başlayarak Roma'ya, bu şehrin daha henüz parlak bir geçmişi ve eski bir kültür geleneği bulunmadığı ve kültür hayatının her alanında her şeyi yeniden öğrenmek ve kurmak zorunda bulunduğu bir dönemde girmeğe ve en çok edebiyat, din, sanat alanlarında kendini göstermeğe başlamıştır.”⁶⁰

Roma, bir imparatorluk seyrinde ilerlemeye başlamadan önce önemsiz değerde bir kasabayken izlediği politika çizgisi ışığında önce bir yarımada sonrasında Akdeniz dünyasının tamamına hükmedecek derecede bir imparatorluk halini almıştır. “İmparatorluğun kurucusu Romulus ise sağlamış olduğu siyasi yapı altında dünyaya yayıldığı andan itibaren Roma denli büyük başka bir imparatorluğun anılmayacağı bir serüvenin mimarı olmuştur.”⁶¹ Romulus ve sonrasında İmparatorluğun kuruluşuna değin

---

kültürüne duyduğu his Büyük İskender'in düşman ordularına karşı savaşmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda Yunan halkının son düzlükte verdiği bağımsızlık mücadelelerini yönetmiş, ele geçirdiği tüm bölgelere Yunan halkını birlikte olabilmek adına çağırılmış olsa da Yunan şehir devletlerinin siyasal bağımsızlıklarının yok olmasını durduramamıştır. Yalnızca siyasi arenada değil gerçekleştirdiği mücadeleler içerisinde fethettiği ülkeleri yanında bulundurduğu bilim adamlarınca inceleme altına aldirarak coğrafi bilgiler edinmek noktasında da bir strateji uygulamıştır. Fakat doğu ve batı ülkelerini egemenliği altında birleştirerek o zaman bilinen tüm dünyayı kapsayan evrensel bir devlet kurma idealini amansız ölümü dolayısıyla gerçekleştirememiştir. Ölümü ardından geçen zaman zarfında ilk etapta İskender'in evrensel devlet idealini korumaya özen gösterilmiş olsa da İskender generallerinin birbirleriyle yaptıkları savaşlar birlik fikrinin ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir. Bitip tükenmeyen harpler ile son bulan evrensel krallık fikri yerini Makedonyalılar ile Mısırlılar arasındaki mücadeleden hiçbir devlete bağımlı olmama arzusuna bırakmıştır. (Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 10.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s.433-449)

⁶⁰ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 10.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s.511

⁶¹ Eutropius, *Kısa Roma Tarihi*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, 1.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2016, s.30

bu soluksuz ilerleyişe katkı sağlamış olan altı kral ile geleceğin ışığına doğru tüm kapılar hızla aralanmaya başlamıştır.*

Roma'nın sınırlarına dâhil ettiği toprakların hızla genişlemesi siyasi hâkimiyetin sağlam zeminlere oturmaya başladığının göstergesi olmuştur. Diğer yandan resmi din olarak kabul edilmiş olan Hıristiyanlık dini gelecek nesillerin yaşam standartlarını şekillendirmiş hatta konuşacakları dilin Latince oluşunu dahi etkilemiştir. Devlet yönetimini ve beraberinde de askeri gücü güçlü kılabilmek adına yapılmış olan teşkilatlanmalar ise kayda değer hızda seyretmiştir. Roma, düşünce dünyasını Antik Yunan'ın izlerinde şekillendirmiş olsa da hâkimiyeti altındaki bütün topraklara kendi değerlerini yaymakta hiçbir zaman güçlük yaşamamıştır.

Roma'nın hâkimiyet çizgisini geniş topraklara yayabilme uğraşı Krallardan yaşlılar kurulu Senato'ya, Senato'dan Halk Meclisleri yönetimine uzanan, bu siyasi temellerin katkılarıyla da zaman içerisinde imparatorluğa uzanacak olan bir yolculuğa habercisi olmuştur. Yalnızca siyasi mücadele değil beraberinde gelişen toplum yapısını da ayakta tutabilmek ve hatta toplumu Antik Yunan etkilerinden sıyrabilmek de Roma'nın özgün bir uygarlık tarihine sahip olabilmesi adına önem taşımıştır. Ancak Roma'nın zamanla gelişen ekonomik ve toplumsal yapısı asıl etkilenişi Etrüskler ile yaşamıştır. Roma, Krallık döneminde kökenleri Etrüsk'e bağlı kralların yönetiminde geçirdiği zaman dilimiyle ve son Etrüsk Kralı kovulana değin geçirdiği siyasi çizgiyle bu etkilenişi adeta gözler önüne sermiştir. Ancak bu etkilenişin ömrü Roma'nın Etrüsklerle uzun yıllar sürecek olan savaş mücadelesine girmesiyle son bulmuştur. Bu durum üzerine de söz konusu etkileniş yerini kurtuluş mücadelesine bırakmıştır.

---

* Romulus, kendi adından hareketle Roma adını verdiği kenti kurduktan sonra, sınır komşularının çoğunu kentine katmış, yaşlılıkları dolayısıyla adlarına *Senator* dediği her şeyi öğütlerine göre yöneteceği yüz kişi seçmiştir. Romulus'un ve dönemin halkının eşlerinin olmayışı dolayısıyla ise gerçekleştirilmesini sağladığı gösteriler adına kente genç kadınları davet etmiş ve olaylar kaçırılma noktasına değin gelmiştir. Bu durumun tetiklediği savaşlar ise Romulus'un bir fırtınada kaybolması ve Numa Pompilius adında başka bir kralın başa geçmesiyle süre gitmiştir. Pompilius'un yarattığı değişim ile inşa edilmeğe başlanan kutsal alanlar kralın ölümüne değin bir değişimi başlatmış olduğu görülmektedir. Sonrasında yönetimi devralan kral Tullus Hostilius savaşları yeniden canlandırmışken ölümü sonrasında yönetime geçmiş olan Ancus Marcius da ilerleme hırsıyla politikasını sürmüştür. Tarihi ilerleyişin seyrinde krallığı devralan fazlaca toprağı sınırlara katan Priscus Tarquinius, savaş esiri bir kölenin oğlu olduğu bilinen ve dünyanın hiçbir noktasında bilinmemiş olan nüfus sayımını ilk gerçekleştiren kişi olarak Servius Tullius ve son kral Lucius Tarquinius'un da oğlunun bir kadına tecavüz etmesiyle kıskırılan halkın galeyani ile kenti terk etmesiyle yirmi beş yüzyıl olduğu bilinen hükümdarlık toplam yedi kralın yönetimiyle ayakta kalma savaşı vermiştir. (Bkz. Eutropius, *Kısa Roma Tarihi*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, 1.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2016, s.30-34)

Yıkıcı etkideki tüm savaşlar Roma'nın kültürel ve ticari ilişkilerine sekte vurmuş olsa da *henüz barutun bilinmediği bir çağda bulgularan en kusursuz piyade taktiği sistemi*⁶² zamanla azalacak olan askeri gerilimin başarılı yollardan geçmesine yardımcı olmuştur. Son Etrüks hükümdarının iktidarlığının son bulmasıyla devlet yönetiminin *Cumhuriyet Dönemi* olarak yenilenmiş olması yalnızca siyasal değişimin değil beraberinde toplumsal farklılaşmaların yaşanacağını da habercisi olmuştur. Roma'nın Krallık dönemi siyasal yapılanmanın paralelinde toplumsal yapı belirli ayrımlarla sahne olmuştur. Bu ayrımda "*Patriciler* olarak anılan yurttaşlar, köle olan özgürlüğünü kazanmasıyla sınıfı yükselen fakat hiçbir siyasi hakkı bulunmayan *Plebler*, olası bir neden dolayısıyla yurttaş olma hakkını yitirmiş olan sığınmacı olarak addedilen *Clients* ve esir olarak pazarlardan satın alınmış olan *Servus* adındaki köleler toplum yapısının temel taşlarını oluşturmuşlardır."⁶³

Roma değerlendirmeler ışığında öncelikle toplum yapısının içerisinde tabakalaşmayı barındırmış olan bir devlet olmuştur. Farklı toplumsal yapılar içerisinde toprak sahibi soylular dışında hiçbir grup siyasal haklara sahip olmamışlardır. Fakat zaman içerisinde değişen siyasi yapı toplum yapısında da değişimlerin meydana geleceğinin habercisi olmuştur. İmparatorluk sınırlarında, zaman içerisinde azalan askeri gerilim ve despot derecedeki yetkilere yapılan müdahale Roma'da sınıflı bir toplum yapısının adil çizgilerde oturmasına yönelik önemli adımlardan biri olmuştur. Bu gibi birçok değişim "Romalıları Hellas yanında, Avrupa medeniyet ve kültürünün ikinci bir kaynağı haline getirmiştir."⁶⁴ Zamanla azalan askeri gerilim ve artan yasal olma gayesi yönetimi *Consul* eline emanet etmiş ve bu emanetin feneri "Consullardan birinin olası adaletsiz davranma eğilimi karşısında diğer Consul'un yapılan adaletsizliği denetlemesi arzusuyla"⁶⁵ öncelikle iki kişinin yönetimine bırakılmıştır. Gerçekleştirilmiş olan bu siyasal düzenin yerini *Cumhuriyet*'e bırakmasıyla da Roma tarihi değişim ve dönüşüm farklı bir kisvesine bürünmeye başlamıştır.

⁶² V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi/Cilt:2 Roma*, çev. Özdemir İnce, 3.b, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.52

⁶³ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, 3.b, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s.69

⁶⁴ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, 1. Cilt Cumhuriyet: 1. Kısım Menşe'lerden Akdeniz Havzasına Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, S. XXXIII

⁶⁵ Eutropius, *Kısa Roma Tarihi*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, 1.b, Ankara: Alfa Yayınevi, 2016, s.35

Roma, değişimler ışığında *Cumhuriyet* yönetimi altında siyasi hayatına devam ederken diğer yandan yönetimde soylu oligarşinin varlığına da son verememiştir. Bu durum *diktatörlüğün* doğmasına ortam hazırlamış ve bu durum da krallık sonrasında devam edecek olan mücadelelere tedbir olma gayesi taşımıştır. Söz konusu mücadeleler zorunludur; çünkü Roma Etrüsk boyunduruğu altından kurtulduktan sonra birçok mücadeleyle karşı karşıya kalmış ve dolayısıyla gelişmiş olan askeri düzen ordunun yönetim içerisinde önemli görevler üstlenmesine sebep olmuştur. Her ne kadar da Cumhuriyet Krallığın ardından seyretmiş olsa da Roma'nın ayakta kalma mücadelesi uğruna karşı karşıya kaldığı savaşlar dolayısıyla halk denildiği zaman ordunun anlaşılıyor olması mecburi bir son olmuştur.

Roma'daki halkın böylesine ordu ile kol kola verdiği mücadeleler her duruma savaş mantığı ile bakılmasına sebebiyet vermiş ve bu sebepten doğan karma anayasa yönetim politikası içerisinde yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Monarşiyle başlayan oligarşiyle devam eden yönetim seyrini zaman içerisinde demokrasinin ellerine bırakmış ve bu durum Roma'da artacak olan ekonomik refahın habercisi olmuştur. Diğer yandan eyaletlerden elde edilen vergiler sömürü derecesinde büyüme kaydettikçe hem İskenderiye Akdeniz Bölgesi içerisindeki ekonomik üstünlüğünü yitirmiş hem de Roma'nın ekonomisinde büyüme hız kazanmıştır. Roma'da zaman içerisinde cereyan eden bu zenginliğin savaşa bağlı kılınması tahminlerin aksine toplum huzuruna olumsuz herhangi bir etki yaratmamıştır. Öyle ki aksine bu durum "Roma'nın ticaret yapmayan ve yok sayılacak derecede az sanata sahip olan toplumun kendilerini zenginleştirebilmek adına *yağma* yoluna başvurarak savaşlardan elde edilen ganimetleri paye almalarını sağlamıştır."⁶⁶

Birçok araştırmalar ışığında ortak bir kanaat var ki tarih içerisinde Romalılar kadar savaşlara ihtiyatla hazırlanmış ve onlar kadar yürekli savaşıp barışı adeta bir egzersiz olarak görmüş bir topluma rastlamak pek de mümkün olmamıştır.⁶⁷ Mevcut durumu toplumsal açıdan değerlendirmek gerekirse de Roma'nın gelişen dış ticaretinin akabinde gerçekleşen kavganın muhatabı olmuş olan Kartacalılar ile yapılan mücadele en doğru değerlendirme örneği olacaktır. Başka bir ifadeyle, Kartaca ile yaşanan siyasi

⁶⁶ Montesquieu, *Romalıların Yücelik Ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Günen, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.5

⁶⁷ Montesquieu, *a.g.e.* s.14

mücadele Roma'nın büyümesini engellemenin aksine ilerleme kaydetmesine sebep olan adımlar içermektedir. Tarihin Roma'dan yana oluşunun en gerçekçi örneği olan bu durum "Kartacalıların tükenmeye yüz tutan zenginliklerinin sebebi olarak kötü bir yönetime sahip olmalarının yanında Romalılardaki erdem, dayanıklılık ve güç sahibi olmaya verilen değeri canlı tutamamış olmaları"⁶⁸ ile açıklanabilir niteliktedir.

Kartaca, Batı dünyasının egemenliğini elinde bulundururken bir süre sonra Roma'yı tehdit olarak görmüştür ve aralarında zaman içerisinde yaşanmış olan mücadeleler öncesinde duyulan tedirginliğin göstergesi olmuştur. Bu durumun en canlı örneği Suriye savaşı ile yaşanmıştır. "Suriye savaşı Roma'ya bütün doğu Akdeniz egemenliğini sağlayan bir savaş olmasını sağlamış; artık doğu devletlerinin elçileri Romalılarla görüşme yaparken onlara "Dünyanın efendileri"(Polybios, XXI, 16,8) gözüyle bakmaya başlamışlardır."⁶⁹ Roma, *bölerek yönetme* politikasını canlı tuttuğu müddetçe de öncelikle İtalya sonrasında tüm Akdeniz için en önemli güç haline gelmiştir. Bu güç Roma'da siyasi yapı ve dolayısıyla toplum yapısı içerisinde yaşanılacak değişimleri mecbur kılmıştır.

Roma, tarih boyunca verdiği tüm mücadelelerini tüm toplumları bir potada eritip Batı hâkimiyetini sadece coğrafi çizgilerle belirlemek uğruna değil aksine ortak bir imparatorluk paydasında bir arada görebilme arzusuyla mücadele vermiştir. Kast edilen birlik ve beraberlik altında şekillenen değişim yalnızca siyasi arenada etkisini göstermemiş beraberinde Antik Yunan'dan devraldıkları başka bir değeri, felsefe disiplini de etkisi altına almıştır. Fakat bu etkiyi Roma'nın sağladığından çok ortaya çıkan okulların değişen düzende toplum yapısının şekil alması adına felsefenin sağladığını söylemek daha doğru bir çıkarım olacaktır. Bu sayede toplumsal değişimin reçetesi dönemin düşünürleri tarafında felsefede görülmüş ve Yunanca aslından Latinceye yapılan tüm çeviriler ile Roma dünyası Yunan dünyasını Hristiyan Avrupa'sına bağlamış olacaktır.

---

⁶⁸ Montesquieu, *a.g.e.* s.21-24

⁶⁹ V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi/Cilt:2 Roma*, çev. Özdemir İnce, 3.b, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.88

Roma'nın toplum yapısı zaman içerisinde yaşanan Patrici ve Pleb kavgalarının* dindiği bu sayede yurttaşların kökenleri bakımından değil de servet ve görevleri yönünden birbirlerinden ayrıldığı bir düzene oturmuştur. Böylelikle zamanla “iktidarları kanundan değil, itibarlarından ve mânevî etkilerinden ileri gelen hem sayıca, hem de zengin olmaları dolayısıyla devlette ileri gelen plebler olmuş, aynı zamanda bu değişim gelecekte, iktidarın pleblerin elinde olacağını da kanıtlar nitelikte olmuştur.”⁷⁰

Siyasi mücadeleler ışığında yurttaşların servetleri ve görevleri adına belirli ayrımlara tabi tutulmaları ile dikkat çeken bir gerçek de *köle sınıfı* olmuştur. Söz konusu bu sınıf Roma hukukunda bir hayvan türü olmanın ötesinde herhangi bir değere sahip olmamıştır. Ancak diğer yandan Roma, “MÖ III. yüzyıl sonlarından başlayarak yaygın bir biçimde para kullanmış ve beraberinde de dışarıda fetih politikasından kaynaklanan sömürüye, içeride *köle emeğine* dayanan bir ekonomi sistemi oluşturmuştur.”⁷¹ Roma hukukunda yeri olmayan köle emeği sayesinde sağlanan ekonomik güç Batıda zaferler kazanılmasına olanak sağlamıştır. “Kartaca’yı yenmek için 63 yıl; Doğu’daki üstünlük için ise M.Ö. 200 ile 190 yılları arasında, yani on yıl gibi bir süre gerekmiş olsa da”⁷² önce İtalya’nın fethi ardından Akdeniz egemenliği Roma’yı dünyanın efendisi haline getirmiştir.

Kartaca, Makedonya ve Suriye Roma’nın uluslararası ilişkilerindeki önemli dönüm noktaları olmuştur. Roma, özellikle bu dönüm noktalarının büyük katkılarıyla şehir devleti durumundan imparatorluğun yaşandığı sınırları meydana getirmiştir. Ancak öngörülmeleyen bir gerçek söz konusudur ki imparatorluğun büyüklüğü günü geldiğinde cumhuriyete gölge düşürecektir. Roma, İtalya’dan çıktığı liderlik yolculuğunda hemen tüm dünyayı kendisine boyun eğmek mecburiyetinde bırakmış ve elde ettiği topraklardaki halklar Roma’nın yürüttüğü politikayla adeta başlarına

---

* Roma toplum yapısı içerisinde *Patricus*’lar ya da *Patricii* olarak anılan kesim soylu ve zengin olan Roma yurttaşlarıdır. Bu kesim aynı zamanda Senato üyelerinin seçildiği sınıfı temsil etmektedir. Diğer yandan *Plepler* ise Roma içerisinde siyasi noktada örgütlenmiş olan, *Patricii* muhalefetini yapan grubun temsil adıdır. Grup üyeler içerisinde zenginlerin, fakilerin, *Clients* olarak da anılan yandaşların, yerel Romalıların veya yabancıların bulunduğu karma bir yapıya sahiptir. *Patricii* ile aynı haklara sahip olabilmek adına verdikleri mücadele zaman içerisinde anılışını Cumhuriyet dönemi sonlarındaki aşağı halk tabakasına bırakmıştır. Bu yüzden Cumhuriyet dönemindeki aşağı halk tabakasına *Plep* denmiştir.

⁷⁰ Reginald H. Barrow, *Romalılar*, çev. Ender Gürol, 2.b, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s.26

⁷¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 8.b, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2017, s.22

⁷² Server TANİLİ, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.383

gelebilecek en iyi talihin geldiğini düşünmüşlerdir. Bu talih inancı ise toplum yapısı içerisinde halkların sözü verilmiş olan haklarını talep etmelerine sebep olmuştur. Fakat tüm hak arayışları Roma İmparatorluğu içerisinde gitgide artan duygu değişimlerini doğurmuştur. Başka bir ifadeyle özgürlüğe, birlik ruhuna karşı duyulan hisler talepler doğrultusunda yerini hırs ve tutku duygusuna bırakırken siyasi arenada da anarşizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

2.1.1. ROMA’NIN SİYASİ DEĞİŞİMİ İÇERİSİNDE ÖZGÜRLÜĞÜN YERİ

“Siyasi bir bütünde birlik olarak adlandırılan şey muğlak bir şeydir. Gerçek birlik tıpkı müzikteki disonansların nihai akora yönlendirmesi gibi, bize ne kadar da birbirlerine zıtmış gibi görünürse görünsünler, tüm tarafları, toplumun genel refahına yönlendiren bir ahenk birliğidir. Kargaşadan başka bir şey yokmuş gibi görünen bir devlette de birlik, yani sadece hakiki barış olan mutluluğa götüren bir ahenk mevcut olabilir. Tıpkı bu evrenin bazılarının eylemi, diğerlerinin tepkisiyle birbirine sonsuza dek bağlı kalan parçaları gibi.”⁷³ Dolayısıyla aynı müzikteki zıtlıkların birliği gibi ahenk yüklü bir barışın simgesi olamadığından Roma yaşatmaya çalıştığı Cumhuriyet ışığını İmparatorluğun kargaşasında gölgelemiştir.

Roma tarihinde Cumhuriyete gölge düşüren asıl etken Roma’nın kanunları olmuştur. Roma kanunlarının sınırlarını genişletebilmek uğruna düzenlenmekte adeta bir strateji uygulama yetisine sahip olduğunu görmek güç değildir. Yönetim şekli ne olursa olsun daima bilgeliğin ön planda olduğu ve genişlemek gayesiyle dolu Roma İmparatorluğunun olası tüm başarılarından tat alabilen ve üstünlüğünü kaybetmekten tedirgin olan hali hedeflerine daima erken ulaşmasına sebebiyet vermiştir. Roma dünyasında “kılıcın çözüme kavuşturmadığı sorunları hukuk çözüyordu ve bu dönemin Roma’sına hukukçular ile askerler yeterli oluyordu.”⁷⁴ Roma yürütmüş olduğu bu politikası sayesinde hedeflediği her noktaya ulaşabilme azmini daima dinç tutmuştur. Ancak Roma tam da bu noktada asıl olması gereken değeri kaybetmiştir: özgürlüğünü. Özgürlüğü, hedefine ulaştığı için belki de tarihindeki en büyük kaybı olmuştur.”⁷⁵

⁷³ Montesquieu, *Romalıların Yücelik Ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Günen, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.66

⁷⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 8.b, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2017, s.25

⁷⁵ Montesquieu, *a.g.e.*, s.67

Roma'nın tüm yöneticilerinin ortak hedefi olan sınırlarını her an büyütebilme idealleri diğer yandan ahlaki yozlaşmada da büyümeye sebebiyet vermiştir. Farkında olmadan yaşanan bu gelişme sınırı olmayan lüks yaşamların ve tarifi imkânsız israfların birer ürünü olmaktan ileri gidememiştir. Dolayısıyla Roma, sınırı söz konusu dahi olmamış bir israfın beraberinde zenginliğe bağlı yozlaşmaların yaşandığı bir toplum modeli inşa etmiş ve bu toplum modeli beraberinde insan yaşamının en değerli halini, özgürlüğünü yok edeceği gerçeğini yeşertmiştir. Böyle bir toplum modeli yöneticilerin söylemlerinde dahi yer bulur hale gelmiş siyasi arenada sıradan bir durum hissiyatı yaratmıştır. Örneğin, “Romulus, özgür insanların tarım ve savaş dışında başka bir işle uğraşmamaları yönündeki direktifleri beraberinde görülmektedir ki ticaret ve sanat dalları adeta birer köle meşgalesi olarak değerlendirilmeye başlamıştır.”⁷⁶

Roma'nın imparatorluk çizgisinde süren hırslı yaşamı sadece siyasi yönetimin emrindeki toplum yapısının değişimini değil beraberinde mevcut yönetim esasında da değişimi doğurmuştur. Öyle ki imparatorların farklı yönetim algıları zaman içerisinde hırsın ve zalimliğin timsali haline gelmiş, Roma sınırları içerisinde özgürlüğe dair olası yaşam her geçen yıl ihtimalini azaltıcı siyasi müdahalelerle karşı karşıya kalmıştır. Özgürlüğün ihtimali azaldıkça da ticaretin ve dolayısıyla ekonominin büyüme hızında artış gözlenmiştir. Roma'nın Akdeniz havzası içerisinde kaydettiği gelişmeler, uygar ülkelerini sınırlarına katmış olması söz konusu artışa hız kazandırmış ve azalan özgürlüğe karşı çoğalan köle ticaretini de canlı tutmuştur.

Zaman içerisinde en kârlı ekonomik büyüme halini almış olan köle ticareti aynı zamanda kölelerin yaşam koşullarının gözlenmesine yardımcı olmuştur. Özgür dünya vatandaşı sayısı köle sayısının altında ve kölelerin sağladıkları ticari gelirlerinin aksine hayatlarındaki yaşam koşulları kısıtlı seyretmiştir. “Bir kölenin ortalama aylık yiyecek tayını, kendilerinin dibekte dövüp ekmek yaptıkları ya da haşlayıp yedikleri 25-30 kilo sert buğday, yarım litre zeytinyağı ve yarım kilo tuz olup içeceklerin ise beş gün boyunca bir sopayla karıştırılarak kaynatılan, suyu bol ekşi üzüm şırası olduğu görülmüştür. Köleye giysi olarak yılda bir gömlek, iki yılda bir kısa palto verilmiş, eski paçavralar ise yorgan yapmak için ellerinden alınmıştır. Hatta bir köle şayet değirmende

---

⁷⁶ Montesquieu, *a.g.e.* s. 71

çalışıyorsa un yemesi yasaklanmış, yememesi için boyunlarına ağaçtan yuvarlak lale takılmıştır.”⁷⁷

Roma'nın söz konusu toplum yapısı içerisindeki gözlemlenen bu ayırım hukukçuların söylemlerinde değişimlere, ismi dahi olmayan kölelerin içerisinde bulunduğu ulusa uygun söylemlere tabi tutulmasına hatta olası bir kölenin evlenme ihtimalinde dahi efendisinin malı olarak kullanılma şartını doğurmuştur. Roma, tüm Akdeniz'e başkent olma yolunda bir imparatorluk haline gelmiş etkin köle ticareti sayesinde de tarımda verimliliğe hız kazandırmıştır. Zaman içerisinde gerek coğrafi büyüme açısından gerek nüfusun artması noktasında meydana gelen değişim büyük bir kültür devrimini de beraberinde getirmiştir.

Roma dünyasındaki değişimin simgesi olarak karşı karşıya kaldığımız kültür devrimi farklılıkların bir potada eritilme eğilimini doğurmuş fakat değişmeden kalan tek gerçek köle emeğinin sömürülmesi olmuştur. Bu sömürü faaliyetleri ise bir süre sonra başkaldırıların cereyan etmesine sebep olmuş ve “ilk başkaldırı, M.Ö. 198 yılına doğru Latium'daki bir Roma kolonisinde patlak vermiştir.”⁷⁸ Kartaca'dan alınan tutsaklar, Afrika kökenli köleler ve benzeri birçok köle olanların bulunduğu bir başkaldırı Roma karşısında başarıya ulaşamamıştır. Öyle ki başkaldırıların tarihi sonuçları öldürülenler, çarmıha gerilenler veyahut efendilerine geri verilenlerle doludur. Fakat bu gibi birçok örnek olacak nitelikte son köle ayaklanmalarında yaygınlığın artmasını durduramamış aksine başka birçok ayaklanma Sicilya, Attika ya da Asya fark etmeksizin aynı hızla ve gün geçtikçe daha da yaygınlaşarak süreklilik kazanmıştır.

Görüldüğü üzere yaşanan tüm gelişmeler, köleler tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalar toplumu siyasi değişimlerle baş başa bırakmıştır. Ancak tarih boyunca siyasi liderler yükselmeyi sağladıkları gibi bir devrin bitişini de körükleyebilmişlerdir. Roma tarihinin de böylesi bir gerilemeye başladığının en iyi örneklerinden birini de *Sulla'nın** yönetiminde görmek mümkündür. Sulla'nın hâkimiyeti altındaki Roma'nın

---

⁷⁷ V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi/Cilt:2 Roma*, çev. Özdemir İnce, 3.b, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.99-100

⁷⁸ Server TANİLİ, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.405

*Sulla, kurduğu rejimiyle kendi yıkılışını hazırlamış bir siyasi isimdir. Sulla'nın siyasi rejimine başkaldırmasıyla ünlü Spartacus önderliğindeki ve bütün İtalya'yı içine alan, kölelerin korkunç saldırısı Roma tarihinde önemli bir yere sahiptir. Önemli çünkü öncesinde orduda savaştığı ve hatta köle olarak

son dönemleri, siyasi liderin düzensizlikleri ortadan kaldırabilmek adına gerçekleştirmiş olduğu halkın gücünü zayıflatmaya yönelik politikalarıyla cumhuriyet yönetimine bir şans daha vermiş fakat istenilen özgürlüğü muhafaza edememiştir. Roma'da gerçekleştirmiş olduğu silahlı askeri büyümeyi ön planda tutan direnişiyle birlikte diğer yandan arzulanmış özgürlüğün de sarsıntıya uğramasına sebebiyet vermiştir. Sulla, ayakta kalabilmek uğruna liderliği süresince sert politikalar izlemiş ve hatta söz konusu politikası içerisinde kendisinin düşüncelerine sahip olmayanların da cezasını sürgün edilmelerinde bulmuştur.

Roma imparatorluğunun gerilemeye başladığı dönem Cumhuriyet rejiminin de çöküş halini aldığı bir dönemin habercisi olmuştur. Sulla'nın halkı kazanmak uğruna yıkılmış olduğu demokrasi rejimini yeniden kurmuş olanlar ise yine kendi fikri çerçevesinden kişiler olmuşlardır. Roma'nın değişen toplum yapısına farklılık katmış olan söz konusu kişiler önce *Pompeius* ve sonrasında *Caesar*'dan başkası değildir. "Pompeius, Caesar'a göre daha sakin, daha az saldırgan bir hırsla sahipken Caesar ise Sulla gibi, iktidara elinde silahla yürümek istemiştir."⁷⁹ Dolayısıyla Caesar Pompeius'a göre daha cesur kişiliğe ve daha cesur politikalar yürütebilen bir isim olarak tanınmıştır.*

---

satıldığı söylenen Spartacus, büyük bir insan kitlesiyle çıkmıştı yoluna. Bu başkaldırı karşısında kölelerle aşağı sınıfın özgür insanları olarak bilinen kesimin zamanında aralarına koyulan uçurumu daraltıcı nitelikte bir başkaldırı olmuştur. Spartacus, Sulla'nın önderliğinde ilerleyişi devam eden hükümetin tüm boşluklarından nasıl yararlanması gerektiğini iyi bilen ve dolayısıyla tüm kölelere ülkeyi kendi ülkeleriymişçesine sahiplenmelerini salık veren bir politika ışığında köle tarihinin belki de ilk ve en şiddetli ayaklanmasını gerçekleştirmiştir. Spartacus kurduğu düzeni ile tarihin en iyi ayaklanmasını gerçekleştirmiş olsa da Romalılar etrafını sarmayı başarabilmiştir. Spartacus bu savaş uğruna son nefesine kadar dik durmuş olsa da yaşamının pahalı bir bedeliyle ölümü tatmıştır. Spartacus'un ölümü ile çözülen ordunun kaçarken yakalananlar ise çarpmışa gerilmiştir. Silahlara karşı mecburen gerçekleşmiş olan bu yenilgi Spartacus'un bu yenilgisi manevi bir zaferle dolu olmuştur. Roma'daki demokratik hareketi canlandıran köle başkaldırıları aynı zamanda yeni eleştirilere de kapı aralamıştır. (Bkz. Server TANILİ, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.427-430)

⁷⁹ Montesquieu, *Romalıların Yücelik Ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Günen, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.76

* Aristokrat bir aileden gelen *Sulla* devleti iyi bir duruma getirebilmek adına kendisini diktatör ilan etmiş bir liderdir. Onun bu Diktatörlük amacı kanunların yapılması ve anayasanın yürürlüğe konması adına bir diktatörlük uğraşısıdır. Ayrıca kendisine karşı olanları ilan eden ve acımasızca şiddet uygulayan bir lider olarak tarihte yerini almıştır. Aristokratların yerine düzenlediği anayasa ile Cumhuriyet dönemindeki önemini İmparatorluk döneminde imparatorların ön plana çıkması dolayısıyla yitirmiş olan karar organı *Senatus'a* güç kazandırmıştır. Ancak kendi isteğiyle bıraktığı diktatörlüğün ardından gelen *Pompeius* yönetimi *Sulla'nın* anayasasının değişikliğe uğradığı bir yönetim olmuştur. Ege ve Akdeniz'de kol gezen korsanları yok eden bir isimdir. Soluksuz başarılarla imza atma tutkunu lider her ne kadarda yok edilme

Caesar, siyasi yapılanması içerisinde paraca ve kölece zengin bir lider olmuştur. Ortaya koymuş olduğu yönetim şekli Sulla'nın yönetimini andıran askeri egemenlik niteliğinde bir yönetim olmuş olsa da farkı kendisinden öncekilerin aksine bölgelerin kıyımına uğratarak mallarına el koyulmasına ve sürgünler yaşatılmasına izin vermemiş olmasında görülmüştür. Ancak yoksulların temsilcisi Caesar'dan nefret eden soylular, cumhuriyet yönetimini isteyen birçok insan onun sonunu hazırlamışlardır. Yönetimdekiler gerçekleşen bu ölüme sessiz kalmış olsalar da halk Caesar'ın katillerinin en büyük takipçisi olmuştur.

Cumhuriyeti yıkan nedenler ekseninde özgürlüğün git gide sona erdiği bir siyasi düzlemde halk bir süre Caesar'ın ölmeden önce olası bir sefer ihtimaliyle hazırladığı yönetim kistasları ışığında yaşamını sürmüştür. Ancak tam da bu noktada Roma'ya cumhuriyet aşığı, söz sanatında usta ve aynı zamanda hukukçu olan, siyasetten elini eteğini çekmeye başladığı dönemde ise felsefeye yönelmiş olan Cicero'nun önderliğinde "*Octavinus*, diğer ismiyle Yurdun Babası olarak tanımlanan *Augustus* hâkimiyeti sarmıştır. Caesar'ın aksine Octavinus ne açıkça askeri bir diktatörlüğe dönmüş ne de Hellenistik yapıda mutlak bir monarşiyi kabul etmiştir. Aksine Mülk sahibi ve köleci bütün sosyal katların birliğine dayanan; silahlı ögenin ise belli bir ücret

---

çabası altında kalmış olsa da *Senatus* karşısında güçlü olabilmek adına Casear ve Crassus ile birlikte daha sonraları başkaları da kurulacağından Birinci *Triumvirlik* adını verdikleri bir komisyonda buluşmuşlardır. Ancak zaman içerisinde bozulan *Triumvirlik* ve *Caesar* ile *Pompeius*'un birlikteliği adeta Roma'ya iç savaşa sürüklemiştir. Hatta bir süre sonra *Caesar*'ın öldürülmesi Roma'ya 13 yıl sürecek olan bir iç savaşla baş başa bırakmıştır. *Caesar*'ın evlatlık edindiği yeğeni *Octavinus*, *Caesar*'ı öldürenleri bulabilmek uğruna beş yıllık İkinci *Triumvirlik*'in kurucusu olmuştur. Birçok kargaşanın yaşandığı bu *Triumvir* liderliği *Octavinus*'u bir süre sonra Akdeniz dünyasının tek lideri haline getirmiştir. Bu liderlik bir süre sonra kendisini Roma'nın askeri gücünün lideri anlamına gelen *Augustus* unvanı almasına sebep olmuştur. Öyle ki Roma takviminin altıncı ayı Ağustos diye bildiğimiz Augustus adıyla değiştirilmiştir. *Octavinus*'un liderliği Roma'da itibarı artan ancak üye sayısı azalan bir *Senatus*'u, prestiji artan atlı sınıfını, meclisin gücünün azalarak imparatorluğun güç kazandığı, *Senatus*'un barışın simgesi olması dolayısıyla orduda asker sayısının azaltıldığı, imparatorun ve sarayın korunması adına Muhafız Alayı'nın ve itfaiyealayının kurulduğu adeta yenileşme hareketleriyle dolu bir dönemdir. *Octavinus*'un ardından gelen üvey oğlu Tiberius her ne kadar da gönülsüz getirilmiş bir varis olsa da askeri deneyime sahip bir yönetici olarak bilinir. Resmi adı Gaius Caesar olan *Octavinus*'un oğlu *Caligula*'nın imparator olmasının ardından geçirdiği sinirsel bir rahatsızlığa bağlı kılınan öldürülme korkusuyla bir süre sonra imparatorluğunu yapılmayacak eylemlerde bulunarak devam ettirmeye başladığı görülmüştür. Öldürülmesi ardından gelen amcası Claudius imparator ilan edilmiş ve Roma, Etrüks ve Kartaca tarihi üzerine kitaplar yazmış bir siyasi isim olarak tarihte yerini almıştır. Kendisinden sonra yeğeniyle yaşadığı evliliğinden doğan oğlu Nero imparator olarak ilan edildiği dönemde 17 yaşında bir delikanlı olduğundan çalışmamızın başrol filozofu Stoacı Seneca'nın eğitiminden geçmiş bir isimdir. (Bkz. S. Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 11.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.213- 238)

karşılığında ikinci derecede bir rol oynadığı, bu sosyal katların çıkarlarını savunmaya ve kaynaklarının daha da genişletilmesine hizmet eden bir siyasi lider olmuştur.”⁸⁰

Roma Cumhuriyetinin sonlarında yaşanılmış olan Augustus hükümdarlığı zaman içerisinde yalnızca kölelerin değil aynı zamanda sanatçıların da özgür olamadığı, ortaya koyulan sanat eserlerinin doğallıktan uzaklaştığı, tek elden dikte edilmekte olan kuralların her alanda kabul edilmek zorunda bıraktığı bir zorbalar kenti haline dönüşmüştür. Ancak düşünce özgürlüğünün kabul görmediği bir düzlemde bu durumdan pay almayarak düşünce özgürlüğüne değer verenler siyasetle ya da özel hukuk alanıyla uğraşanlar ile filozoflar olmuştur. Roma’da bilgelik sevgisi ışığında yüksek tabaka eşrafı tarafından ilgi alanları dâhiline giren Stoacı görüş söz konusu pay almayışın en canlı örneğidir.

Stoacı görüşün yüksek zümre erkânınca kabul gördüğü dönemin doruk noktalarına denk düşen Augustus hükümdarlığı sonrası Roma’da ölüm haberinin coşkuyla karşılandığı Tiberus, ardından gelişi coşkuyla karşılanan, yaptığı baskıcı tutumları nedeniyle ise muhafız birlik içerisindeki subaylar tarafından öldürülen Caligula, istemeden de olsa başa geçirilmiş olan Claudius Roma’nın çöküşüne giden yoldaki siyasi tarihinde yer almış önemli siyasetçilerdir. Ayakta kalabilmek uğruna verilmiş mücadelelerin son ismi olarak da karşımıza filozof Seneca’nın öğrencisi, tecrübesizliği dolayısıyla gelişindeki aydınlığı karanlığa çevirmesiyle tanınacak olan Prens Neron çıkmaktadır.

Neron, imparator olarak yönetimi devraldığında henüz 17 yaşında genç bir hükümdar olmasının bedelini ödemiş bir siyasi liderdir. Eğitimini Stoacı filozof Seneca’dan almış olan Neron, imparator olduğu zaman yaptığı konuşma metnine dahi filozof Seneca’nın varlığıyla anlam katmıştır. Ancak bu anlamı yitirmesi güç olmamış aksine “kendisi için inşa ettireceği meşhur Altın Ev’e yer açabilmek uğruna kendisinin çıkartmış olduğu iddia edilen yangın, kendisini pasif işlere ve eğlencelere vermesi, tavernalarda kadınlarla yakın ilişkiler kurması”⁸¹ gibi birçok sebep yitimi hızlandırmıştır. Halk düşmanı ilan edilen Neron’dan sonra “bu hanedanın yarattığı

---

⁸⁰ Server TANİLİ, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2017, s.453-457

⁸¹ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 11.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.236-238

imparatorluk idaresi, bütün Akdeniz dünyasında köle sahiplerine hizmet edecekti bundan böyle.”⁸² Her ne kadar da suikast iddialarıyla Seneca’yı intihara sürüklemiş olsa da kendisi tüm umutlarını yitirdiği noktada boğazını kesmek suretiyle henüz 30 yaşındayken hayatına son vermiştir.(M.S.9 Haziran 68)⁸³

Sevinçle karşılanan Neron’un ölümü Roma’nın ayakta kalma mücadelesi verdiği tarihi sürece tanıklık etmiştir. Hıristiyan dini zaman içerisinde yayılmakta hız kazandıkça Roma imparatorluğunun çöküşüne dair sinyalleri almak da güç olmamıştır. Roma’nın başlangıçta yürüttüğü parçalamaya yönelik büyüme politikası çöküşün yıllarında hiçbir noktada başarıya ulaşamadığından önce Batı Roma sonrasında ise tamamının ele geçirilmesi kaçınılmaz bir son olmuştur. Türklerin imparatorluğun topraklarını doğu sınırlarından batı sınırlarına değin ele aldığı gün Roma’nın büyüme ümidinin son bulunduğu gün olmuştur. Roma 1453’te Bizans’a karşı Türkler tarafından gerçekleşen mücadeleye kadar gerek köleleri gerekse de kolonları ve kentin yoksul insanlarını gerçekleştirdikleri devrimci hareketlerden dolayı acımasızca bastırma politikası izlemiş ve böylelikle kurmuş olduğu düzenin daha uzun süreli yaşamasının imkânını kısıtlamıştır. Roma sınırlarında yaşanılmış olan köle emeğine dayalı ekonomi sistemi ve askeri diktatörlük sonucunda diyebiliriz ki büyük bir imparatorluk “tıpkı okyanusa karıştığı noktada küçük bir nehre dönüşen Ren şehri gibi yok olup gitmiştir.”⁸⁴

Görüldüğü üzere Antikçağ için önemli bir yere sahip olmuş olan Yunan ordusu sonrasında felsefe okullarının etkisi altındaki Roma hâkimiyeti bizlere Batı tarihinin seyrini resmetmektedir. Daha önce de değinildiği üzere Makedonya kralı II. Philippos tarafından saldırıya uğramış olan polis yönetimlerinin son bulması hem siyasi arenada hem de felsefe disiplininin etkisi altında gelişen toplum yapısında değişimin ilk adımı olmuştur. Dolayısıyla Yunan dünyasıyla Doğu dünyası arasında meydana gelen kültürel etkileşim Roma imparatorluğunu hem doruk noktasına ulaştırmış hem de yeni bir çağın doğuşuna hizmet ederek Hıristiyanlığı gün yüzüne çıkarttığından imparatorluğun çöküşüne sebep olmuştur.

---

⁸² Server TANİLİ, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2017, s.478

⁸³ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s.238

⁸⁴ Montesquieu, *Romalıların Yücelik Ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Günen, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.184

Meydana gelen her değişimin hedefindeki toplumlar ve toplumu oluşturan her bir bireyin, Antik Yunan'ın özgür yurttaş anlayışından farklı olarak dünya vatandaşı olmayı, değişimin parçalarından olan tanrıyı nasıl keşfetme imkânına sahip olduğunu veya doğayı anlamlandırabilmeyi elde edebilmesi için felsefe disiplinine ihtiyaçı doğmuştur. Bu ihtiyaç ile Helen kùltüründen Helenistik kùltüre ve sonrasında ise Antikçağın son tarihi dõnemi olan Roma dõnemine geçişin anlamlandırılması noktasında da Epikurosçu ve Stoacı felsefe okulları kùltürel alanda önemli roller üstlenmişlerdir.

Antik Yunan'ın birçok felsefe okulu belirli õğretileriyle ayakta kalmışlardır. Ancak Roma için en etkili olan felsefe okulu, imparatorluk dõnemi felsefe okulu olan Stoa Okulu olmuştur. Okul, felsefe tarihinde üç dõneme ayrılarak incelenmiş; okulun temellerinin atıldığı ve katı bir ahlak disiplinine sahip olmuş olan Eski Stoa, Platon ve Aristoteles'in görüşlerinin etkin olduğu Orta Stoa ve ahlak õğretilerinin törpülenerek Roma'ya yayılmaya başlandığı dõnem olarak ise Geç Stoa olmak üzere üç dõnem olarak incelenmektedir. Geç Dõnem Stoa felsefesinin en önemli temsilcilerinden, özgürlüğün hırslara yenik düştüğü ve Roma'nın çöküşüne bir ışık daha yakıldığı dõnemin imparatoru Neron'un eğitimine büyük katkılar sunan Seneca ise bu sayede gerek dõnemin toplum yapısını gerekse de felsefe disiplininin birey yaşamına etkisini inceleyebilmemiz adına tercih ettiğimiz önemli bir filozoftur.

2.2. Roma Dõneminde Stoa Felsefesi

Antikçağ, *Helen* kùltürü ışığında *Helenistik dõnem* ve ardından *Roma dõnemi* içerisinde büyütmüş bir kùltür tarihine sahiptir. Söz konusu kùltür tarihi ise daha önce değindiğimiz üzere içerisinde Yunanlı filozofların yer aldığı ve Güney İtalya'dan günümüz Yunanistan coğrafyasına değin kapsayan bir felsefe geleneği olmuştur. Sonrasında *Hellenistik Dõnem** ise siyasi olarak Büyük İşkender fetihleriyle başlangıcı

---

* 'Hellenistik' kelimesini bilimsel bir terim olarak tarihe mal eden Alman tarihçi *Gustav Droysen* (1808-1884) olmuştur. Droysen, bununla Büyük İşkender'in Doğu'yu fethiyle birlikte Yunan dili ve kùltürünün Yunanistan'ın sınırlarının dışına çıkıp Doğu'nun eski büyük uygarlıklarının dünyasına yayılması ve onları etkisi altına almasıyla ortaya çıkan evrensel-kozmopolit kùltürü kastetmiştir. Droysen Helenistik terimini, Büyük İşkender'e kadar ulusal bir kùltür, bir site kùltürü olarak gelişen ve bundan dolayı 'Helenik' olarak adlandırılması uygun olan klasik Yunan kùltürünün bu fetihler sonucunda genişlemesi, kozmopolit ve seküler bir kùltüre dõnüřmesi olgusunu ifade etmek için kullanılmıştır. (Bkz. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi/ Helenistik Dõnem Felsefesi: Epikurosçular Stoacılar Septikler*, 4.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.3)

sağlanmış ve siyasi ilerleyişin kabul etmekte güçlük çektiği Yunan kültürünün dolayısıyla yavaş yavaş son bulduğu bir geçiş dönemi felsefesidir. Antikçağ içerisinde yaşam sürmüş ve köprü görevi görmüş olan Helenistik dönem sonrasında gerek hukuki, askeri, siyasal alanda gerekse de felsefe alanında değişikliğin yaşanacağı dönem ise Roma dönemi olmuştur.

Roma, tarih sahnesinde kent devletinden imparatorluğa geçişin simgesi olan özgün bir ilerleyişin timsalidir. Böylesi bir gelişme seyri içerisinde Roma dönemlerine en büyük etkiyi ise Yunan kültürü yaşatmıştır. Roma dönemi, Eski Yunan'ın özellikle siyasi noktada köklü değişimlerin yaşandığı, felsefe alanında ise Helen kültürünün etkisini içerisinde barındıran okulları yaşatmış olan bir dönemdir. Söz konusu değişim öncelikle bireyi konumlandırabilme uğraşısıyla başlamıştır. Bu uğraş ekseninde, Helen sınırları içerisinde daha çok siyasal alanda değer görmüş olan *insanın* Helenistik dönemdeki ve beraberinde gelen Roma dönemindeki önemi daha çok etik alanda konumlandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle Antik Yunan içerisinde yer alan özgür yurttaş ile Yunanlı olmayanlar için kullanılan tabiriyle *Barbar* kesim arasındaki ayrım Helenistik kültürün de etkisiyle Roma dönemi içerisinde yerini evrensel bir *dünya vatandaşlığı* fikrine bırakmıştır. Bu sayede daha çok teorik anlamda bir felsefenin simgesi haline gelen Roma dönemi felsefe dünyası hem insana hem de insanın toplumsal yaşamına anlam katma gayesiyle doludur.

“Doğu'nun dini inancı ve Batı'nın entelektüel kültürünün ilk kez bir araya gelmesi ile oluşan bir birliktelik”⁸⁵ diyebileceğimiz Stoa öğretisi öncelikle bireyin yaşamını nasıl sürdürmesi gerektiği üzerine bir sorgulama faaliyeti olmuş ve toplum ahlakının şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Stoa öğretisini benimsemiş hemen her filozofun ortaya koymuş olduğu ahlak ve mutluluk üzerine söylemlerinin ardında öncelikle Herakleitos'un sonrasında Sokrates'in izlerini görmek mümkündür. Bu izlerin aynı düşünce yapısı ile etkiledikleri noktalar olduğu gibi farklı seyretmiş örnek alışları görmekte mümkündür. Örneğin, Stoacı filozoflar her ne kadar etkilenmiş olsalar da ahlak alanıyla siyaseti Sokrates'e göre daha farklı konumlandırmışlardır. Diğer yandan Platon'un dünyayı mükemmellik kavramı ile tanımlaması, evrende tanrısal bir

---

⁸⁵ Fatih Mehmet Berk, *Erken Dönem Hıristiyanlıkta Stoacılık ve Aziz Paul*, Özne Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2018, s.32

öngörünün varlığına dair söylemleri, Aristoteles'in ise var olan insanın hayatındaki amacı mutluluk olarak görmesi ve beraberinde ahlak felsefesi noktasında ahlaki erdemlere yer vermiş olması gibi etik alanda ortaya koyduğu felsefesi etkileşimin Stoacı öğretisi üzerinde bir başka değerli örnekleridir.

Antikçağın kültür tarihi içerisinde Helen kültürünün felsefe kanadındaki izlerini süren Helenistik dönem ve sonrasında köklü siyasi değişimlerin yaşandığı Roma dönemi Epikürosçu, Stoacı ve Septik filozofları içerisinde büyütmüş bir dönemdir. Ancak bu dönemde etkisi en çok hissedilmiş olan felsefe disiplini Stoacı gelenek olmuştur. Stoa öğretisi ise tarihi çizgisini *İlk veya Erken Dönem Stoacılığı*, *Orta veya Geçiş Dönemi Stoacılığı*, *Son veya Geç Dönem Stoacılığı* olmak üzere üç dönemde tamamlamıştır. “Kökleri Sokrates'in felsefi düşüncelerine kadar giden ve Kyniklerin öğretilerinden seçkilerle donatılan söz konusu Stoa Okulunun kurucusu ismi ise Kitionlu Zenon'dur.”⁸⁶ Stoa öğretisinin kurucusu Zenon ile birlikte önemli diğer iki düşünür Kleantes ve Khryssippos olmuştur. Zenon'un *ölümü beklemek yerine zamanı geldiğinde çekip gitmek gerektiği* üzerine şekillenmiş olan düşüncesine uygun bir şekilde son verdiği yaşamının ardından Stoa okulunun başında gördüğümüz Kleantes'te hocası gibi intihar ederek yaşamına son vermiştir. Stoa öğretisi içerisinde dinsel niteliklerin ağır bastığı yapının mimarı Kleantes'in intiharı sonrasında ise göreceğimiz isim Khryssippos olmuştur. Khryssippos da Stoacı geleneğin seyrinde geliştirmiş olduğu felsefesiyle ayrı önemde bir yer edinmiştir.

Stoacı geleneğin çehresindeki felsefe dünyasına dönemsel ayrımlar haricinde genel kıstaslar ışığında göz gezdirdiğimi zaman dönem içerisinde felsefenin Mantık, fizik ve ahlak olmak üzere üç başlık altında incelendiğini görmek mümkündür. Stoacıların “Aristoteles ve Kyniklerin izinden giderek değer verdikleri Mantık; dil bilgisini, retorikini kapsayarak, dil ve düşüncenin ayrılmaz bağına resmettiğinden dolayı, Herakleitos, Sokrates ve Aristoteles çizgisi itibariyle değerli kıldıkları fizik ise doğayı, evreni konu edinerek bireyin nasıl bir yaşam sürmesi gerektiğine dair bilgiler sunması dolayısıyla önemli görülmüştür. Son olarak ahlakın ise insan doğasını konu edindiği,

---

⁸⁶ Çiğdem Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s.302

insana nasıl yaşaması gerektiğine dair bilgiler verdiği ve bu sayede adeta bir yaşam felsefesi görevi üstlendiğini görmek mümkündür.”⁸⁷

Stoa öğretisi, rasyonalist düzende önceliği bireyin mutluluğuna vermiş ve mutluluğu sağlayacak olan şeyi de doğayla uyum içerisinde sürececek bir yaşamda görmüş bir felsefe geleneğidir. Bu geleneğin nezdinde mantık olaylar karşısında oluşan örüntüyü sağlarken şeylerin birbirine bağlılığı fizikle, bireyin yaşam sürdüğü mevcut düzeninde eylemlerine dair işleyiş olanağı ise yalnızca ahlakla mümkün görünmüştür. Dolayısıyla eklektik bir felsefe alanının meydana geldiği Stoa öğretisi ile hem doğaya uygun hem de bireyin bilgeliğine değer verilmiş bir dünya anlayışıyla karşılaşmak kaçınılmazdır. Stoacılar için tek amaç olan doğaya uygun yaşam bilgiye sahip olacak olan bilgenin ulaşabileceği bir yaşam olarak görülmüştür. Bu yüzden ki Stoa felsefesi için bilgenin bilgiye ulaşabilmesi önemli bir ölçüt olmuştur.

Stoacı filozoflar, bilge kişinin var olduğu doğa içerisinde sürdürdüğü yaşamı yine aynı doğa ile kuracağı uyumunda saklı görülmüştür. İnsanı böylesine doğanın bir parçası olarak görmüş olan Stoacılar akli da insana özgü bir doğa ve insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak görmektedirler. Stoa Okulu'nun kurucusu Zenon'dan örnekle açıklarsak; *“öncelikle bireyin, insanın, daha net anlamıyla bizlerin dışımızda bulunan nesnelere duyu organlarımız aracılığıyla etkileniriz ve izlenimlerimizi oluştururuz. İzlenimlerimizin ürünü olan nesnelere ise ruhumuza, aklımıza veyahut ruhumuzun akıllı kısmına iletilir. Bu sayede de bir izlenim gerçekleşir ve izlenimin bilgiye dönüşme vakti gelir. Bu noktada elini tamamen kapatarak yumruk yapar ki daha önce sahip olmadığı durumu anlatabilmek için ve son solarak yumruk olan elini diğer eliyle kavrar ki epistemeye, diğer bir ifadeyle bilimsel bilgiye ulaşabilmiş olsun.”*⁸⁸

Stoacı gelenek için bilge kişilerin doğa ile uyumlu sürdürecekleri yaşamlarının değerli olduğu kadar bir diğer önemli ölçüt erdemli bireyler olmalarında saklıdır. Çünkü Stoa öğretilerinde insan yaşamında değerli görülmüş olan mutluluk erdemli olabilmekle mümkün kılınmıştır. Stoacılar rasyonalist çizgide sürdürülecek bir yaşamın erdemle

---

⁸⁷ Çiğdem Dürüşken, *a.g.e.*, s.304

⁸⁸ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi/ Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular Stoacılar Septikler*, 4.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2016, s.254

karşılaşmamasının mümkün olmadığı bilinciyle bilgisizliğin insanın yaşayacağı en talihsiz durum olacağını savunmuşlardır. Bu yüzden de Stoacı filozoflara göre bilge kişiler haricinde tam manasıyla erdemli ve mutlu bireylere ulaşmak mümkün değildir. Doğa uygun yani erdemli yaşam sürmeyen bireyler ise Stoacıların nezdinde arzuların, tutkuların ve hırsların esiri hayatlar sürmeye mahkûm olacaklardır.

Stoacı öğretiyeye göre insanın tanrısal yönü olan doğaya uygun süreceği yaşamında yazgısına göre davranış sergilediği sürece yaşamı erdemli bir şekilde sürecektir. Böylesi bir yaşam ideali de Stoacıları Yunanlılarla Barbar olarak nitelendirilen kesim arasında görülmüş olan ayrımı hatırlatır niteliktedir. Stoacılar için bu ayrım doğaya uygun yaşam süren bilge olan ve bilge olmayan insanlar için geçerlidir. Dolayısıyla Stoa öğretisinde özgürlük bireyin köle ya da efendi olmasıyla değil içerisinde bulunduğu toplum yapısı her ne olursa olsun erdemli yaşam sürmesi noktasında değerlendirilmiştir. Bu yüzden de Romalılar için diğer yandan köleler de Yunanlıların işaret etmiş olduğu Barbar ayrımında doğmayıp tamamıyla erdemli yaşam sürmelerinden doğan bir kesimdir.

Romalılar birçok konuda olduğu gibi kölelerin toplum içerisindeki gerçeğinde de Antik Yunan'ın izlerini yaşatmışlardır. Fakat bu etkileniş her ne kadar da Platon'un temelleri, Aristoteles'in köleliği doğal olarak değerlendirmesi gibi kimi filozofların felsefelerinden hareketle gerçekleşmiş olsa da farkı yok değildir. Şöyle ki Romalılar için köle gerçeğini Yunanlılardan farklı bir şekilde, özellikle Stoa öğretisi üzerinden değerlendirmek kuşkusuz durumu daha net açıklayacaktır. Öncelikle Stoa öğretisi için bu gerçeğin sonunu hazırlayacak olan etken kölenin yaşamını doğayla uyumlu bir biçimde sürdürmesinde gizlidir. Başka bir ifadeyle Stoa öğretisine göre birey hayatındaki tüm olumlu ve olumsuz yanlara dair yapacağı seçimlerde özenli davranmalı ve bu uyumlu yaşamı bilgelik peşinde koşmak olarak değerlendirmelidir. Stoacı filozoflar için bu durumu erdem sahibi kişilerin yapması mümkündür ve bu imkânı elde edecek olan kimseler hem kölelerden hem de özgür insanlardan biri olabilirdi.

Stoacı filozoflar için sosyal statülerin erdem sahibi olmakla herhangi bir ilgisi söz konusu değildir. İhtimal bir sosyal sınıftaki insanın doğaya uygun sürdüreceği yaşamı, bulunduğu sınıfın özgürlük olanağından daha çok kişinin ruhsal özgürlüğüyle bağlantılı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla da Stoacı filozoflar “gereken şeyleri zekâsıyla

önceden görebilen kimse, doğaca yönetici ve efendidir, oysa beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir...”⁸⁹ gibi söylemlerin olmadığı aksine ayrımın sadece bilge kişi, erdem sahibi kişi olmakta yaşandığı bir dünya görüşünün savunucuları olmuşlardır.

Stoa öğretisini özetle değerlendirdiğimiz zaman görüyoruz ki varolan her insan ömrü olduğu müddetçe sosyal statüsü her ne olursa olsun erdem sahibi olabilmek uğruna kendini geliştirmek zorundadır. Yaşam kadar önemli olan bu zorunluluktan doğacak olan yegâne gerçek doğaya uygun sürülen yaşamın sahibi özgür ruh idi ve bu özgür ruh Stoacılar için her insanın sahip olduğu bir gerçektir. Stoacılara değin kölelik akli çerçevede birçok imkânsızlıkları doğurmuşken stoacı filozofların da aracılığıyla kölelik ruhun özgürlüğüne erişilmediği müddetçe her bedenin sahip içerisine düşmesinin kaçınılmaz olacağı bir tutsaklık sayılmıştır.

Roma İmparatorluğu içerisinde kölelerin gördükleri işkencelere karşı duyarlılığını yitirmemiş önemli filozoflardan biri olan Seneca bu ayrımcılığın farkında ve ayrımcılığın seyrini değiştirmek uğruna çaba veren bir düşünür olmuştur. Bu yüzden bir sonraki bölümde inceleme alanımızda olacak olan Seneca için şimdilik bilmemiz gereken özet bilgi onun kölelerle özgür insanlar arasında herhangi bir ayrım görmediği kanaatidir. Bedeni ön plana çıkartan böylesi bir ayrıma karşı çıkan Seneca’ya göre “bir at satın almaya niyetlenince, insanın ata değil de onun koşumuna, gemlerine bakması ne kadar budalaca ise, bir kişiyi ya giyimine kuşamına ya da giysi gibi bizi dıştan saran sosyal koşullarına göre değerlendirilmesi de öyle, budalalığın ta kendisidir.”⁹⁰ Dolayısıyla Stoa felsefesi içerisinde ahlak Helen felsefesinin aksine farklı değerlendirmelere tabi olmuştur. Bu değerlendirmeler ışığında doğan erdem ve mutluluk kavramları ise özgürlüğe giden yolda dizilen en doğru taşlar olacaktır.

2.2.1. Stoa Felsefesinde Ahlak ve Özgürlük

Stoa öğretisi, Helen kültürünün etkisini gitgide yitirdiği bir dönem olan Roma tarihinde derin izler bırakmış bir felsefe dünyasına sahiptir. Stoacı ilk filozof Zenon’dan geç dönem stoacı filozoflara kadar Roma’nın gerek toplum dünyasında gerekse de siyasi arenasında yaşattığı etki takdire şayandır. Özellikle Geç dönem ya da son dönem

⁸⁹ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.13-14

⁹⁰ Seneca, *Ahlak Mektupları*, çev. Türkân Uzel, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2018, s.160

olarak adlandırılmış olan Stoa dönemi içerisinde yaşatılan ahlak felsefesi Roma'nın imparatorluk dönemine denk gelmiş ve toplum hayatına dair önemli noktalarda kılavuzluk etmiştir.

Stoa öğretisi yalnızca Roma dönemine değil "ilk kilise babaları Clemens, Tertulianus ve Aziz Augustinus üzerinden Geç Rönesans dönemine kadar uzanmıştır ve batı ahlak geleneğinin Hristiyanlık yanında ikinci en önemli parçasını teşkil etmiştir."⁹¹ Ayrıca Stoacı filozoflar için ayrı bir öneme sahip olan doğa felsefelerini Herakleitos'un diyalektik bir biçimde ortaya koymuş olduğu ve oluş felsefesi içerisinde sistemleştirdiği, her şeyin ateşten gelip ateşe döneceği iddiasını benimsemişlerdir. Evrensel determinizm olarak da bilinen Herakleitos'un bu iddiası Stoa öğretisi içerisinde zamanla fatalizm* ışığında değerlendirilecektir.

Ahlak felsefesine dair tüm izleri Sokrates'ten süregelen Stoacıların erdem ve mutluluk üzerine tüm fikirleri de doğal olarak Sokrates'in felsefesine dayanmaktadır.*Bu doğrultuda Stoacılar da Sokrates'in ahlak felsefesinde varolan erdemin bilgili olmakla olan bağına kabul etmişlerdir. Yalnızca Sokrates değil aynı zamanda Sokratesçi okullar içerisinde olan Kiniklerin insan mutluluğu adına temel iyi olarak sayılacak şeylerden biri olarak özgürlüğün zenginlik, şan, şöhret gibi değeri olmayan şeylerle yaptıkları ayırım tam da Stoacı bir tavrı yansıtmaktadır. Dolayısıyla Stoa öğretisi için önemli olan *doğaya uygun yaşam sürmek* idealinin izlerini Kiniklerde görmek de güç değildir.

---

⁹¹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi/ Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşular Stoacılar Septikler*, 4.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.171

* Ahlak felsefesi içerisinde insanın eylemlerinde özgür olup olmama durumunun tartışıldığı noktada karşımıza çıkan bir kavramdır. Fatalizme göre özgür olmayan insan olup biten her şeyde kadere bağlıdır. Kader ise önceden belirlenmiş olduğundan fatalizme çehresinde insanların olaylara hükmetmesi mümkün görülmemiştir.

* Sokrates, esasında bir ahlak filozofudur ve ahlakı sağlam bir bilgi temellerine oturtma gayesi taşımıştır. Erdem Nedir? sorusu üzerine kurduğu ahlak felsefesini insan doğasına dair açıklamalarla değerlendirmiştir. Akıl sahibi olması dolayısıyla diğer canlılardan ayrı olan insanın eylemlerini ne için gerçekleştirdiği sorusu Sokrates için önemli bir yere sahiptir. Çünkü Sokrates'te bu sorunun cevabı mutluluktur. İnsan için en yüksek iyi olan, ereği olarak görülen mutluluk ise bilgi sahibi olmakla sağlanacak bir değerdir. Dolayısıyla Sokrates'e göre erdem sahibi olmak bilgili olmakla ilgili bir şeydir ve bilgisiz insanların erdemsiz oluşu doğal bir sonuçtur. Sokrates'in ünlü 'hiç kimse bilerek kötülük yapmaz' sözü de doğan bu sonuçtan ileri gelmektedir. Çünkü kendisini zevke, tutkuya, aşırılığa kaptıran insanın bilgi sahibi olması imkânsız olacağından kötülüğü de bilgisizce yapacaktır. (Bkz. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi/ Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşular Stoacılar Septikler*, 4.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.127-137)

Stoa öğretisi içerisinde ahlak felsefesinde daha çok Sokrates'in ve Sokratesçi okulların etkisinin olmasının yansira Platon ve Aristoteles'in felsefe dünyalarından izler görmek de mümkündür. Özellikle Aristoteles'in insan hayatındaki yegâne ideal olarak gördüğü *mutluluk* Stoacılar için tartışmasız bir kabul olmuştur. Dolayısıyla da Sokrates'in de etkisiyle birlikte Stoacılar için erdem ve mutluluk bir arada bilgeliğin var olduğu noktada imkânlı görülmüştür. Stoa öğretisinin ahlak felsefesinde bilgenin değeri ise özgürlüğü doğuracağından dolayı önemli bir yere sahip olmuştur.

Stoa öğretisi için özgürlüğün koşulu olan *bilge kişi* önceliği hemen her Stoacı filozof için bedenden çok *zihnin özgürlüğüne* dem vurularak belirtilmiştir. Fakat bazı Stoacı filozofların bu durumu efendilerin cephesinden değerlendirerek eleştiri yaptığı olmuştur. Örneğin bir efendi ve köle olan bir kadınla olası bir cinsel ilişki karşısındaki tavır Stoa öğretisinde yalnızca efendinin ahlaki açıdan törpülenmesi adına sergilenmiştir. Geç dönem Stoa filozofu Seneca için ise bu durum bir insanın her durumdan dolayı köle olmaya mahkûm olabileceği düşüncesiyle örtüşmekteydi. Yani Seneca ve birçok Stoacı filozof için öncelik köleliğin tek bedenden çok zenginlikle, cinsel güdülerle ya da lüks yaşam düşkünlükle ilintili olmasındadır.

Stoa felsefesine göre bilgiğe sahip olabilmek adına doğru adımlar söz konusudur. Bu adımlardan biri kölelere karşı herhangi bir şiddet, cinsel saldırı veya herhangi bir ayrımcı tavır sergilememektir. Roma'nın kültür tarihi seyirinde bu durumu gözlemleyecek olursak da özellikle Cumhuriyet dönemi Roma dünyası içerisinde kölelere karşı sınırı olmayan bir otoritenin varlığı bizleri karşılamaktadır. Fakat kölelerin sayıca daha az olmasından dolayı ilişkilerin düzeyini daha ılımlı kılarken İmparatorluk dönemi içerisinde bu durum aranır hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle İmparatorluk dönemi köle gerçeğini incelediğimiz zaman Roma içerisinde köle nüfusunun artış göstermesi haklarından düzenlemeye gidilmesini zorunlu kılmıştır. Seneca'nın öğrencisi İmparator Neron'dan örnekle değerlendirirsek Stoa öğretisinin etkisiyle kölelere gitgide daha ılımlı yaklaşımlar sergilendiği görülmüştür.

“Baştan sona bağlı kaldığı ana öğretiler ile kozmik determinizm ve insan özgürlüğüyle yakın olarak ilgili”⁹² olmuş olan Stoacılar için ahlakın sorumluluk

---

⁹²Bertrand RUSSELL, *Batı Felsefesi Tarihi/1. Cilt: İlkçağ Felsefesi*, çev. Ahmet FETHİ, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016, s.455

çizgisinden çıkmadan insan yaşamında cereyan edebilmesi için aynı zamanda gerçekleştirdiği eylemlerinin özgür olması ve iradesinin de aynı şekilde özgür olup ahlaki resmetmesi gerekmektedir. Çünkü Stoacıların determinizm ışığı *Kaderin* gölgesini bizlere yansıtmış olsa da insan zihninde var olan irade unutulmamalıdır. Dolayısıyla her ne kadar evrensel bir determinizmin savunulduğu temele sahip olsalar da bireyin ahlaki sınırlarını belirleyecek olan davranışları Stoacı filozoflara göre yalnızca insanın özgür iradesine bağlı kılınmıştır.

Stoacılar için adı ister sağlık olsun ister mutluluk isterse de para yegâne iyi olan yalnızca erdem olmuştur. “Erdem bir kişide iyiliğin bulunuşudur, bütünle ortak olan bir yetkinliktir. Bu yüzden erdem birdir, mutlaktır: az ya da çok erdemli olunmaz, erdemli olunur ya da olunmaz. Tıpkı bir odunun parçasının düz ya da eğik olması ve az ya da çok düz olmaması gibi, aynı şekilde erdemde de dereceler yoktur ve erdem ile erdemsizlik arasında hiçbir aracı bulunmaz.”⁹³Stoacılara göre söz konusu iyilikler hakkında bir yargıya sahip olmak istiyorsak, doğa ve tanrının yaşamdaki var olma nedenlerini bilmek, insan doğası ile evrenin doğası arasındaki mevcut uyumu fark etmek gereklidir. Stoacılar iyi bir limana varabilmek için yapılan gemicilik sanatıyla veya hastayı sağlığına kavuşturmak için yapılan hekimlik sanatıyla değil bilge olmayı, bir oyuncunun sanatı icra etmesi misali kendisine yönelik olabilmekte görür.

Stoa ahlaki incelenen tüm özellikleri ışığında görüldüğü odur ki adeta bireylerin kusursuzca özgür olabilmelerinin şartını dünyevi arzularından kurtulabilmelerinde görmektedir. Mevcut öğretinin mantıksal güçlüğü ise doğa yasalarının aynı zamanda sayısı belirsiz derecede günahkârı da üretmiş olmasında yatmaktadır. Erdemlilik ve mutluluk üzerine gerçekleştirmiş oldukları çalışmaları doğrudan Sokrates’e dayanan Stoacılar bu doğrultuda da Sokrates’in hem erdem ve mutluluk arasında kurduğu bağı hem de insan ruhunun özünü akılda gören tezini kabul etmişlerdir. İnsanlığı erdemli insanlar ve aptallardan oluşan bir ayırmda gören Stoacılar Sokrates’i örnek alarak kötü insanların tedavi olması gereken hastalar olduğu görüşünü savunurlar ve erdemsiz dolayısıyla kötü insanlara öfkelenmek yerine affetmek kanaatinde buluşurlar.

İnsan ruhunu tanrısal aklın bir parçası olarak gören Stoa felsefesi için akla uygun davranan birey doğal bir sonuç olarak tanrıyla aynı özgürlüğe sahip olacaktır. Doğaya

---

⁹³Jean BRUN, *Stoacılık*, çev. Medar Atıcı, 1.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.91

uygun bir yaşam sürerek kaderin akışına kendini bırakan insanların içsel özgürlüğe kavuşacağına inanan Stoacılar için iyi olan yalnızca *erdem*dir ve kişiyi en yüksek iyiye taşıyacak olan erdem içerisinde kötü olan ancak ve ancak erdemsizliktir. Stoacı filozof Seneca açısından değerlendirirsek de “en yüksek değerdeki mutluluklar bedende bulunmaz: aklın verdiği o iyilikler ise gerçektir, sağlam ve kalıcıdır; kaybedilmez, ne azalır ne yok olur. Diğer şeyler ise yalnızca düşüncede iyidir ve her ne kadar gerçek iyiliklerle aynı adı taşıyalar da, aslında onlarda iyinin yeri bile yoktur; bu yüzden onlara tercih edilebilir olanlar denir.”⁹⁴

Görülen odur ki Stoa felsefesi mükemmel bir halde şekillenmiş dünyanın içerisinde yaşadığımız her olumlu veya olumsuz durumun bir nedeni olduğuna inanarak nedeni olmayan bir şeyin ihtimalini söz konusu dahi etmemiştir. Evrenin belirlenmiş olduğundan emin olan Stoacılar göre evrenin içinde bir parça olarak insan da davranışları itibarıyla belirlenmiştir ve bunu anlayabilmesi ancak bilince bağlı kılınmıştır. Çünkü bilinç insanı hayvandan ayıran en önemli özelliği olduğundan dolayı akıl ve yargılama yetisine de sahiptir. Dünyayı ve insanı barıştıran, yaşamı akla ve doğaya uygun kılan böylesi bir düşünce dünyasında *özgürlüğün* yeri kuşkusuz akıl ve doğaya tabi tutulmuştur.

Stoacı filozoflar, kendisini evrenin bir parçası olarak sınıflandırıp evrenin gereklerince davranış sergilenen bir kişinin erdem sahibi bilge bir kişi olduğuna inandığından yine aynı kişinin mutluluğa ulaşmasını kaçınılmaz bir son olarak değerlendirmişlerdir. Tüm değerlendirmeler ışığında görülmektedir ki kendisine yetebilen her bilge ne kötü bir davranış sergilemek ne de aşırı isteklerin tutsağı olmak gayesini taşımamaktadır. Söz konusu gayelerin olmadığı bir hayatta özgürlüğün hissedileceği ise mucize olmayacaktır.

Görüldüğü üzere bilgiye dayanmayan hiçbir eylem erdemli olma yetisine ulaşamayacağından Stoacılar için erdem daima hem en yüksek iyi hem de mutluluğa gidecek en doğru yol olarak kabul edilmiştir. Arzuları, tutkuları, istekleri ve benzeri birçok aşırı duyguları akılsız birer iştah olarak gören Stoacılar için bir insanın grip olması gibidir tutkularla dolu yaşamı. Şayet tutkulu bir ruha sahipse o insanın bedeninin olası hastalığı gibi ruhu da tutsaklığın pençesinde hasta olmuş demektir. “İlk Eski

⁹⁴ Elif Burcu ÖZKAN, *Stoa Ahlakında ve Seneca'da Özgürlük Anlayışı*, Eskiçağ Yazıları: 2014, s.237- 238

Yunan mitolojisinde ve hatta Eski Yunan tragedya yazarlarında tutku, tanrıların insan yüreğine koyduğu huzursuzluktur, insanı, onu aşan ve sanki kurbanı olduğu bir kuvvet yoluyla elde tutmanın türüdür.”⁹⁵

Stoa öğretisine göre doğaya ve akla uygun yaşam süren bilge, tutkularından ve gururlarından sıyrıldığı müddetçe o bilgenin ölümü dahi özgürlük dolu olacaktır. Bu derece ahlaki düzeni hissettiren bir ruha sahip Stoacı düşünce yapısını taşıyan filozofların içinde başkasının duygularını paylaşmakta, bu duyguların derin köklerine ulaşarak onları çözümlenekte, nüanslarını ayırt etmekte karşılaşacağımız en gözde Stoacı düşünür ise Seneca olacaktır.⁹⁶

Kıbrıslı Zenon’un Atina’da kurduğu Stoa Okulu içerisindeki mantık, fizik ve ahlak disiplinlerinin inceleme alanlarında Seneca’yı özellikle ahlak çatısı altında göreceğiz. Öyleyse bu bağlamda Seneca için en yüksek iyi nedir? Felsefesinde bilgeliğin yeri nedir? Özgürlüğü nasıl değerlendirmiştir? Gibi birçok soruyu kaleminden dökülen düşüncelerini inceleyerek görmek hemen her noktada bizleri daha gerçekçi çözümlere ulaştıracaktır. Bu sayede Seneca’nın felsefesinde *özgürlük* anlayışı ışığında insan yaşamında özgürlüğün yeri üzerine genel bir çözümlenme gerçekleşmiş olacaktır.

---

⁹⁵ Jean BRUN, *Stoacılık*, çev. Medar Atıcı, 1.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.98

⁹⁶ Seneca, *Teselliler*, çev. Kenan SARIALIOĞLU, İstanbul: Isık Yayınları, 2016, s.11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SENECA'DA ETİK BAĞLAMDA ÖZGÜRLÜK

Seneca, felsefe tarihi içerisinde kadere olan güçlü inancıyla dikkat çekmiş, Stoa geleneğini yansıtan fakat kendi özgün dünyasını koruyan değerli bir düşündürüdür. Kendisinin Roma'nın etkisiyle öncelikle siyasi noktada çalışmaları olmuşken yaşadığı sürgünler ve dönemin siyasetçilerinin yaşamlarında var olan bilince ait olmadığı gerekçesiyle felsefeye verdiği değere ağırlık vermeye başlamıştır. Kişinin her ne yaşarsa yaşasın içsel özgürlüğünü yitirmeden hayata tutunmasına önem veren düşünür için akılla yönetilen yaşam kişiyi her türlü dış olaylardan koruyacak güçtedir. Dolayısıyla Seneca için böyle bir yaşama sahip olabilecek kişilerde de özeldir ve düşünür onlar için bilge diyecektir. Güçlüklere katlanarak, talihin oyunlarına rağmen ayakta kalabilecek olan bilgenin yaşamında ulaşacağı son ise özgürlük olacaktır. Bu özgürlük bir kölenin de bir kralın da sahip olabileceği, herhangi bir ayrımı gözetmeyen ve yalnızca kişinin kendisini yazgının ellerine bırakarak elde edilebilecek değerdedir. Çizmiş olduğu felsefe sınırlarında çalışmayı sürdürecektir ve özgürlüğünü anlayabilmek adına çaba sarf edeceksek şayet böyle bir düşünürün, mutluluk ve erdeme biçtiği ölçütlerin ardından elde edilecek bilgeliği özümsememiz şarttır.

3.1. SENECA'NIN YAŞAMI VE FELSEFESİ

Stoa felsefesi, Zenon'un daha önce yaşam sürmüş olan filozofların bilgi birikiminden faydalanarak oluşturduğu eklektik bir emeğin ürünüdür. Bilgi kuramı, etik ve tanrı üzerine düşüncelerin yer aldığı söz konusu öğretisi Herakleitos'un felsefesiyle can bulmuştur. Herakleitos için her şeyin kaynağı olan ateş kalıcı ve değişmez olmayıp sürekli hareket halinde olan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla birbirini takip eden oluş ve bozuluş, logosa göre evrene hâkim bir yasayı ortaya çıkartmıştır. Zenon da bu oluşçu felsefenin izlerinden hareketle panteizm olarak bildiğimiz aklın etkileyici varlık olarak kabul edildiği maddenin etkilenen varlık olarak görüldüğü felsefeyi ortaya koymuştur. Böylesi bir akıl ile madde ayrımı da düalizmden çok mutlak monizmin izlerini taşımıştır.

Zenon'a göre ateş, niteliksiz bir töz olarak düşünülerek etken nedeni Doğa ve Tanrı dışında bir şey olarak düşünülmemiştir. Ayrıca Zenon için evren içerisinde yaşam süren canlı, zeki ve tanrı ruhuna sahip bir özelliği taşıdığından evrensel akıl sayesinde her şeyin var olduğunu savunan bir determinizmin yaratılmış olması olağandır. Dolayısıyla

Stoa öğretisi için de akıl, her şeyi zorunlu olarak önceden var eden ve bireyin özgürlüğünü de söz konusu özellikleri ışığında değerlendiren bir felsefe geleneğinin başat unsurudur. Tam da bu noktada fatalizmi yaşatan Stoa öğretilerine göre önceden zorunlu var olmuş olan şeyleri insanın değiştirmesine imkân olmadığından imkân olan tek şey yaşamı boyunca karşı karşıya kalacağı her durumu değerlendirirken sergileyeceği tavrı olacaktır.⁹⁷

Stoa öğretilerine göre böyle bir temel doğrultusunda bireyin karşı karşıya kaldığı her durumda cesaretli ve istekli bir tavırla yazgısına katlanması gerekmektedir. Çünkü Zenon'un önderliğinde kurulmuş olan okulun varlığa dair sözleri bireyin zorunlu olarak yapacağı şeyler karşısında yakınmasından ziyade sevgiyle davranış sergileyebilmesinde şekillenmiştir. Bu durum yazgı olarak belirtilmiş ve evrensel akıl, tanrı olarak da belirlenen her şeyin mükemmel olduğu evren içerisinde insanın karşılaşacağı yegâne gerçekler bütünü olarak değerlendirilmiş olan yazgıya göre sergilenecek eylemlerin doğa yasasına uygun sürdürülmesi zorunlu kılınmıştır.

Stoa öğretilerine göre evren rastlantı denilemeyecek derecede mükemmel olduğundan bireyin yaşamı müddetçe eksik veya kötü olarak değerlendireceği her durum Stoacıların bakış açısına göre ardında doğacak iyiliği barındırmaktadır. Mükemmel olarak nitelendirilmiş olan evrenin meydana gelişine sebep olan Tanrı ise kendisini bitkilerde Doğa, hayvanlarda Tanrısal Ruh olarak gösteren, insanda ise Nous olarak cereyan eden bir değerdir. Stoa öğretisi için söz konusu evren içerisinde yaşam süren insanın saadeti elde edebilmesi ise en önemli olgu olması dolayısıyla ele alınmıştır.

Değerlendirmeleri üç dönemde gerçekleştirmiş olan öğretinin son dönemi yani üçüncü dönemi aynı zamanda doğa bilimine dair sorunlara çözüm arayışında olmuş olan değerli filozof Seneca'yı içerisinde yaşatmış bir dönemdir. Dönemin önemli filozofu olan Seneca, hem doğa görüşleriyle felsefesini yetkin kılmış hem de erdem öğretisini ahlak felsefesi sınırlarında özenle değerlendirmiş, akabinde *bilge* olarak ifade edeceği varlığını incelemiştir. Stoa öğretisinin kurucusu Zenon'un izinden giderek ruh ve madde açıklamasında bulunmuş olan Seneca her ne kadar da öğretisi derinleştikçe düalizme eğilim göstermiş olsa da hem monizme hem de materyalizme kapısını kapatmamıştır. Çünkü Seneca ruh ile maddenin arasındaki kaosun farkında olarak insanın bedeni

⁹⁷ Jean BRUN, *Stoacılık*, çev. Medar Atıcı, 1.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.70-76

dolayısıyla cereyan eden isteklerini felsefesinin özgürlüğe giden çözümlemesinde özellikle değerlendirmiştir.⁹⁸

Eski Stoa öğretisine dair izleri fazlasıyla göreceğimiz Seneca'nın felsefe disiplini içerisinde tüm evrene elinde tutan ve kontrol eden Tanrı'dır. Dolayısıyla Seneca da evrende olan her şeyin doğa yasalarına uygun incelenmesi gerektiğini belirten bir filozof olmuştur. Öyleyse Seneca, insanı inceleyen ve bu incelemeler ışığında insana kıymet veren Stoa öğretisi içerisinde kurulmuş olan ahlak felsefesine göz ardı edilmeyecek düzeyde katkılarıyla Stoa felsefesi kisvesinde değerli düşüncelere imza atmıştır. Dolayısıyla Seneca'nın, geç dönem stoası içerisinde var olan ancak stoa öğretinin mihenk taşlarına geri dönüşü felsefi bir ustalıkla işleyen yanını göz önünde bulundurarak kendisinin İmparatorluk yılları içerisinde çizdiği felsefe çemberinin derinliklerinde kaybolmak insanlık tarihine dair huzurlu bir yolculuk olacaktır.

Öncelikle hayatına dair izlerinden yola çıkacak olursak Lucius Annaeus Seneca, hatip olan ve kendisiyle aynı adı taşıması nedeniyle Yaşlı Seneca adıyla anılan Marcus Annaeus üç oğlundan ikinci çocuğu olan ve İÖ 4. yüzyılda Roma imparatorluğunun kültür merkezlerinden biri olan Cordoba eyaletinde dünyaya gelmiş olan bir düşünürdür. Roma'da öğrenim görmüş olan ve felsefeyle tanışması çocuk denecek yaşta Seneca'nın felsefeye duyduğu özel ilginin aksine ailesi edebi yönde eğilim göstermekte ve bu eğilimi atlılar sınıfının bir üyesi olan ve edebiyata olan düşkünlüğüyle paralel yazar olan babası Yaşlı Seneca'da görmek mümkündür.

Seneca, üç çocuklu bir ailenin ortanca çocuğu olup Helvia adındaki annesi tarafından ahlak alanında kendisine çok şey katmış donanımlı bir bilge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir zaman sonra filozofun eserlerine de yansımış olan, annesi gibi teyzesinden de gördüğü destek Seneca'nın Roma'ya gelmesine ve o tarihlerde en parlak devrini yaşayan, Sextius'un Roma'da kurduğu Stoa eğilimli felsefe okuluna yönelmesine aracı olmuştur.⁹⁹ Fakat Seneca, öncelikli olarak Stoa öğretisine zamanla ilgi duymasıyla öğretinin etkisinde bozulmaya başlayan sağlığı gerekse de İmparatorluk yıllarını yaşayan Roma'nın iktidarı Tiberius'un felsefeye olan düşmanlığı hayatında bir takım tepkilerin doğmasına sebebiyet vermiştir.

⁹⁸ Jean BRUN, *Stoacılık*, çev. Medar Atıcı, 1.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.78-80

⁹⁹ Fatma PAKSÜT, *Seneca'da Ahlak Görüşü ve Zevk Anlayışı*, 1.b, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971, s.2

Tepkilerin ışığında Yaşlı Seneca'nın oğlu adına taşıdığı endişe dozunu arttırmış, bu durum Seneca'nın felsefede uzak kalmasına sebep olmuş ve kendisinin devrin en önemli hatiplerinden biri olmasını sağlamıştır. İmparatorluk yıllarının başka bir iktidarı Caligula'nın yönetimi süresince Seneca'ya duyduğu kıskançlığın doğurduğu nefret duygusu bilginin canına mal olacak raddede sınıra ulaşmıştır. Sevenleri tarafından ölümü yakın ve hasta olduğu, dolayısıyla da ölüme terk edilmesinin en doğru davranış olacağı yönündeki söylemleri sınırı korumuş ve Seneca'nın yaşamasına olanak sağlamıştır. Sağlanan bu olanak Seneca'nın bir dönemin önemli bir filozofu olmasının ve etkisinin sonraki dönemlere önemli ölçüde etki edeceğinin göstergesi olmuştur.

İmparatorluk yıllarında varlığı gözlenen filozof zamanın akışı içerisinde bulunduğu coğrafyanın siyasi koşulları dolayısıyla hukuk alanında kendisine yer edinmiştir. Fakat yaşanan siyasi sürecin sağlığını tehdidi bu alanda ilerlemesini durdurmuş ve aslında gerçek manada değer verdiği felsefe alanına geri dönüşüne aracı olmuştur. Caligula örneğinde görüldüğü üzere Seneca diğer yandan İmparatorların dikkatini olumsuz yönde etkilediğinden Caligula sonrasında filozofun varlığı siyasi arenada yer bulmuş olan Claudius'un da abisini öldürmek isteyen bir grubun insanlarla iletişimde olduğu ve imparatorun Livilla adındaki yeğeniyle ilişki yaşadığı yönünde çıkan asılsız söylemler nedeniyle tepkisine neden olmuştur. İmparatorun tepkisi sonucu sürgün hayatına mahkûm edilmiş olan Seneca'nın dönüşü Genç Pren Neron'un davetine değin devam etmiştir.

İmparator Neron'un bilge kişi Seneca'nın dönüşüne verdiği destek hem Seneca'nın ait olduğu yere dönmesine olanak tanımış hem de ondan eğitimler almasına ve aldığı eğitimler ışığında çağın kültür problemlerine karşı gelişme kaydetmesine vesile olmuştur. Seneca'dan aldığı eğitimler bir süre sonra Neron'un bilgeyle el ele iktidarı göğüslemesi ihtiyacını doğurmuştur. İhtiyaç hâsıl olmasıyla da Seneca daha çok genç yaşta tahta geçmiş olan İmparator Neron'un yanında idari boyutta söz sahibi olmuştur. Fakat Neron'un zaman içerisinde Seneca'dan aldığı eğitimi yok sayarcasına sergilediği davranışlar; annesi Agrippinia'yı öldürmesi, muhafız kıtası olarak bilinen Burnus'u zehirleyerek ölümüne sebebiyet vermesi gibi pek çok olumsuz eylemleri Seneca'nın aslında memnun olmadığı saray yönetiminden çıkmasına ait hissettiği felsefe alanına kesin dönüş yapmasına vesile olmuştur.

Seneca'nın dünyasında savunduğu felsefeyle yaşam standartları arasında gözlenen tutarsızlığı dolayısıyla aldığı eleştiriler ve siyasi mecrada yaşamaya başladığı yalnızlık yorgunluğuna güçlü bir etken olmuştur. Araştırmaların günümüze ulaştığı söylemlerine göre Seneca'nın kararı her ne kadar Neron'un itirazlarını doğurmuş olsa da hemen her alanda eğilim göstermiş olan eserlerinin Seneca'nın hayatındaki yeri filozofun birçok şeyi geride bırakmasına yardımcı olmuştur. Fakat İS 65 yılında Roma İmparatoru Neron'a karşı düzenlenen bir suikast girişiminde adı karışmış olması Seneca'nın hayatının son evresini yaşamaya başladığının en gerçekçi habercisi olmuştur.¹⁰⁰

Yaşadığı süre zarfında ölümü daima hiçe saymış olan filozof Seneca, söz konusu suikasttan haberdar dahi olmamasına rağmen cezalandırılacaklar listesinde ölüm cezasıyla yargılanmıştır. Roma'nın büyük yazarı verilen emre itiraz dahi etmemiş hatta hayattaki yolculuğuna felsefesini yaşayarak, damarlarını keserek son vermiştir. Yaşadığı müddetçe ömrüne Diyalog, Teselli, Ahlak öğretisi eserlerinden örnekle görüldüğü üzere pek çok birikim sığdırmış olan Seneca ortaya koymuş olduğu tüm birikimleri dolayısıyla da Roma dönemleri içerisinde cereyan etmiş olan felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Seneca, felsefe tarihi içerisinde elde etmiş olduğu değeri Stoacı geleneğin içerisinde derinleştirmiş ve geçmişin izlerini yoğurduğu başarısını Roma dünyasına layığıyla taşımış ve geleceğe izler bırakarak sürdürmüştür. Düşünürün yaşadığı dönem Roma dünyasını bir önceki bölümden yola çıkarak değerlendirdiğimizde de kent devletinin imparatorluğa dönüşen değişiminde sergilediği tavrı ayakta tutabilmesinin ne denli güç bir olgu olduğu ise açıktır. Ayakları üzerinde layığıyla duran felsefesi Seneca'nın Stoa öğretisi ile olan uyumunun da en canlı örneğidir. Doğaya uygun yaşamı salık veren öğretilerde olduğu gibi Seneca da felsefesini doğal olarak doğaya uygun sürülecek bir yaşamı öngörerek sürdürmüştür. Söz konusu bu yaşamı ise kişinin bilgeliğiyle mümkün kılmıştır ve “hiç kimsenin bilgeliği öğrenmedikçe mutlu bir yaşam süremeyeceği”¹⁰¹ gerçeğine daima bağlı kalmıştır. Hayatı boyunca ise yaşamı çekilir kılacak olan tek gerçeği bilge insan olmakta görmüş bir filozoftur.

¹⁰⁰ Seneca, *De Providentia/ Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem DÜRÜŞKEN, 2.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2017, s.13

¹⁰¹ Seneca, *De Providentia/ Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem DÜRÜŞKEN, 2.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2017, s.16

Seneca, bilge insan idealinde geliştirmiş olduğu felsefesini politik noktada Tiberius, Caligula ve Claudius'un dönemleri içerisinde ortaya koymuştur. Seneca'nın tanrısal yasaya uygun bir şekilde tutkularından arınmış insan ideali aynı zamanda bireyi mutluluğa ve erdeme ulaştıracadığından bu yaşamı elde edecek olanı ise yalnızca bilge insan olarak görülmüştür. Çünkü mutluluğun ve erdemin sağlayacağı sakinlik bilge insanda var olan bir yaşam örneğidir. Seneca'ya göre ise hiçbir zaman zenginlik, mevki ve şan insanları mutluluğa eriştirmeyeceğinden dolayı ruhu sakin ve erdemlerinin bilincinde olan bilgenin hayatta karşı karşıya kalacağı olumsuzluklara boyun eğmeyeceği aşıkardır. Çünkü Seneca yaşamın doğayla uyum içerisinde ve yaşamı süresince karşı karşıya kaldığı durumlar karşısında ne tepkisiz kalan ne de durumlara hayran olmayan haliyle mümkün kılmıştır. Bu yüzden de Stoa felsefesinde *Talih* olarak ifade edilen ve insan yaşamı süresince daima karşı karşıya kalacağı armağanların Seneca için hiçbir önemi olmamış, bilge kişinin de bu lütuflar karşısında kumseyen bir tavır takınmasını uygun görmüştür.

Seneca'nın bilge ideali ışığında göreceğimiz erdem ve mutluluk anlayışı bilginin eylemle birlikteliğinden doğan bir sonra olarak karşımıza çıkacaktır. Stoa düşüncesi için doğaya uygun davranmanın önemi akla uygun davranmakla bir ve aynıdır. Bu noktada akla uygun davranış sergileyecek olan bilge de herhangi bir kötülüğü veya akıl dışı tutkuları kendisinde yaşatmayacağı dolayısıyla öğreti içerisinde bilginin eylemlerle ola birlikteliği daha net anlaşılacaktır. Akla uygun olan eylemlerle akla uygunluğu söz konusu dahi olmayacak eylemlerin arasında sıkışmış olan Stoa ahlakı bilgeliğe aykırı olan her şeyi reddetmiştir. Bilge de tutkuların kendisini değil gölgesini dahi bulundurmuyacak derecede Stoa ahlakına uygun bir yaşam sergileyecektir. Bu yüzdendir ki Stoa ahlakı herhangi bir ahlak öğretisi geliştirme gayesi taşımadan yalnızca yaşamda ahlaklılığı amaç edinmiştir.

Okulun önemli temsilcilerinden Seneca'da gerek doğaya uygun yaşam sürmesi öngörülen bilge ideali gerekse de bilgeden doğan erdem ve mutluluk kavramlarıyla ahlak felsefesine biçim kazandırmıştır. Erdemlerin en büyüğü olan bilgeliğe henüz tümüyle ulaşmamış kişilerde ahlaki doğruluğun var olmadığını ve yalnızca ahlaki doğruluk görüşüne sahip olabilme ihtimallerinin var olduđunu¹⁰² düşünürsek de genel

¹⁰² Cicero, *Yukumlulukleruzerine*, ev. C. Cengiz evik, 5.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2018, s.116

bir Stoa felsefesinde bilgeliğin ahlak felsefesi adına önemini anlamamız çok daha kolay olacaktır. Seneca'da bu doğrultuda edebi bir mutluluğa ulaşacak yolculuğun ilk adımı olarak nesnelere doğasına uyum sağlayan, onun yolundan ayrılmadan, onun yasasına ve örneğine göre kalıba girecek olan bilgeliği¹⁰³ incelemiştir.

3.2. SENECA'NIN SARSILMAZ BİLGE İDEALİ

Stoacı filozof Seneca, felsefesini ahlak problemlerini çözümleyebilmek noktasında daha önce de belirttiğim üzere öncelikle bilge ideali ardından ise erdem ve mutluluk uğruna gerekli koşulları kendi sınırlarında, yer yer Stoacı birçok ismi eleştirerek geliştirmiş bir düşündürdür. Ahlak problemlerini özgün bir tavırlar incelemiş olan filozofun söz konusu felsefesini işlerken en değer verdiği ilmeği ise bilge ideali olmuştur. Mutluluğu ise bilgeliğin beraberinde getireceği bir hazine olarak gören düşünürüne göre “hiç kimse bilgeliği öğrenmeden mutlu yaşayamaz, yaşamaya bile katlanamaz... mutlu yaşamı sağlayan yetkin bir bilgeliktir; ne var ki bilgeliğin başlangıcında bile insan yaşama katlanabilir.”¹⁰⁴ Bilgeliği belirleyen unsurları ifade edecek olursak da öncelikle bir bilgenin sakin ve neşeli olması gerektiği bir gerçektir. Bu yüzden Seneca için bir bilge her olumsuz duruma karşı hazırlıklı ve dirençli olmalıdır.

Seneca, bilge insan idealini ortaya koyarken aynı zamanda Epikürosçu gelenekle Stoacılar arasında gördüğü farka dikkat çekmiştir. Söz konusu fark erkekler ve kadınlar arasındaki fark gibi apaçık olup düşünürün bilge insanın nasıl olduğuna dair söylemlerini şekillendirmiştir. Seneca'ya göre “Stoacılar, yolun onlara hoş görünmesi için değil, ama bizi en kısa sürede refaha kavuşturması ve talihin üzerinde olsun diye tüm mızrakların ulaşabileceğinden de öte bulunan o yüksek tepeye (yani bilgeliğe) ulaştırması için çaba gösterir.”¹⁰⁵ Bu sayede Stoacı filozofların ve Seneca'nın önem verdiği erdemli insan olabilmek adına çıkılan yolda erdemli insan olan bilge kişiden başkası değildir. Erdem ise kötülükleri bertaraf etme gücüne sahip olduğundan bilgenin herhangi bir durumda zarar görmesi mümkün değildir.

¹⁰³ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.7

¹⁰⁴ Seneca, *Ahlak Mektupları*, çev. Türkân Uzel, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2018, s.75

¹⁰⁵ Seneca, *De Constantia Sapientis/Bilgeliğin Sarsılmazlığı*, çev. Elif Burcu Özkan, 1.b, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017, s.26

En yüksek tepe olarak nitelendirilmiş olan bilgeliğe ulaşmış bir insanın yaşamını Seneca'nın bakış açısıyla değerlendirmeye devam edecek olursak öncelikle bilge kişinin hayatın baş başa bıraktığı her olumsuz durumda yorumlarını iyi niyet çizgisinde korur. Seneca'ya göre bilge insan incindiği olaylar karşısında ne bir sorumlu arar ne de başkalarını suçlar. Yaşadığı haksızlığı, hakareti özetle kötü anı değil önceki iyi zamanlarını anımsamaya özen gösterir ve anını hırslarına kurban etmez. Seneca'ya göre bilge diğer insanlardan üstün olduğu için haksızlığa ve hakarete uğraması da mümkün değildir. Bu görüşünün en haklı kanıtı ise devletlerinin satıldığını dahi anlamayacak kadar kör ihtiraslarla dolu insanların yaşadığı Roma'nın iç savaşlarında Cato'nun tavrı ile açıklamaya özen göstermiştir.

Roma'nın iç savaşların gün yüzüne çıktığı dönemdeki politik rejimini hem Caesar'a hem de Pompeius'a savunmuş olan bilge kişi Cato gerek zorluklar karşısında yenilmez duruşu ile gerekse de yeryüzüne hâkim olan haz ve zafer dolu duyguların esiri olmayan karakteriyle Stoacılar için bilge kişi denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri olmuştur. Böylelikle hem Cato hem de savunduğu devlet yıkılana değin Cato'nun direnişi sürmüştür ancak çaresizliği anladığında da kendi canına son vermiştir. Böylesine bir mücadelenin sonunda bir intihar gerçekleşmiş olsa da asıl özgürlük o intiharla başlamıştır. Söz konusu direniş bir bilgenin olması gereken duruşunun tarih sahnesinde en canlı örneği olmuştur.

Seneca, felsefesinde ortaya koyduğu çalışmaları ışığında bilgeyi sözcüklerin kurmaca onuruyla süslemeyi değil, onu, kendisine hiçbir haksızlığın yapılamayacağı bir yere koymayı amaçlamıştır.¹⁰⁶ Bu yüzden de bilgenin darbe almaması değil de olası tüm darbeler karşısında incinmemesine önem vermiştir. Dolayısıyla Seneca için hiçbir haksızlıkla karşılaşmamış bir bilgedense hiçbir haksızlığın zarar veremediği bilge daha değerlidir. Ruhu bir taşın demir karşısındaki dayanıklılığı kadar sağlam olarak görülen bilgenin böylelikle herhangi bir haksızlıkla karşı karşıya gelme durumu ihtimal dâhilinde değildir. Şüphesiz ki bilgeye haksızlık etmeye yeltenecekler olacaktır; ancak Seneca'nın bilge idealinde göre atılacak olan tüm taşların bilgeye değmesi olanaksızdır.

---

¹⁰⁶ Seneca, *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziva Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.6

Stoacı geleneğin izindeki bir bilgenin zorluklar karşısında sergileyeceği tavrı fırtınalar karşısında direnen bir kaptan ile savaşın ortasında meydan okuyan askerinkinden farksız olmalıdır. Seneca bu yüzden bir insanın dayanıklılığını o insanın şöhretiyle ya da zenginliğiyle ölçmek bir yana aksine yalnızca kişinin bilge insan olarak karşılaşma ihtimali olan felaket karşısında sergileyeceği erdeme değer vermiştir. Aşırılıktan ve dozu belirsiz mutluluklardan kaçınmamız gerektiğini öğütleyerek ölçünün sınırı aşıldığı takdirde de tehlikeli bir ölçüsüz mutluluğun boy göstereceğine inanmıştır. Dolayısıyla Seneca için talihsiz olaylar karşısında erdemli bir tavırla direnmenin değeri ölçüsü olmayan iyiliklerden daha kıymetli olmuş ve açlıktan gelen ölüm pek acı vermezken, oburluktan gelen ölümün insanı çatlatacağına inanmıştır.¹⁰⁷

Seneca, bilge insanın gönüllü fakirliği seçerek filozofun geçici tutkular olarak nitelendirdiği mevki makam sahipliği, şan ve servet düşkünlüğü gibi olmaması gereken olumsuz yanlarını törpülemesi hatta yok etmesi gerektiğini savunmuştur. Ola ki böyle bir yola adım atmayı hatta bu yolda ilerleyebilmeyi sağlıyorsa da bir insan işte o zaman en değerli zenginliğe, erdeme sahip olmuş demektir. Çünkü “ruhun için bir vakit ayırmak istersen, ya fukara olman gerek, ya da fukaraya benzer. Bilgelige erişmek için yapılan çalışma, azla yetinme öğrenilmeden, sağlıklı olamaz. Azla yetinme de istekli bir fukaralıktır.”¹⁰⁸

Seneca, bilgelige erişmek uğruna azla yetinmenin beraberinde bedenine tutsak olan ruhların içerisinde bulunduğu tutsaklıktan en kısa sürede kurtulması gerektiğini savunmuştur. Seneca’ya göre beden ruhun sırtına vurulmuş bir yük olarak görüldüğünden bedende var olan zevklerin de aldırış edilmemesi gereken dürtüler olduğu önemli bir detaydır. İlerleyen bölümde inceleyeceğimiz üzere Seneca’nın özgürlüğe dair söylemleri de tam da bedenın zevklerini hor görebilmesi noktasında saklıdır. Çünkü Seneca için “ruh Tanrı’dan gelme bir soluktur ve yetenekli, değerli insanlar, ırk, ulus farkı olmadan birbirlerine eşittir. Bu soluk bir Romalı atlısına da iner,

---

¹⁰⁷ Seneca, *De Providentia/ Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem DÜRÜŞKEN, 2.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2017, s.65

¹⁰⁸ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.58

bir köleye, bir azatlıya da. Demek ki insanlar eşittir, çeşitli sınıflandırmalar, değerlendirmeler de insan gururunun ya da haksızlığının yarattığı şeylerdir.”¹⁰⁹

Kendisini insanları eşit gören yanı dolayısıyla Romalı olmasından ziyade dünya vatandaşı olarak görmüş olan Stoacı düşünür için insanın vatandaşı olduğu dünya içerisinde de uyması zorunlu kurallar söz konusudur. Acıya da kahra da karşı sergilediği tavrı küçümseyici olması gerektiğine kanaat getirmiş olan Seneca’ya göre dünyanın akışı içerisinde bir insanın başına gelen her türlü durum yalnızca o durumun aşağılanmasıyla o insanı teğet geçecektir. Seneca’nın arzuladığı küçümseyişini tarih sahnesinde Cato¹¹⁰ ile anımsarsak eğer onun vatanını koruma mücadelesi karşısında intiharı tercih etmesi ve yaralarına merhem olma ihtimaliyle bir hekime dahi başvurmamış oluşunda görmek mümkündür. Bu yüzdendir ki Seneca için felsefe ile insan hem dış dünyayı açılacak hem de tanrının ardından giderek felakete katlanmayı öğrenecek güçtedir.

Böylesi bir koruma çemberi içerisinde düşünmüş olan bilgenin kötülüğe yer vermesi göz önüne alındığı takdirde bu durumun imkânsızlığı da söylemlerle aynı derecede apaçıktır. Herhangi bir kötülükle karşı karşıya kalmayacağı gibi haksızlığı da görmeyecek olan bilge bu sayede en yüksek değer olan erdeme ulaşmış olacaktır. Çünkü Seneca’ya göre “Erdem, korkunç şeylerin hazırlığına gözlerini dikerek bakar; kendisine ister zor, ister hoş bir şey gösterilmiş olsun, çehresinde en ufak bir değişim olmaz. Dolayısıyla bilge kayıp olarak göreceği hiçbir şeyi kaybetmez.”¹¹¹ Erdem, bilge kişinin sahip olduğu en önemli ve tek şey olup bilge kişiden asla geri alınamaz değerinde bir ölçüttür.

Seneca, erdemin bir bilgenin sahip olduğu en güvenli yanı olduğunu Bilgeliğin Sarsılmazlığı eserinde Megara’yı ele geçiren Demetrius’un filozof Stilbon ile gerçekleşmiş olan diyaloguyla desteklemiştir. Bahsi geçen diyalog içerisinde Demetrius

---

¹⁰⁹ Seneca, *Ahlak Mektupları*, çev. Türkân Uzel, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2018, s.24

¹¹⁰ Senatonun hükümdarlığını sonlandırmak adına Caesar’ın Roma’ya karşı mücadelesinde Cato’nun herhangi bir egemenliği kabul etmeyişi karşısında Caesar’ın korkutucu gücü devreye girmektedir. Fakat bu güç karşısında devletini canla başla savunmaya devam eden Cato Afrika’ya gelen Caesar’ı serinkanlılıkla karşılamıştır. Cato’nun mücadelesini engelleyebilmek adına silahların saklanması karşısında Cato, bir köleden aldığı silahla kendini öldürmüştür. Bu intihar adeta vatanını tek bir adamın yönetimine bırakmama mücadelesi olarak hafızalara kazınır.

¹¹¹ Seneca, *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziva Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.9

Stilbon'a siyasi mücadeleler ışığında herhangi bir varlığını yitirip yitirmediğini sormuş ve beklediği yanıtı almanın aksine herhangi bir şeyini yitirmediğini işitmiştir. Oysaki düşman hem tüm mal varlığını yağmalamış hem de evlatlarını kaçırmış, beraberinde vatani ise düşmanın egemenliği altına geçmiştir. Fakat Stilbon için dışarıdan eline ulaşmış olan her şey geçici ve daima belirsiz olan şeylerdir. Dolayısıyla da ne kendisinin yenildiğini düşünmüş ne de karşı tarafın zafer kazandığını. Stilbon bilgeliği ve erdemi sayesinde hiçbir zarar görmemiştir. Çünkü erdem her türlü kötülüğü hükümsüz hale getirecek güçtedir.

Seneca'ya göre "kimse bilgeye zarar veremez ya da yarar sağlayamaz, zira tanrısal unsurlar ne yardıma muhtaçtır ne de onlara zarar vermek mümkündür. Bilge tanrılara komşudur, yakın durur, ölümlülüğü hariç, tanrıya benzer."¹¹² Belirlemiş olduğu hedeflerinin peşinde ilerlerken hem kendisine hem de başkalarına yarar sağlayan bilge kişi değersiz bir şey için üzülmecek yetkinliği kendine kazandıracaktır. Bu doğrultuda ölümü de haksızlık ya da kötü bir şey olarak görmeden katlanabilecek olan bilge hatta talihin olası tüm haksızlıklarını sakince karşılayacaktır. Ümidi ve korkuyu yaşamında taşımayacak olan bilgenin herhangi bir emeğinin çalınması da bu doğrultuda söz konusu dahi edilemeyecektir. Çünkü her şeyin bilincinde olması gereken bilge "bodur olsa da kendini küçümseyecek, ancak uzun olmayı isteyecektir. Bedenen zayıf ya da bir gözünü kaybetmiş olsa da güçlü olacak, ancak sağlam bir bedeninin olmasını tercih edecek, öyle ki kendisinde bedeninden daha güçlü bir şey olduğunu bilecektir."¹¹³

Seneca için tüm bu bilinç ekseninde bilge herhangi bir haksızlık karşısında sergilenen öfke duygusundan bile yoksun olan, dik yürüyen ve umutlu olan kişidir. Daima keyifli ve neşeli duruşuyla dikkat çeken bilge haksızlıklar karşısında erdeminin sınıdığını bilerek tüm haksızlıklara yararlı gözle bakacaktır. Düşmanın tüm çabaları karşısında sabırla dayanarak düşmanı yorabilme gücüne sahip olan bilge kibir veya tutkular beslemenin aksine özgürlük arayışında olacaktır. Seneca'ya göre bilge kişi "hakaretlere, utanç verici sözlere, onursuzluklara ve tüm diğer çirkinliklere; tıpkı savaşta düşmanların savaş çığlıklarına, miğferinin etrafında sürekli çınlayan mızraklara ve taşlara hiç yana olmadan katlandığı gibi katlanacaktır. Okların bazıları omuzlarına

---

¹¹² Seneca, *a.g.e*, s.14

¹¹³ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.31

bazıları göğsüne saplandığında nasıl direniyorsa, haksızlıklara da cesareti kırılmadan olduğu yerde direnecektir.”¹¹⁴

Hiç kimsenin küçük düşüremeyeceği bilge, farkında olduğu ruh yüceliği sayesinde sefaletlere karşı direnmek yerine olumsuzlukları hissetmemeyi başarabilen kimsedir. Fakat bu hissizlik öyle ki bir demirin sertliğini andıran hissizlikten ziyade aldığı darbeleri bastırma yetisidir. Fakat bastırmasının katı dayanma erdemiyle ilgisi yoktur aksine olan darbeleri ciddiye almayışıyla bağlantılı bir davranış tarzıdır. Seneca'nın tabiriyle kibirli ve küstah insanların hareketleri karşısında bilgenin yüce gönüllü oluşu ortaya çıkan hakaret yüklü davranışlardan galip çıkmasını sağlamaktadır. Bu durumu Seneca bir hekimin aklını yitirmiş bir hastasına kızmaması ile değerlendirmiştir. Değerlendirmenin ışığında ise bir hekimin delirerek kötü sözler sarf eden hastaların öfkeyle söylenmiş sözlerine karşılık vermektense onlara katlandığı gibi bilgenin karşısında sözler sarf eden kişileri de bilgenin hastaları gibi görmüştür. Ancak bu gibi hastalar ne bilgeye yakın olursa ne de saldırgan davranırsa bilge gördüğü tepkileri önemsememelidir. Aksine saygısızlıklarla ve haksızlıklarla karşı karşıya kalma durumunda dahi tavrı Cato gibi affedici olması gerektiğini savunmuştur.

Görüldüğü üzere Seneca'nın bilge ideali içerisinde bilgelik tam bir saadettir.¹¹⁵ Ancak Seneca, diğer yandan bilgeliği de belirli kademelerde var kılmıştır. Söz konusu kademeler içerisinde ilk sırada olan kimseler bilgeliğe ulamamış olsalar da tutkuları ve kötü huyları olmadığından bilgeliğe çok yakın olanlardır. İkinci ve üçüncü sırada yer alanlar ise bedene ait tutkularını her ne kadar yenmiş olsalar dahi mevki hırsları yok olmamış kimselerdirler. Bu kurgu dâhilinde önemli bir yere sahip olan ruhun olgunluğa ulaşması ise değerli bir ölçüttür. Her bir insan Seneca'ya göre bu uğurda ruhunu öncelikle kölelik durumundan yola çıkarak felsefeye bağlı kalması gerekmektedir. Ayrıca kişinin kendisini, ruhunu felsefeye teslim etmesi için de boş bir zaman arayışına girmesi değil aksine felsefeyle yoğrulması gerekmektedir.

Seneca için felsefe halka yönelik bir zanaattan ziyade sözlerin değil eylemlerin önemli olduğu bir alandır. Her şeyden önemlisi Seneca'nın düşünce yapısına göre

---

¹¹⁴ Seneca, *De Constantia Sapientis/Bilgeliğin Sarsılmazlığı*, çev. Elif Burcu Özkan, 1.b, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017, s.62

¹¹⁵ Fatma PAKSÜT, *Seneca'da Ahlak Görüşü ve Zevk Anlayışı*, 1.b, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971, s.55

felsefe bir insanın gününü eğlenceli geçirmesi ve boş vakitlerini değerlendirmesi adına herhangi bir aktivite değildir. Bu yüzden felsefenin ruhu bir kalıba döktüğünü, işlediğini ve yaşamı düzenleyerek eylemleri doğru yola koyduğunu, yapılacak, yapılmayacak işleri gösterdiğini bu sayede de dümenin başına oturup tehlikeli dalgalar arasında çarpınan gemiyi yöneterek yoluna yön vereceğine emindir. Seneca'ya göre felsefe olmadan hiç kimsenin korkusuz ve güven içinde yaşaması mümkün değildir¹¹⁶ Şayet bir düzen içerisinde yaşamak emeli varsa bir insanın o noktada Seneca için en önemli adım insanın gerek aklını gerekse de ruhunu kullanarak gönüllü bir şekilde bahsi geçen fakirliği seçmesinde yatmaktadır. Bu sayede bilgelik felsefe aracılığıyla kaçınılmaz bir son haline gelecektir.

Seneca'ya göre şayet bir insan bilge olma idealini taşıyorsa tüm gücünü bilgeliğe atılabilmek uğruna sarf etmelidir. Bu uğurda öncelikle doğal kusurlarını bir kenara bırakması gerektiğini de bilmelidir. Çünkü beden ve ruhun kusurlu olduğundan şüphe duyulmamalı ve kusurları yok edemeyeceğinin bilinciyle ancak sanat aracılığıyla yumuşatmaya çalışmalıdır. Zaten bir bilgenin gücü tüm kusurları yok etmeye yetseydi o bilge doğaya egemen olurdu ve bu da Stoacı öğretinin kıstaslarına aykırı bir sonu doğurmuş olurdu. Fakat bu doğrultuda damarlarımızda doğuştan varolan bir beden sevgisinin bilincinde olarak bedene köle olmamaktadır asıl meziyet. Çünkü Seneca'ya göre bedenine köle olan, onun üstüne titreyen, her şeyi ona indirgeyen insan çoktan birçok şeyin kölesi olmuştur.¹¹⁷

Unutulmamalıdır ki ölümlülerin kaderine boyun eğen ve bilgeliğin peşinde koşmakta olan kişi yaşama karşı ne sevgi doludur ne de nefret kusabilir. Bu yüzden de beden kölesi olmaktan daha büyük şeyler için yaratıldığının ve beden de yalnızca özgürlüğüne geçirilmiş bir zincir olduğunun farkındadır. Bedeni hor görmeyi kesin bir özgürlük olarak görecektir olan Seneca için iyi insan olma çabası ise korkuyla beslenmeyecek değerdedir. Erdemi dürüst ve doğru olan akıl olarak belirtmiş olan Seneca için aklın birer belirtisi olan tüm erdemler doğrusalar şayet birbirlerine eştirler ve tanımını ister neşe olsun isterse de acı aynı şeydir ve ölçülü olmaktır. Bütün halkın

---

¹¹⁶ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.56

¹¹⁷ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.50

tanıdığı kişi ile kıyı köşede kalmış kişi de Seneca'nın erdem anlayışına göre eşittir. İyi olanla kötü olanı ayırt edebilmek ise akla düşmektedir. Çünkü akıl doğanın isteklerine göre davranır ve bu yüzdendir ki akıl en yüksek iyidir. "İnsanın mutluluğu iyi karşılaşması, felâkete de yiğitçe karşı koyması, hep aynı aklın sayesinde olur."¹¹⁸

Ulaşılan noktada herkesin gittiği yoldan gitmeyen bilge, zevk arayışında olmayan ve kendini aldatici uğraşlarla yormayan bir insan olup ruhu daima sakin bir yapıya sahiptir. Elbette acı çektiği zamanları da olacaktır fakat karşı karşıya kaldığı bir durumu kötüye yormak, duruma sebep olanları araştırmak yerine iyi zamanlarını anımsar ve minnet duygusu yaşar. Çünkü kötülük insanları mutsuz, erdem ise mutlu yapıyorsa minnettar olmak da bir erdemdir.¹¹⁹ Bu sayede felaketleri ve acıları yenme yetisine sahip olan bir insanın tüm gücüyle bilgeliğe atılması doğru olandır. Aklını herhangi bir şekilde tutkulara tutsak etmeyen ve en önemli özelliği olan sarsılmaz yanını koruyan bilgede zıt duygulara yer yoktur. Bu yüzden Seneca'ya göre tutkuları idare edecek olan akıldır ve akıl tutkudan uzak olduğu sürece kudretlidir. Şayet onlara karışır ve bulaşırsa zihin sarsılır ve kendi durumundan dışa çıkarsa dürtülere uyar.¹²⁰

Akıl aracılığı ile sahip olunan iyiliklerin insan yaşamı için önemine dikkat çeken düşünüre göre doğru olanı yanlış olandan ayırma yetisi de dâhil olmak üzere akıl insana çıkış yolu sağlayan en değerli şeydir. Tutku akıl ile aynı ipte rol alamayacağı için dolayısıyla olası tutkuların ruhu ele geçirmesi de filozofun tarafından imkânsız görülmüştür. Çünkü Seneca'ya göre aklın çizdiği yolda ilerlemek söz konusu olduğu vakit tutkuların hükmü yoktur. Zenginlik arzusu insanı mutlu etmenin dışında yalnızca hırslarının, konumunun kölesi yapmaktan başka işe yaramayacaktır. Böylesi bir noktada, diğer bir ifadeyle aklın çizdiği yolda olası bir köleliğe ise hiç imkân yoktur. Roma tarihinde zaman içerisinde ahlâkın altına, demire veya paraya duyulan merak ile ortaya çıkan değişimi karşısında insanlar bilgelerce koyulmuş yasaların çatısı altında sığınmaya başlamışlardır. Seneca bu noktada, barışı amaç edinen bilgeler karşısında duran süsler ve çağın yüz yüze geldiği değişim karşısında çareyi daima felsefede aramıştır.

---

¹¹⁸ Seneca, *a.g.e.*, s.155

¹¹⁹ Seneca, *a.g.e.*, s.300

¹²⁰ Fatma PAKSÜT, *Seneca'da Ahlak Görüşü ve Zevk Anlayışı*, 1.b, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971, s.112

Seneca'nın felsefenin ışığında koruma altına aldığı bilgenin söz konusu açıklamalar doğrultusunda herkesin yolundan gitmediği dolayısıyla karşı karşıya kaldığı herhangi bir durumu daima olması gerektiği ölçüde yaşaması gerektiği aşikârdır. Örneğin, köle ile aynı sofraya oturuyorsa bu durumdan gocunmamalı, ahlâksız insanların sözlerine maruz kaldıysa da hakarete uğradığını düşünmemelidir. Çünkü bilgenin karşı karşıya kaldığı herhangi bir durum haksızlık dahi olsa zaten bilge kişi bunu haksızlık olarak değil adalet olarak değerlendirecektir. Diğer insanların dış görünüşleri karşısında duydukları sözleri dahi hakaret olarak değerlendirmenin aksine bilge hakaretten böyle bir şey anlamamanın ötesinde bu sözlerin açıkça görülen şeylerin ifadesi olduğunu düşünür. Bilir ki hakaret karşısında sergilenen sessiz duruş o an olmasa da bir gün hakaret etmeye alışan kişinin intikamını başka yerden alacaktır.

Geldiğimiz bu noktada görüyoruz ki Seneca için bir kişinin ruhuna uygun olmadığını düşündüğü bir şeyi duyma korkusunun kadınsı bir kaygıdan ileri bir değeri yoktur. Unutulmaması gerekir ki “özgürlük ruhun haksızlıkların önüne geçmesi ve kendisini, başına gelen mutluluk verici şeylerin tek kaynağı yapması, diğer herkesin gülmelerinden ve sözlerinden korkarak, huzursuz bir yaşam sürmesi için dışsal unsurları kendisinden uzak tutmasıdır.”¹²¹ Hakaretler ve haksızlıklar karşısında doğanın kişiyi yerleştirmiş olduğu konumunu koruyarak katlanmak ise zaferin göstergesidir. Çünkü daha iyiyi hedefleyen bir gönüllülükle talihi yenilmez kılmak en mühim olandır. Kendilerine hakaret etmenin mümkün olmadığı bilgiler de olası her olumsuzluğu erdemleri aracılığıyla bertaraf edeceğinden ve hakaret de yalnızca gücü olmayan ruhlara hitap edeceğinden ruhu erdemle dolu bilgelerin yaralanmaları söz konusu değildir.

Herhangi bir duruma karşı tamah etmeyen ruhta bilgenin ne mevki hırsı ne de konum arzusu ihtimal dahi değildir. Çünkü bilge her şeyden önemlisi akıl sahibidir ve akıl kötü huyları bir seferde yok edecek güce sahiptir. Karşı karşıya kalınan durumun sonu ölüme dahi yol alsa bilgenin yaşadığı her son sükûnetle karşılanmaya mahkûmdur ki bu mahkûmiyet kelime anlamından çok uzakta bir huzurdur. Çünkü Seneca'ya göre bilgeye karşı kötü davranışlar sergilememenin bilgeye hücum etmemekle bir alakası yoktur. Aksine bilgeye karşı sergilenen her türlü davranış bilgede tahribata neden

---

¹²¹ Seneca, *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziva Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.28

olmayacak aksine bilge ister ruhu hakarete uğrasın ister bedeni kılıç kesiği ile karşı karşıya kalsın her olumsuzluğa erdemi sayesinde göğüs gerecektir. Yaşamı küçümseyerek hor görebilmek marifetine sahip olan bir bilge hem arzular çerçevesindeki hiçbir şeye değer vermeyecek hem de her günü soğukkanlılıkla karşılayacaktır. Çünkü bilge “her gün, acaba yaşamı soğukkanlılıkla nasıl bırakabilirim?”¹²² diye düşünebilirse hiçbir durumda kendisini eksik hissetmeyecektir. Şayet bunu gerçekleştirebilirse bir insan “yılmadan korkusuzca ileriye atılacak; ne birinin verdiği rahatsızlıktan, ne de diğerinin ateşinden etkilenmeyecektir.”¹²³

Seneca, tüm bu değerlendirmeleri ışığında bireyin yaşam koşullarını ahlaki açıdan geliştirmesini ise inzivaya çekilmesiyle mümkün görmüştür. Çünkü hemen her birey hayatı devam ettiği müddetçe hissedeceği arzularından pişmanlık duygusuna doğru yol alacaktır. Bu yüzden bilgenin de hayatını doğru kıstaslarda belirliyor olması gerekmektedir. Örneğin, hayatında ilgilendiği şey devlet işleri dahi olsa bilge boş yere çaba sarf etmemeli, otoritesinin ve gücünün bir etkisi olmayacaksa, yararlı olmak adına devlet işine karışmamalıdır.¹²⁴ Çünkü Seneca için bir bilgenin uygun olmayan bir yolda ilerlemesi adeta sakat bir insanın askere gönderilmesi gibidir. Tam da bu noktada Stoa öğretisi olan doğaya uygun yaşam sürmek düsturunu unutulmamalıdır.

Seneca'ya göre her bir insan doğanın tam merkezinde adeta boynunu oynatarak güzellikleri seyretmekte ve merak duygusuyla donanmaktadır. Ancak unutilan bir detay vardır ki “varsın Talih, doğanın onun için belirlediği yaşamın hiçbir bölümünü şiddetle sarsmamış olsun, yine de insan ölümsüz unsurların bilgisine erişmek için fazlasıyla ölümlüdür.”¹²⁵ Böylelikle ölümlü bir canlı olan insan, doğaya uygun yaşam sürmenin önemini hissettiği müddetçe diğer yandan eylemlerinde saklı olması gereken erdemi es geçmemelidir. Yaşamı ise şayet inzivayı gerekli kılıyorsa o noktada da ne herhangi bir devlete hizmet etmeli ne de yaşam süreceği bir devlet idealiyle yaşmalıdır. Seneca'nın idealini kurduğu bilge şayet kendi hayalinde kurduğu devleti hiçbir yerde bulamıyorsa

---

¹²² Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.39

¹²³ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul, Jaguar Kitap: 2014, s.116

¹²⁴ Seneca, *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziva Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2017, s.36

¹²⁵ Seneca, *a.g.e.*, s.40

zorunlu inziva başlıyor demektir, zira hiçbir yerde inzivaya tercih edilecek bir şey yoktur.

Görüldüğü üzere Seneca felsefesinde özellikle doğaya uygun yaşam ile az olana kanaat etme güzelliğini aramıştır. Az olana kanaati içerisinde barındıran doğaya uygun yaşam hem arzuları sınırlayan hem de mevkileri hor gören bir yapıya sahiptir. Çünkü bilgi için servet, mal mülk gibi şeyler kaybedilmesi her an olası olan kölece şeylerdir. Bu yüzden ahlak felsefesinde en önemli yere erdem kavramına ayırmıştır. Erdem ise herkesin sahip olmak istediği mutluluğunu belirleyebilme noktasında önemli bir yere sahiptir. Bireyin sahip olacağı erdem ve sayesinde yaşayacağı mutluluğu ise Seneca'nın felsefesinde özgürlüğün yerini belirleyici nitelikler olarak incelenecektir.

3.3. SENECA'NIN AHLAK FELSEFESİ: Mutluluk ve Erdem

Seneca, özgün felsefesinin sınırlarında bilgi kişi için ayırdığı yeri içerisinde erdem ve mutlulukla değerlendirmiş bir düşündürdür. Felsefeyle yoğrulmasını başarabilen insanın doğayı arzulayacağına inancı dolayısıyla düşünür tutkularla yoğrulmaktansa felsefeyle yoğrulmayı yeğlemiştir. Çünkü ona göre insan felsefeyle yoğrularak doğayı arzular ve doğa içerisindeki varlığını gerçekleştirebilirse kötülüğü ayaklar altına almış olur. Öğretinin değerlerince düşünüldüğünde de yaşamın bir nokta değerinde ve aynı derecede yaşadığımız, üzerinde mücadele ettiğimiz, savaşlar verdiğimiz dünyanın da bir nokta büyüklüğünde kavramak doğru olmalıdır. Bu değersizliği değerli kılmak uğruna verilen mücadelelere, ölümlülerin belirlediği sınırlara son verilirse işte o zaman dünyanın kısıtlı oluşu fark edilecektir. Evrenin bu denli nokta büyüklüğünde oluşunun yanında insan şayet ki bedeni ile ilişkisini sonlandırırsa o zaman ruhun göksel mekânının derinliğini anlayacaktır. Bu bağlamda şayet insan ruhu tüm lekelerinden arınarak ölçülü bir arzuya sahip olabilirse evrenin zihni olan Tanrı'ya da bilmemesi imkânsız olacaktır.

Seneca, olup bitenden çok olması gerekene önem vermiş olan, insanların bulunduğu duruma ağıt yakmasını ya da kahkaha atmasını doğru bulmayan dünya görüşünde insanın durumu her an değişmeye müsait olduğuna dikkat çekmiştir. Bu değişim bağlamında zirveye taşıyan talih yine aynı şekilde dibe de indirebileceğini örnek göstermiştir. -Dipten yükselerek yönetici olanlar da tam tersi örneklerdir.- Seneca

bu durumu değerlendirirken şöyle dile getirmektedir: “Tanrı kimisini yüceltir, kimisini çökertir; işini yumuşak bir şekilde de yapmaz; zirvedeyken vurur ve geride herhangi bir kalıntı bırakmaz. Bu kadar küçük olduğumuz için, bütün bunların yüce işler olduğuna inanıyoruz.”¹²⁶

Bu durumu insanın kusurlarını görerek giderme yoluna gitmesi gerekliliğinde değerlendirmiş olan düşünür, böyle bir gerekliliğin insan ruhunu gerek vaatlerin gerekse de tehditlerin ötesine taşımış olduğuna inanır. Bu inancının ardında düşünürün bir insanın arzuladığı hiçbir şeyin değeri olmadığı kabulü yer almaktadır. Öyle ki insan dilediğinin ötesinde başına gelen şeyi çok istemişçesine kabul etmeli ve her şeyin Tanrı'nın istenciyle gerçekleştiğini bilmelidir. Dolayısıyla Tanrıdan gelen bir soluğu içerisinde barındıran insan şüphesiz korktuğu her şeyi yöneten göksel bir kudretin varlığının da bilincindedir. Mevcut bilinç hem insanları cesaretli kılacak hem de bu cesaret iyiye sevk edeceğinden başlarına herhangi bir kötülüğün gelmesini önleyecektir.

Seneca'nın felsefe dünyasında “nasıl ki bunca nehir, gökten sağanak halinde yağın bunca yağmur, bunca şifalı su denizin tadını bozamazsa, hatta en ufak şekilde değiştiremezse, aynı şekilde felaketlerin hücumu da cesur insanların ruhunu değiştiremez.”¹²⁷ Şayet bunun bilincine varılabilirse de bilinecektir ki cesur olan iyi insanlar olası hiçbir zorluk karşısında kaçmayan ve şikâyet etmeyen tutum sergileyeceklerdir. Bağlamında Tanrı'nın iyi insanlara karşı sergilediği tutumu ailenin babası olarak görmüş olan düşünür için bu noktada Tanrı da olsa olsa zorluklarla mücadele etmesi adına daima emreden ve bu emredişi en doğal yanılla sergileyen bir gerçekliğe taşır. Bundan dolayı da iyi olan insan sürekli sıkıntıyla karşılaşsa da adeta bir deri kabuk bağlayacak ve herhangi bir kötülük karşısında yenilgiye uğramayacaktır. Çünkü yılmadan korkusuzca ileriye atılmayı başarabilen bir bilge ne birinin verdiği rahatsızlıktan, ne de diğerinin ateşinden etkilenmeyecek gücü taşımaktadır.¹²⁸

Unutmamız gerekir ki böyle bir aralıkta değindiği gerçekliklere uyan kişiyi *bilge insan* olarak tanımlamış olan Seneca için bilge, fırtınalar karşısında direnen bir kaptan ile savaşın ortasında meydan okuyan asker misalidir. Bilgenin tavrı, zorluklar karşısında

¹²⁶ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2014, s.115

¹²⁷ Seneca, *De Providentia/ Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem DÜRÜŞKEN, 2.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2017, s.37

¹²⁸ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2014, s.116

şekillenen, dayanıklılığı şöhret ya da zenginken ölçülebilecek değerde olmayan aksine yalnızca felaket karşısında sergileyeceği bir erdemdir. Böyle bir anda Tanrı da insanları iki şekilde yaşatacaktır; bir kesime cesur bir askerin kanı akacak ihtimalini düşünmeden yalnızca zafer uğruna bir mücadelede sergilediği tavrını diğer kesime ise zorlu görülen bu çizgide zayıflamanın erdeminden esirgeyecektir. Tam da bundan dolayı Seneca aşırılıktan ve dozu belirsiz mutluluklardan kaçınmamız gerektiğini öğütlemiştir. Çünkü ölçünün sınırı aşıldığı takdirde de tehlikeli bir ölçüsüz mutluluğun boy göstereceğini düşünür. Seneca için talihsiz olaylar karşısında erdemli bir tavırla direnmenin değeri ölçüsü olmayan iyiliklerden daha kıymetli görülmüştür.

Seneca sınırlarında ruh beden içerisinde tutsak olup bu tutsaklığın son bulacağı nokta ise ölümü ardından ulaşacağı gök ışığında saklıdır. Bu bağlamda Stoacı düşünürün felsefesinde ruhun insan için önemi gibi Tanrının da evren için önemi eşdeğerdir. Bilgede var olan ruhun Tanrı ile kavuşacağı an ise ölümden başka bir an olmayacaktır. Çünkü Seneca ruhu daima bedende bir yük olarak görmüş ve mevcut ruhun dolayısıyla beden zevklerine aldırış etmemesi gerekliliğine önem vermiştir. Bu önem aynı zamanda Seneca için özgürlüğü sağlayacak olan yegâne etkidir.

Beden zevklerini hor görerek ilerlenmesi makbul hayat yolunda Tanrı'dan gelme bir soluk olarak görülmüş olan ruh diğer yandan insanların birbirleriyle eşit olduğunu da kanıtlar niteliktedir. Bu eşitlik ruhun soluk halinden doğan bir gerçekliktir. Şöyle ki, “madem ruh Tanrı'dan gelme bir soluktur, o halde yetenekli, değerli insanlar, ırk, ulus farkı olmadan birbirlerine eşittir. Bu soluk bir Romalı atlısına da iner, bir köleye, bir azatlıya da. Demek ki insanlar eşittir, çeşitli sınıflandırmalar, değerlendirmeler de insan gururunun ya da haksızlığının yarattığı şeylerdir.”¹²⁹

Kendisini insanları eşit gören yanı dolayısıyla Romalı olmasından ziyade dünya vatandaşı olarak görmüş olan filozof için insanın vatandaşı olduğu dünya içerisinde de uyması zorunlu gerekler vardır. Acıya da kahra da karşı sergilediği tavrı küçümseyici olması gerektiğine kanaat getirmiş olan Seneca'ya göre dünyanın akışı içerisinde bir insanın başına gelen her türlü durum yalnızca o durumun aşağılanmasıyla o insanı teğet

---

¹²⁹ Seneca, *Epistulae Morales/Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.24

gececektir. Böylesine bir örneği tarih sahnesinde Cato¹³⁰ ile gördüğümüzü anımsarsak sayet onun vatanını koruma mücadelesi karşısında çaresiz kalsa da düşürülmektense intiharı tercih etmiş ve yaralarına merhem olma ihtimaliyle bir hekime dahi başvurmamış oluşunda yatmaktadır Seneca'nın açıklamaya çalıştığı küçümseyiş. Bu yüzden de Seneca için felsefe ile insan hem dış dünyayı açılacak hem de tanrının ardından giderek felakete katlanmayı öğrenecektir.

Felsefenin bu denli önem arz ettiği Seneca için erdemin de söz konusu bilge ideali içerisinde ve öncesinde daima değerli bir yeri olmuştur. Erdem, Antik Yunan ile başlayan ahlak felsefesinin önemli konuları arasında yer alan, ilk temsilcileri Sofistler ile başlayıp, Sokrates, Platon, Aristoteles, Epiküros ve Stoacılar olan etik bir kavramdır. Erdem kavramının zaman içerisinde ahlakın mutluluk alanıyla ilişkilendirilmesinin ilk ışıklarını yakan isim ise erdemi bilgi olarak tanımlamış olan Sokrates olmuştur. Ardından Platon hem bireysel hem de toplumsal mutluluğu ele alırken erdemi de erdemler kisvesi altında cesaret, bilgelik, ölçülülük ve adalet olmak üzere belirtilirken, Aristoteles için ise erdem, insan için en iyi nitelendirdiği mutluluk kavramı ile ilişkili değerlendirilmiştir.

Ahlak felsefesi içerisinde öncelikle erdemi sağlayan bireysel değer iyi kavramı olmuştur. Söz konusu bu kavram aslında Protogoras'ın açtığı yoldan karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki onun insanı her şeyin ölçüsü kabul eden felsefe görüşü tüm davranışlarda bireysel iyiyi ön plana çıkartmıştır. Sonrasında Roma felsefesine değin etik alanında erdeme dair birçok söylem dile getirilmiştir. Stoa öğretisi de Roma felsefesinin içerisinde erdem ve mutluluğa dair söylemlerin yer aldığı bir okul olmuştur. Okul, insanın içerisinde kontrolü olmayan dürtülerin var olduğunu ve bu dürtülerin ise erdem aracılığıyla, doğru düşünceler ekseninde kontrol altına alındığını savunmuştur.

Stoa felsefesinde ahlak, öncelikle aklın seçimlerini doğru gerçekleştirilmesi ve eylemlerini doğru seçimler yapabilmek noktasında yönlendirmesiyle belirlenmiştir. Söz konusu belirlenimin öncelikli koşulu olan akıl insanın doğaya, doğanın yasalarına

---

¹³⁰ Senatonun hükümdarlığını sonlandırmak adına Caesar'ın Roma'ya karşı mücadelesinde Cato'nun herhangi bir egemenliği kabul etmeyişi karşısında Caesar'ın korkutucu gücü devreye girmektedir. Fakat bu güç karşısında devletini canla başla savunmaya devam eden Cato Afrika'ya gelen Caesar'ı serinkanlılıkla karşılamıştır. Cato'nun mücadelesini engelleyebilmek adına silahların saklanması karşısında Cato, bir köleden aldığı silahla kendini öldürmüştür. Bu intihar adeta vatanını tek bir adamın yönetimine bırakmama mücadelesi olarak hafızalara kazınır.

uygun yaşam sürmesini sağlayacak olan ölçüt olup doğa yasaları ise tanrı yasası ile bir ve aynı görülmüştür.¹³¹ Tanrının aklından pay alacak insan akli felsefenin değerli gördüğü noktaya, insanı doğru düşünmeye yönlendiren bir özelliğe sahiptir. Böylesi bir değerlendirme içerisinde insanın mutluluğu ise kaçınılmazdır.

Stoacı geleneğe göre öncelikle gerçek bir mutluluk uğruna iyi bir şey olarak nitelendirilmiş olan değer erdemdir. Mutluluğu elde edebilme imkânı sağlayacak olan erdemin herhangi durumdan etkilenme olanağı söz konusu dahi değildir. Öyleyse bir insanın yaşamında mutluluğu elde edebilmesi için öncelikle erdemli ve bilgili olması gerekmektedir. Bireyin hayatının erdemli sayılabilmesi için de herhangi bir zenginliğe ya da saygınlığa lüzum yoktur. Şayet insan doğa yasalarına uygun yaşamını yönlendirirse erdemin buyrukları dışında yaşanılacak bir unsur söz konusu dahi olamaz. Yine Stoacı geleneğin ışığında değerlendirilecek olursa da bireyin erdem dışında benimseyecek bir iyi hedefinin olması mümkün değildir.

Seneca için mutluluğun kaynağı ne Kralın yemeğini hazmedebilmesinde yaşadığı his ne de yazgılı olan ölümden korkmak karşısında hissedilen korkudur. Çünkü Seneca için bu gibi sebepler mutluluğu sağlamanın ötesinde tutkulara ait olmaktır. Güçlü olmak ile sağlıklı olmak arasındaki farka dikkat çeken Seneca'ya göre “diyelim ki, artık ne alçakça yitiren ve yitirdiklerini daha alçakça telafi eden şatafatın, ne de değersiz şeylerle herhangi bir değere götüremeyecek olan hırsın avısını. Böyle bir durumda bir şey başarmış olmadın ki. Sadece birçok tehlikeden kaçmış oldun, kendinden değil! Oysa peşinde koştuğumuz erdem harikuladedir; bu da, kötülükten kaçınmak güzel olduğu için değil de, ruhu dinlendirdiği, kutsalların bilgisine hazırladığı ve Tanrı'yla bütünleştirerek değerli kıldığı için böyledir.”¹³²

Seneca'nın yetkin akıl olarak nitelendirdiği bir kanı olan erdem¹³³ iyi olan şeylerin en iyisi olması dolayısıyla ortaya çıkardığı mutluluk ile dünyevi sıkıntıların her biriyle mücadele edecek güçtedir. Dünyevi yaşam içerisinde Stoacı erdem anlayışına sahip bir insanın Seneca'ya göre herhangi bir sorun karşısında yakınması ihtimal dâhilinde

---

¹³¹ Çiğdem Dürüşken, “*Seneca'nın De Providentia'sında Tanrı ve İnsan*”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s.13.

¹³² Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul, Jaguar Kitap: 2014, s.24

¹³³ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.76

değildir. Çünkü o kişi sahip olduğu erdem dolayısıyla karşısına çıkan tüm problemleri hoşgörüyü karşılayarak rastgele başına gelmediğinin de bilincinde olacaktır. Bu bilici sağlayan en etkili faktör ise bilinç sahibi kişinin bilge insanlarla kurmuş olduğu ilişkilerinin bütünüdür. Erdem yolunda sergilediği her bir davranış hem hırsları köreltecek hem de doğanın kurallarını uygulatacak güçte olmuştur.

Stoacılar göre her şeyden önce evrenin kaynağında Tanrı vardır, her tarafında düzen ve iyilik hüküm sürmektedir. Her şey tanrısal bilgeliğe ve inayete uygun olarak cereyan eder, ölümsüz olan insan ruhu beraberinde her bir insan Tanrı'nın aklından pay almaktadır. Bu yüzden Stoacılar göre insanın mutluluğu kaderin veya Tanrı'nın yasalarına uygun olarak yaşamak suretiyle gerçekleşecektir.¹³⁴ Evrenin diğer bir ifadeyle doğanın parçası olan insan Stoacılar için asıl olarak akla uygun doğruyu seçmelidir. Çünkü insanın en önemli yardımcı unsuru akıl olarak görülmüştür. Ancak düşünceleri akla dayandırılmış olan insanın iradesi ise Tanrı ile mümkün kılındığından asıl olan evrensel doğa yasası Tanrı'dan başkası değildir. Her şeyin Tanrısal kadere bağlı kılındığı Stoa ahlakında yaşam öğretisi de genel manada insanın mutluluğunun nasıl sağlanacağı sorunun yanıtında gizlidir.

İnsan yalnızca akli ile değil beraberinde duyularıyla da yaşam süren bir canlıdır. Duyular, insanın yaşamında en tehlikeli faktörlerdir. Seneca'ya göre duyularını kontrol altında tutabilen bilge kişi dışında kontrolsüzce duyularını sürdüren kimseler akıllarını duyularına çoktan köle etmişlerdir. Diğer yandan ahlaki eylemleri felsefe dünyası içerisinde insanın başına gelen şeyleri düzenleyebilmek adına belirli kıstaslara tabii tutmuştur. Yaşam süresince kötü şeylerin de yaşanabileceği ihtimalini düşünerek olası kötü durumların erdeme ihtiyaç duyacağını düşünerek Seneca'ya göre böyle bir noktada söz konusu ihtiyacı karşılayacak olan daima akıl olacaktır. Çünkü Seneca'nın felsefesinde ilerleyen bölümde daha net göreceğiz ki duyular şayet aklın egemenliği altındaysa ancak o zaman özgürlüğü yaşayacaklardır.

Eylemlerimizin nihai hedefi mutlu olabilmek, her birimizin daima hedef pusulasında ilk sırada yer almıştır. Seneca'da canlı bir varlık olarak insanın yaşam boyunca mutlu olmaya yönelik hedeflerini erdem sahibi olacağımız bir sonu başlangıcı olarak ortaya

---

¹³⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi/ Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşular Stoacılar Septikler*, 4.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.205

koymuştur. Felsefe tarihinde de hemen her filozofun ilgi alanına girmiş olan mutluluk kavramı Stoa öğretisi için insan doğası ve evren doğası arasında kurulacak bağda çözüme kavuşturulmaktadır. Seneca tam da bu noktada şayet herhangi bir anda mutsuzluk söz konusu ise orada doğaya karşı eksik bilginin varlığından doğan güvensizliğe dikkat çekmiştir. Seneca mutluluğa engel olan duygu durumunu çocuklardan örnekle şöyle dile getirmektedir:

Çünkü nasıl tir tir titrerse çocuklar,

Korkarlarsa kör karanlarda her şeyden,

Bizler de öyle, korkuyoruz aydınlıktan.¹³⁵

Görüldüğü üzere mutluluğun aydınlığından korkan çocuklar gibi bilgisiz yetişkinler elinde tuttuğu değer farkında olmadan pratikte hayata geçirmeyi başaramamışlardır. Ancak Seneca bu başarıyı gerçekleştirecek olanların da yalnızca bilge kişiler olacağını bilincindedir. Çünkü bilge var olan bilgilerin bilincinde ve aydınlığı hedef kabul etmiş, kör karanlıktan korkmak şöyle dursun kendi elinde olan mutluluğun farkında bir varlıktır. “Erdemli insanlar içtendir, kötüyü gizleyip var olan iyinin ortaya çıkmasını sağlayan düzenle kendilerini daha iyi göstermeye bakarlar. Yapmacık değillerdir; çünkü hem seslerinde hem de dış görünüşlerinde yapmacıklığı yok etmişlerdir...Bilge derin üzüntüye kapılmayan, derin üzüntülerin ruhun akıldışı sıkışmaları olduğunun farkında olan bir canlıdır.”¹³⁶

Stoacı bir erek olarak *doğaya uygun yaşam* ilkesini ilk ortaya koyan Zenon’dan Seneca’ya bu durum doğaya uygun yaşam olarak yazılsa da erdeme uygun yaşam olarak okunması gereken bir ilkedir. İnsan doğasını ve evrenin doğasını birlikte sürdürerek devam edilmesi arzulanan yaşamı sergileyecek olan da yalnızca erdemli, mutlu diğer bir ifadeyle bilge insan olacaktır. Bu yüzden bilge kişi ile öbür insanlar arasında ortak bir ölçü yoktur, yarı erdem diye bir şey yoktur; Erdem tek’tir, bütündür, eksiksizdir; ya da

---

¹³⁵ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.281

¹³⁶ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, 1.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.341

erdem yoktur.¹³⁷ Genel manada erdemlerden söz edecek olursak da erdemlerden bazıları birinci sıradadır, bazıları da bunların altında yer alır. Birincil erdemler: bilgelik, yiğitlik, adalet, ölçülülük, bunların özel biçimleri de: yüce gönüllülük, kendine söz geçirme, dayanıklılık, kavrayış, doğru akıldır. Birincil erdemler içerisinde yer alan bilgelik ise iyinin, kötünün ve ne iyi ne kötü olanın bilgisidir.¹³⁸

Stoacı anlayışa göre genel anlamda yararlı olan şeyin karşılığı iyidir. Diğer bir ifadeyle iyi, doğaya uygun olan şeyin kusursuz olmasıdır. En yüce iyi ise nihaî hedef olarak erdemdir, düşünce ve davranışımızı doğru bir muhakemeyele şekillendirmemizi gerektirir. İyiyi ve kötüyü doğru bir muhakemeyele, yani aklını ölçüt olarak belirleyen, ahlaki doğruluğa önem veren, ölçsüz hazları reddetmenin gerçek haz olduğunu bilen ve erdemli yaşayan insan gerçekten mutludur.¹³⁹ Ancak kusurlu olan şeylerden, akılsız olmaktan, korkak davranmaktan ya da adaletsiz olmaktan pay alan, genel itibariyle kötülükten pay alan her bir eylem kişiyi ahlaksızlığa sürükleyecektir. Asıl iyi olan erdemleri yaşatan kişiler ise tutkunun, kıskançlığın, imrenmenin, dalgınlığın ve üzüntünün birer acı çeşidi olduğunun bilincindedirler.

Haz duygusu bir insanı çepeçevre sardığı zaman o insanın yaşamında acının var olmama ihtimali söz konusu değildir. Hazzın ve acının kölesi olmuş olan insanlar zararlı olan şeylerin peşinde koştuklarından sağlıklı bir yaşam süremeyecekleri için mutlu olmaları da mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla Seneca'ya göre “erdem yüce, soylu, krallara layık, yenilmez ve tükenmez bir şeyken, haz ise bayağı, kölelere layık, zayıf ve güdük bir şeydir, onun durağı ve ocağı genelevler ve meyhanelerdir. Erdemi tapınaklarda, forumda, mecliste, surların önünde dururken, toz içinde ve boyalı, elleri kabul bağlamış halde bulacaksın, hazzı ise çoğun hamamların, rahatlama salonlarının çevresinde saklanırken ve karanlık bir yer ararken, şarap ve buharla ıslanmış, bir ceset gibi sararmış, boyanmış ve makyaj yapılmış bir halde bulacağımız kesindir.”¹⁴⁰

Stoacı gelenek içerisinde hazzın ruhtaki varlığını bedenimizde, eklemlerimizde gerçekleşen sağlık sorunları gibi düşündüğümüzde ne derecede akla uygun olmayan bir

---

¹³⁷ Gregoire François, *Büyük Ahlak Doktrinleri*, çev. Cemal Süreya, 1.b, İstanbul: Varlık Yayınları, 1971, s.52

¹³⁸ Laertios, *a.g.e.*, s.333

¹³⁹ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.XI

¹⁴⁰ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.11-12

iştah olduğunu görmek daha kolay olacaktır. Nasıl ki eklemlerimizde ortaya çıkan rahatsızlıklar bedenimizin hareketlerinde kısıtlamaları ortaya çıkartıyorsa aynı şekilde ruhumuzda yaşatacağımız haz, arzu, hırs, özlem gibi duygular da aynı şekilde ahlaksız bir ruhu doğuracak ve insanın doğru yolu bulmasını engellemiş olacak ve söz konusu tutkulara kapılmayacak olan ise yalnızca bilge olacaktır. Çünkü bilgenin ne dış görünüşünde ne de sesinde herhangi bir yapmacıklığa yer olmayacaktır ve bilge kimseler ödeve aykırı bir şey yapmaktan kaçınacak, şarap içecekler, ama sarhoş olmayacaklardır.¹⁴¹

Görüldüğü üzere tutkuların kurbanı olmayacak olan bilge, kibrini bir kenara bırakıp diğer insanlar arasında yaşam sürdüğü gibi tanrılara karşı da saygılı olan birisidir. Roma devletinin Çoktanrıci din anlayışı içerisinde Tanrıların törenlerini bilen bilgiler tanrılara kurban keserek temiz kalmanın da bilincindedirler. Stoacılar için ilk saygı duyulması gereken tanrılara tapmaları da dindarlıklarının bilgisinde saklıdır. Romalı aydınlar da insan bedeni ve ruhuyla ilgili bilgiler edindikleri Stoacı bilgiler sayesinde ruhun bedende bir hapisteymiş gibi yaşadığını, ölümlerle birlikte bu bedeni terk edince kurtuluşa ulaşacağı görüşünü benimseyerek dini anlayışlarını felsefi kavramlarla örülü zengin içerikli bir inanca bırakmışlardır.¹⁴²

Stoacıların Tanrılara dua eden ve onlardan iyilik isteyen bilge idealleri içerisinde söz konusu bilge, hata yapmaya elverişli olmadığı için yanılması mümkün olmayan bir canlıdır. Akıl sahibi, yiğit olan bilge aynı zamanda adaleti bilen ve ölçülü olduğundan dolayı mutluluğu yaşamayı imkânsız olmayacaktır. Mutsuzluk ihtimali söz konusu olsa dahi bilgenin gerekçelerinde haklıysa öğretinin kurallarına göre yaşamına son verme pahasına bu mutsuzluğuna dur diyebilmelidir. Seneca'nın yaşamına son verişinden de yola çıkarak Stoacı geleneğin bu özelliğini anlamlı kılmak daha kolay olacaktır. Diğer yandan mutsuzluğa sebep olan başat unsur haz elbette ki insan hayatında hiç yer almayacak değildir. Çünkü yaşamda hazzı mahrum bırakıp zavallı son yaratmak ile hazza boğup insanı zavallı hale getirmek bir ve aynı şeydir.

---

¹⁴¹ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, 1.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.341

¹⁴² Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizemli Dinleri*, 1.b, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s.50

En yüce iyi olarak tanımlanan erdem incelendiği üzere ortaya çıkmıştır ki ne acıyı ne de umudu barındırmadan cesurca ayakta kalabilen bir değerdir. Öyle ki Seneca kendisini felsefesiyle yaşamı arasında tutarsız buldukları için eleştirenleri tam da bu noktada yanıtlamıştır. Bir bilgenin nasıl olması gerektiğini dile getirirken aslında kendisinin de kötü olanların iyi olarak değerlendirilmesi gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Tepeden tırnağa zehre bulanmış kindarlığınız beni en iyiden caydıramayacak ve başkalarına saçtığınız ve hatta kendisini öldürdükten sonra kullandığınız bu zehir bile beni, yaşamadığım ama yaşamam gerektiğini bildiğim o yaşam tarzını övmekten, erdeme tapmaktan ve uzun bir süre sürünsem de onun izinden gitmekten bir an olsun alıkoymayacak.”¹⁴³

Seneca, her ne durumda olursa olsun her koşul altında mutlu olan bilge ideali içerisinde savunduğu böylesi bir felsefesiyle dışsal hiçbir etkenden etkilenmeyi mümkün görmemiştir. Çünkü bilge kişi dostlarına karşı yumuşak yüzlüken düşmanlarına karşı da hoşgörülü olabilen bir yetinin sahibidir. Seneca’da sahip olduğu her şeye endişe duygusuyla sahip olduğu için bilgeliğe bu denli önem vermiş bir filozoftur. Karşı karşıya kaldığı her durumu yazgı olarak kabul edecek olan bilge diğer insanlardan bir diğer farkını da bu noktada ortaya koyacaktır. Bu fark karşı karşıya kaldığı durum iyi de olsa kötü de sonuçta sorumlu olan kişinin kendisinden başkası olmayacağını bilincinde olarak cereyan etmektedir.

Stoa öğretisinde karşı karşıya kaldığımız tüm açıklamalar ise bizi öğretinin içerisindeki kavramlara götürmektedir. Her olayın açıklamasının temelini oluşturan söz konusu kavramlardan ilki kaderdir. Kader, doğanın her yerinde hâkim olan ve kişisel bir yanı olmayan gücün adıdır. Bu güç olaylar arasında anlamsız bir bağın ürünü olmayıp doğada canlı cansız her varlığın birbirine bağlı olduğunu gösterir...Stoacılar için zorunluluğun ismi olan kader değişmesi mümkün olmayandır. Dolayısıyla kaderden dolayı bir şeyin olması isteğe bağlı değil baştan bellidir. Stoacıların kader ile birlikte ele aldıkları inayet kavramı ise tanrının varlığına kanıt olması açısından öğretinin içerisinde

---

¹⁴³ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.25

yer almıştır. Bu sayede Stoacılar için inayet sayesinde tanrı varlığı kanıtlanır bir hale gelmiştir.¹⁴⁴

Stoacılar için gerek kader gerekse inayet doğanın yorumundan ibarettir. Zorluluk olarak da adlandırılabilir olan kader ile Stoacıların ahlak felsefesinde yer verdikleri eylemlerdeki istenç gereği birbiriyle uyumsuzluğa sebep olduğundan dolayı da özgür iradenin konumlandırılması problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Tam da bu noktada Stoacı gelenek eylemlerimizi seçerken hiçbir seçimimizin diğerinden bağımsız olmadığını unutmadan determinist bir çizgide ilerlemek zorunda kalmıştır. Daha önce belirtildiği üzere Stoacılar için doğa iyiliği amaç edinmiş bir Tanrı tarafından mükemmel bir şekilde yaratılmıştır. Söz konusu mükemmellik ise içerisinde zorunlu olarak zıtlıkları barındıracaktır. Bu zıtlıklar erdemin var olduğu gibi erdemsizliğin de var olacağı gerçeğinden hareketle örneklenebilir. Bu durum dolayısıyla Stoa öğretisinde bir insanın erdemli ya da erdemsiz yolu seçmesi o insanın doğasıyla ilintilidir. Bu yüzden ortaya çıkan her şey kader ile uyumlu ama kadere zorunlu olmayarak meydana gelmiştir.¹⁴⁵ Seneca'nın da içerisinde bulunduğu öğretiden doğan böylesi bir düğümün çözümü ise Stoacı düşünürün özgürlük anlayışında gizlidir.

3.4. SENECA'NIN FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK

İnsanlık tarihinde Sokrates ile kırılma yaşamış olan düşünce yapısı içerisinde felsefe düşünme yollarını aramanın dışında bir kimlik oluşturma gayesine ulaşmış ve bu durum Stoa okulunun inşa edileceği bir yapının habercisi olmuştur.¹⁴⁶ Stoa felsefesinin önemli temsilcilerinden biri olarak Seneca da felsefesini insan merkezli geliştirmiş, ortaya koyduğu ahlak felsefesini olabildiğince özgün bir çizgide yaşatmış saygın bir düşünürdür. Stoa felsefesinin yazgı inancı ve irade özgürlüğü kısıncında yaşam sürmüş olan ahlak öğretisi özgürlüğü genel itibariyle doğa yasasına uygunluğu noktasında ele almıştır. Öğretinin kuralları gereğince bireyin içerisinde bulunduğu koşul her ne olursa olsun söz konusu olayları yazgı ile değerlendirmek durumunda bırakılmıştır. Bu yüzden

---

¹⁴⁴ E. V. Arnold, *Roman Stoicism: Being Lectures on the History of the Stoic Philosophy with Special Reference to its Development within the Empire*, Cambridge University Press: 1911, s.199-203

¹⁴⁵ Roman, *a.g.e*, s.212

¹⁴⁶ Mustafa Ağaoğlu, *Stoa Felsefesinde Fizik ve Etik: Mutluluğun Yolu Olarak Stoacı Erdem*, Özne Dergisi: Güz 2018, s.77

de bireyin içerisinde bulunduğu durumu ya da dnyasının gidişatını değiştirmesi gibi bir ihtimali söz konusu dahi edilmemiştir.

Bireyin yaşamında yeri olabilecek dış değerlere de yer vermiş olan Stoa öğretisine göre soylu, zengin veya ün sahibi olmak gibi her şey dış ve önemsiz değerler olarak görülmüştür. Seneca, *dışı parıldayan şeyler* olarak gördüğü bu değersizliklerin ardındaki ruha değer veren bir düşünür olmuştur. Bu yüzden ki felsefesinin temellerini görünüşte iyi şeylerle oyalanarak yaşanan dikkatsizlikler üzerine kurmuştur. Söz konusu dikkatsizliğin ise bireyin hayalini kurduğu şeylerin yanından geçip fark etmeden yaşam sürmesine mâl olduğunu düşünmüştür. Seneca'ya göre böylesi önemsiz addedilecek derecede değerlerin peşinden koşmak bireye mutsuzluktan başka bir şey kazandırmayacaktır. Doğanın yasalarına uygun davranması gerektiğinin bilincine sahip insanlar aklını egemen kılan kimseler olarak görülürken özgür iradesiyle mutlu, erdemli bir yaşamı tatmak yerine öğretisinin doğa olduğunun bilincinde olmadan yaşam sürmek isteyen insanlarsa okul içerisinde yazgısı gereğince kendilerine verilmiş olan rolün bilincinde olmayan kimseler olarak değerlendirilmişlerdir.

Seneca'ya göre doğası gereği akıllı bir varlık olan her insan, evren ile uyum içerisinde yaşayabilir ve böylece yetkin mutluluğu elde edebilir. Bunun için insanın, ne kadar cahil olursa olsun, tanrısal aklın bir tiyatro sahnesi gibi düzenlendiği dünyada yazgı tarafından kendisine verilen rolü bilip yerine getirmesi yeterlidir.¹⁴⁷ Dolayısıyla insan doğası ile evrenin doğası arasında var olan mevcut uyum fark edilmesi gereken yegâne gerçektir. Seneca doğa ile sağlanması gereken söz konusu uyumu ayakta tutan iradenin erdem olduğuna kanaat getirmiştir. Çünkü sağlık, mutluluk veya para adı her ne olursa olsun asıl olan iyi erdemden başkası değildir. Bu yüzden de öğretinin gereğince erdem, bir kişide iyiliğin bulunuşu, bütün ile ortak bir yetkinliktir. Bir olması dolayısıyla da az ya da çok erdemli olunması mümkün değildir; aksine ya erdemli olunur ya da olunmaz. Bu keskinliği bir odun parçası örneğiyle daha iyi anlatmak gerekirse erdem de tıpkı bir odun parçasının düz ya da eğik olması, az ya da çok düz

---

¹⁴⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 6.b, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2009, s.427

olmaması gibi apaçıktır, dereceleri yoktur ve erdem ile erdemsizlik arasında hiçbir aracı bulunmaz.”¹⁴⁸

Stoacılar göre söz konusu iyilikler hakkında bir yargıya sahip olmak istiyorsak, doğa ve tanrının yaşamdaki var olma nedenlerini bilmek, insan doğası ile evrenin doğası arasındaki mevcut uyumu fark etmek gereklidir ve bu farkı nesnelere doğasına uyum sağlayarak görebilen kişiler ise Seneca’ya göre sadece bilge kimselerdir. Çünkü Stoacılar iyi bir limana varabilmek için yapılan gemicilik sanatıyla veya hastayı sağlığına kavuşturmak için yapılan hekimlik sanatıyla değil bilge olmayı, bir oyuncunun sanatı icra etmesi misali kendisine yönelik olabilmekte görmüşlerdir. Dolayısıyla Seneca için de tanrısal aklın bir parçası olan insan ruhu akla uygun davranış sergilediği sürece kaderinin akışına kendisini bırakmış olacak ve içsel özgürlüğü elde etmiş olacaktır. Tam da bu noktada dikkat edilmesi gerekir ki gerek Stoacılar için gerek özgün bir felsefe dünyası kurmaya özen göstermiş olan Seneca için “en yüksek değerdeki mutluluklar bedende bulunmaz: aklın verdiği o iyilikler ise gerçektir, sağlam ve kalıcıdır; kaybedilmez, ne azalır ne yok olur. Diğer şeyler ise yalnızca düşüncede iyidir ve her ne kadar gerçek iyiliklerle aynı adı taşıyalar da, aslında onlarda iyinin yeri bile yoktur; bu yüzden onlara tercih edilebilir olanlar denir.”¹⁴⁹

Yaşamı bu denli akla ve doğaya uygun kılan bir düşünce dünyası içerisinde asıl özgürlüğün gerçekleşeceği noktanın akla ve doğaya tabii tutulması öğreticinin kurallarınca kaçınılmaz bir sonudur. Yaşamı akla ve doğaya uygun kılarak kişinin yazgısını anlaması gerektiğini salık vermiş olan Stoacı düşünce yapısında kişinin başına gelen her durumu yazgı olarak görmesi ve yazgısını benimsemesi gerektiğine duyulan inanç büyüktür. İnsanların bir kısmının doğaya ve akla uygun yaşadığını fakat çoğunluk olan kısmın ise sürdürdükleri yaşamların akıldışı olduğunu gören Stoacılar bu yüzden ki daha önce de değinildiği üzere insanları bilge ve bilge olmayanlar olarak sınıflandırmışlardır. Stoacılar için “kendini evrenin bir parçası olarak algılayan ve bütünü içindeki yerini kavrayıp ona göre davranan bilge mutlak erdeme, dolayısıyla yetkin mutluluğa ulaşmış kişidir. Kendi kendisine yetmesini bilen bilge, aklını doğru duruma getirmiş olmasından ötürü hiç yanılmaz, hiçbir kötü davranışta bulunmaz.

---

¹⁴⁸ Jean BRUN, *Stoacılık*, çev. Medar Atıcı, 1.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.91

¹⁴⁹ Elif Burcu ÖZKAN, *Stoa Ahlakında ve Seneca’da Özgürlük Anlayışı*, Eskiçağ Yazıları, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014, s.237- 238

Ayrıca tam anlamıyla özgürdür de; çünkü kendini aşırı isteklerinden, tutkularından, doğa dışı duygularından kurtarıp bir “duygusuzluk” durumu içine sokmuştur ve mutluluk için bir değer taşımayan saygınlık, servet, sağlık, hatta yaşamın kendisi gibi şeyler karşısında kayıtsız kalmayı, gerektiğinde bunlardan vazgeçmeyi başarmıştır.”¹⁵⁰

Görüldüğü üzere Stoacılar için özgürlüğün hissedilmesi durumunda ahlak felsefesi üzerine düşüncelerin şekillenmesi gerçekleşmektedir. Özgürlüğü bilge kişinin davranışlarıyla mümkün kılan Stoacı ahlak anlayışında adeta bilge olmayanların hareketleri, akıllıca hesaplara dayansa, genel ahlak ve hak yasalarına uygun olsa bile, doğru sayılamaz nitelikte bir yere sahip olduğu görülür ¹⁵¹. Buna karşılık “bilgenin eylemleri görünüşte değersiz bile olsalar, yine de doğrudurlar.”¹⁵² Görüyoruz ki Stoacılar için doğayla tutarlı davranış sergilemek en doğru olan davranış şekli olmuştur. Stoacılar için bir eylemin iyi olması bilgi ile eylem arasındaki ilişkiyi doğru kurmasından geçmektedir. Ancak bu durum Sokrates’in hiç kimsenin bilerek kötülük yapamayacağı tezinden çok farklı bir katılıktadır. Çünkü Stoacılar için bir eylem bilgiye dayanmıyorsa ister görünüşü ister sonucu iyi olsun o eylem erdemli bir eylem olmayacaktır. Görülen odur ki erdemi hem en yüksek iyi hem de mutluluğa gidecek en doğru yol olarak gören Stoacılar da bu durum daima bilgiye indirgenmiştir.

Stoa geleneği, değerlendirmelerini yalnızca ahlak alanında değil evrensel ve metafizik bir art alanı olarak insanın ayrıcalığı noktasında tutmuş ve söz konusu ayrıcalığı insanın kendisini sorgulamasında görerek bu sorgulamayı temel ödev olarak değerlendirmiştir.¹⁵³ Değerlendirmeleri ışığında doğa ile birlikte bir bütün olma noktasına vardığımızda ise karşımıza erdemli yaşam çıkmakta ve bu yaşam ne satılığa çıkartılacağı zaman taç takan köleleri ne de asilliği simgeleyen pelerinli üst sınıfı odak noktası kabul etmeden herkesi bir potada değerlendirmektedir. Bu yüzden Stoa öğretisine göre evrenin doğasının ne olduğu, insanın doğasının ne olduğu, bunların birbiriyle ilişkisinin ne olduğu; hangi parçanın bütünü hangi parçası olduğunu göz

---

¹⁵⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 6.b, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2009, s.428

¹⁵¹ Fatma PAKSÜT, *Seneca’da Ahlak Görüşü ve Zevk Anlayışı*, 1.b, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971, s.14

¹⁵² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 7.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994, s.107

¹⁵³ Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980, s.18

önünde bulundurmak gerekir; hiç kimse, yaptıklarının ve söylediklerinin, insanın parçasını oluşturan doğayla her zaman uyum içerisinde olmasını engelleyemez.¹⁵⁴

Böylelikle düşüncenin yaşam ve dünya ile uyumlu olmasına özen göstermiş olan Stoacı gelenek için insan rasyonalist yanı ile doğanın rasyonalist tavrı bir ve aynı değerlendirilmiştir. Doğa ile uyum sonucunda mümkün görülmüş olan ahlaki yaşam akla göre yaşamaksa, akla göre yaşamak da doğaya göre yaşamak, yani dünyanın evrimini içeriden hareket ettiren evrensel yasaya uymaktır.¹⁵⁵ Görüldüğü üzere Stoacı geleneğe göre Doğa, Logos ya da Tanrı her şeyin üzerindeki güçtür. Bu gücün altında var olan her canlı da potansiyel olarak bir Doğaya eğilimi içerisinde taşır. Dolayısıyla da Stoacılar için beden hem tek gerçeklik hem de evrensel bir yaşamda insanın bütünlüğünü korumasını sağlayan şeydir. Beden algısı dolayısıyla da tasarımı olan Doğa içerisinde herhangi bir dağılmış durum söz konusu değildir. Bu yüzden Stoacı geleneğe göre Doğa içerisinde var olan her şey, hatta insanın özgürlüğü Doğa karşısında gerçekleşen tavırlarla özdeştir.

Seneca'nın içerisinde bulunduğu öğretilerle ve bir yandan da özgün kalmaya gösterdiği özenle birlikte ortaya koyduğu mutlu yaşam önceliği tüm kıstaslar ışığında özgürlüğe aralanmış olan en önemli kapısıdır. Görüldüğü üzere amaç edindiği özgürlüğe ulaşabilmek adına ilk adımı insanın rahatsız olabileceği hemen her unsurun bertaraf edilmesi olacağına inanmıştır. Bu uğurda bir insanı mutlu olarak tanımlayabilmek için de o insanın “ahlaki doğruluğa önem veren erdemden hoşnut olan, şansın getirdiklerinin şımartmadığı ve parçalayamadığı, gerçek hazzın hazları küçümsemek olduğu bilincinde olması gerekmektedir.”¹⁵⁶ Tüm bu gelişmeler ışığında da diyebiliriz ki düşünürün mutlulukla paralel ortaya koyduğu etik anlayışı aynı zamanda akla uygun davranılması gerektiği gerçeği üzerinde şekillenmiş bir değer taşıyıcısı olmuştur.

Seneca, hazzın insana bağlı olmayan şey olup bağlılığı akın kılavuzluğunda sergilenen davranışlarda görmüş olan bir düşünürdür. Dolayısıyla da erdem haricinde hiçbir şeye değer biçmemiş ve insana bağlı olmadıkları dolayısıyla diğer her şeye ne iyi

¹⁵⁴ Aurelius, *Düşünceler*, çev. Şadan Karadeniz, 1.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.42

¹⁵⁵JACQUELINE RUSS, *Felsefe Tarihi Cilt 1: Kurucu Düşünceler*, 2.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.113-115

¹⁵⁶ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.8

ne de kötü tanımda bulunmamıştır. Çünkü Seneca'ya göre “peşinde koştuğumuz erdem, harikuladedir; bu da, kötülükten kaçınmak güzel olduğu için değil de, ruhu dinlendirdiği, kutsalların bilgisine hazırladığı ve Tanrı'yla bütünleştirerek değerli kıldığı için böyledir.”¹⁵⁷ Tam da bu yüzden insanın değerini anlamasına önem vermiş olan bir filozof olarak Seneca için insanlar ölümlü olmaktan, sınırlarını çizdikleri her yer de bir noktadan ibaret olduğu kabul edilmediği müddetçe ruhun sahip olduğu geniş gökyüzünü görmek mümkün olmayacaktır. Fakat aksine her insan birçok şeyi doğasına aykırı bir şekilde büyük görerek değerlendirmektedir. Seneca'ya göre bunun sebebi insanın bir şeyi ümitle bekleyip değerli olmadığı ihtimalini aklına bile getirmemesinde yatmaktadır. Yerine olan her şeyin Tanrı'nın istenci dolayısıyla gerçekleşmiş olduğunun bilincinde olan insan ise iyi bir zihne sahiptir.

Seneca, mutlu olan insan ile mutsuz olan insan arasındaki ayrımın arzuladığı şeyler noktasında kırılma yaşadığına inanmıştır. Bu kırılma ki Roma vatandaşı olmanın yetemediği ancak insanın doğa yasasıyla özgür kılındığı bir andır. Bahsi geçen kırılma anını yaşayamayan insanlar ise kendisini köle olmaktan kurtaramamış olduklarından aşırı isteklerinin ve ödül beklentisi içerisindeki duygularının tutsağıdırlar. Zevklerin kölesi duyguları bu denli küçümsemiş olan Seneca için bu yüzdendir ki örneğin bir balığın aynı gün yakalanmadığı sürece keyifli bir yiyecek olmaktan çıkması gibi sonuca değil keyfi yaşatacak etkenlere odaklanmak sadece birer kayıptır. Seneca'nın istediği tekirin kayalıkta yakalanmış olma ölçütünden çok ölmekte olan bir tekirin varlığına değer verilmesidir.¹⁵⁸ Bu yüzden Seneca'nın görüşünde insanın değeri insanlığının üzerine çıkabildiği noktada ortaya çıkmaktadır.

İnsan, Seneca'nın felsefesinde doğasında erek olarak erdem peşinde koşmayı yeğlemelidir. Bundan dolayı filozofa göre etik, politik her durumu doğaya uygun süreceğimiz bir yaşamda olanaklı kılmak yegâne hedefimiz olmalıdır. Başka deyişle, Mutlu insanın erdemi ve yaşam mutluluğu da işte budur, her şey, evreni yönetenin iradesiyle her birimizin içinde bulunan daimonla* uyum içinde gerçekleştiği zaman.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2014, s.24

¹⁵⁸ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2014, s.132-134

*Daimon: Tanrı ile kahramân arasında bir yerde bulunan doğaüstü varlık veya şey. Tanrılarla kahramânlar arasında ilâhî varlık. İnsanlara kaderlerini dağıtan, tanrı kudreti. (Bkz. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, 1.b, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004, s.60-61)

Böylelikle insan doğası için erdemi peşinde gidilmesi gereken yegane hedef olarak görmek doğru bir bakış açısı olmaktadır. Çünkü şayet canlılar doğayla olan bağıni kesecek olan şeylerin peşinden gidecek olursa öyle bir zamanda da mutlu bir yaşamın varlığı söz konusu dahi olmayacaktır. Stoacı felsefe görüşünde ise doğa ile uyum içerisinde bir yaşam olmadığı sürece felsefenin cesareti yok olmuş olacaktır.

Seneca'ya göre yaşamın devam ettiği evren içerisinde Tanrı'ya bağlı, belli bir düzen vardır ve evrende maddeleri dengeleyen Tanrı evrenin ruhu olmakla birlikte insana içindeki soluk kadar yakındır. Seneca, her türlü kaderin en güçlüsü olan ruhun da eğer dürüst bir ruh ise insanın kaderine yön verebilecek güçte olduğundan emindir. Böylesi emin bir hâl içerisinde kuşkusuz ki ruh “kaçınılması gereken, her şeyi öğrenmiş, olaylara başkalarının fikrine göre değil, doğanın gereklerine göre değer biçen, koca evrene karışıp her gidişini gözleyen, düşüncelerinde, davranışlarında eşitçe dengeli, ulu ve atak, zorluklar ve yüze gülme karşısında da yenilmez, iyi kötü kadere boyun eğmeyen, başına gelen her şeyin, her olayın üstünde kalabilen, zariflik ve güç bakımından çok güzel, pek donanmış, sağlıklı, ılımlı, bocalamak nedir bilmez, gözüpek, hiç bir güç karşısında kırılmayan, geçici olayların karşısında ne şahlanan ne de yerlere serilen bir yapıdadır ve bu ruhun hali adeta bir erdemdir.”¹⁶⁰

Böylesi bir durum yalnızca Seneca'nın felsefe çizgisinde değil genel bir Stoa yapısında mevcut olan bir gerçektir. Bu gerçeğin sınırları içerisinde Örneğin, Cicero'nun Epikürosçuları konu edinerek “Tanrı adına yemin ederim ki ben, hiçbir zaman onların ne paralarının, ne görkemli evlerinin, ne zenginliklerinin, ne yetkinliklerinin, ne de sıkı sıkıya bağlı oldukları tutkularının iyi ve arzulanması gereken şeylerden olduğunu düşündüm”¹⁶¹ söylemlerinde bulunması aslında onlar olarak nitelendirdikleri Epikürosçulardan yola çıkarak arzuların neden olduğu açlığın bireye yaşattığı işkenceye dikkat çekmiştir. Bu gibi birçok örnek hem Stoacıları hem de özelinde kendi sınırlarını belirlemeye özen göstermiş olan Seneca'yı, Seneca'nın ahlak felsefesinde özgürlüğün yerini gözler önüne sermektedir.

---

¹⁵⁹Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, 1.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.332

¹⁶⁰Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.149

¹⁶¹ Cicero, *Paradoxa Stoicorum - Stoacıların Paradoksları*, çev. Serap Gür KALAYCIOĞULLARI, Ceyda Üstünel KEYİNCİ, 2.b, İstanbul: İmge Yayınevi, 2016, s.37

O halde haz olarak da nitelendirebileceğimiz söz konusu duygu durumları dikkate aldığımız ve bir Stoacı Seneca gözünden tabloyu incelemeye özen gösterdiğimiz zaman bireyin kötü yaşamına izin vermeyecek olan gerçeğin erdemli yaşam olduğunu görmek güç değildir. Çünkü Seneca için yegâne hedef yüce ve soylu olan erdem ile zayıf yetilerin karşılığı olan haz duygusu doğaya uygun yaşam ilkesi içerisinde değerlendirmektir. Hedefin ortaya çıkarttığı erdem ise insana en yüce iyiyi, özgürlüğü vaat eden niteliklerdir. Dolayısıyla hazzın tutsağı olmayacak olan kişi de bilgeden başkası değildir. Bu yüzden de Seneca için haz ile erdemin birlikteliği mümkün görülmemiştir. Çünkü Seneca'ya göre “en seçkin efendi olan erdemi, hazzın hizmetçisi yapmak ruhunda hiçbir yüce değer taşımayan insanın davranışıdır.”¹⁶²

Seneca, insanın aslında nasıl olması gerektiği sorusuna yanıt niteliğinde bahsi geçen tüm bu davranış örüntülerinde en önemli faktörün felsefe olacağına inanmıştır. Dolayısıyla felsefeyi yaşamda bir araç, ruhta bir eğitim ve kişilik edinebilme noktasında adeta bir sanat olarak görmüştür. Bu bağlamda Seneca gerek insanların gerekse de tanrıların gerçeğini araştırabilmesi noktasında insanın ussal bir varlık olmasından büyük güç almıştır. Bu gücü tutkuların yenilgiye uğratılacağı derecede bir yetkinliğe sahip görmüştür. Düz yazılarıyla beraber önemli bir tragedya yazarı olan Seneca'nın söz konusu tragedya oyunlarında dile getirilmiş olan gücün kuvvetini hissetmek mümkündür.

Seneca'nın tutkuların ele geçirdiği insanlığı resmettiği tragedyası *Medea*'da var olmasını istediği gücün yansıması olmuştur. Aşk ve ihanet üzerine adeta bir başyapıt niteliği taşıyan bu tragedya Seneca'nın insani tutkuların hepsini yaşatmış olduğu, yiğitliğin ve mertliğin karşılığı olan *Medea* tragedyası, “aşk ve tutku soluyan sözcüklerin, hüznün ve vahşet içeren sözcüklerin görkemli dansını yansıtır adeta. Akıl duygu karşıtlığının resmedildiği tragedya özgürlük anlayışının, yaşam ve ölüm ikileminin, ahlak ve ahlâksızlık arasındaki ince ayrımın yaşam dilinde gösterimi olmuştur.”¹⁶³ Tragedya içerisinde yaşatılan Medea'nın Iosan'a duyduğu aşk sadece duygusal bir yükü değil beraberinde Iason'un Medea ile olan bağındaki kopuş ile intikam arzusunun timsalidir:

¹⁶² Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019, s.20

¹⁶³ Seneca, *Medea*, çev. Çiğdem Dürüşken, 4.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.xxiii

- *Çekip gitti. Öyle mi? Demek çıkarıp beni aklından, bunca yaptıklarımı çekip gidebiliyor? Söküp atmak böyle kolay mı beni? Ben asla sökülüp atılmam. Haydi, iş zamanı, bütün güçlerini, bütün sanatını çağır göreve. Senin için günahlarının ödülü, hiçbirini günah saymamak. Hileye bile yer kalmadı, zaten benden korkuyorlar. Haydi saldır, hiç kimsenin korku duymayacağı bir şeye. Bastır haydi, cesaretini gösterme zamanı, başla, elinden ne geliyorsa, Medea, ya da ne gelmiyorsa...*¹⁶⁴

Görüldüğü üzere Seneca'nın felsefesinde önemli bir yere hâkim olan tutkuların esareti eserlerinde ince sızılarda yer bulmuştur. Fakat bu sızı yalnızca *Medea* tragedyasında değil örneğin zamanla Rönesans yazarlarının örnek alacağı, sınırı olmayan isteklerin bedellerini gözler önüne seren *Troialı Kadınlar* adlı tragedyası Antik Yunan'ın tragedyaya temalarını Roma'ya özgü değerlendirmelerle insanda yaşayan güçsüzlüğün değerli bir temsili olmuştur. Seneca, Troia'nın yıkıcı bir savaş sonrası nasıl düştüğünü eser dizelerinde saklı tutarak yalnızca Troia'nın son demlerini değil aynı zamanda daha birinci sahnede anne Hecuba'nın söylemi olarak belirtilen kısım Seneca'nın mevki makama verilen öneme karşı eleştirisi olmuştur adeta:

- *Kim krallığına güvenip hüküm sürerse gururla büyük sarayında, kararsız tanrılardan hiç korkmadan, kim kaptırırsa ruhunu mutluluğa safça, baksın bana, bir de sana, ey Troia: kader bundan daha iyi bir örnek sunmaz sana ne kayganmış kibirlerin bastığı toprak, anla; ... İşte bak, o yüce, heybetli surlar, yığılmış üst üste, duruyor öylece küle dönmüş evlerimizle; alevler sarıyor krallığımızı dört yandan duman tütüyor.*¹⁶⁵

Satırlar arasında gizli olduğunu gördüğümüz Seneca'nın ahlak felsefesindeki özgürlüğün gücü aslında Seneca'nın içerisinde yaşam sürdüğü Roma siyasi yapısında mümkün olması güç bir direniştir. Ahlak Mektuplarında ifade ettiği, insanlara umudu ve yaşamdaki onurlu değeri öğretme çabasında olduğu gibi. Felsefeyi de iyi bir yaşamın yolu olarak görmüş olan Seneca bu uğurda öncelikle bir ruh eğitimi gerekli görmüştür. Bu ruh eğitimi ve insanın yaşla kazandığı yaşamsal deneyimden öte yaş unsuru gözetmeksizin doğaya uygun bir yaşam yoluna yönlendirir. Seneca, ortaya

---

¹⁶⁴ Seneca, *a.g.e.*, s.34

¹⁶⁵ Seneca, *Troialı Kadınlar*, çev. Çiğdem Dürüşken, 2.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.3-4

koyduğu tüm birikimini insanın ruhuna biçim verdiği inandığı, kaderin karşısında dimdik durabilmeyi öğrettiğinden emin olduğu felsefesi ile belirlemiştir. Öyle ki Seneca'ya göre felsefe, insanı Tanrı'ya eş olma amacına çağırır. İnsanın içinde var olan Tanrı'dan gelme soluğu Yüce ruhlu, ölçülü, her olaya sanki önemsiz bir şeymiş gibi bakan, korktuğumuz, can attığımız her şeye gülüp geçiveren bir ruhu yöneten göksel bir kuvvet olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁶

Seneca için insanın can attığı her şeye gülüp geçecek olan ruhu yönettiğine inandığı Tanrı kudreti adeta güneş ışınları gibidir. Seneca, diğer yandan insanlığın gökteki görkemi, aydınlığı görerek yeryüzündeki karanlıktan kurtuluşunu ise tanrısal düşüncelerde mümkün görmüştür. Tanrının evren için yeri ile ruhun beden için önemini bir ve aynı gören Stoacı Seneca'ya göre ruhun sırtında bir yük olan beden şayet yalnızca hayvanlara özgü olan zevklere dalmaz, aksine tüm zevkleri hor görür ise işte o zaman özgürlük gerçekleşecektir. Tanrıdan bir soluk olarak gördüğü ruhu var olduğu her insanın dolayısıyla herhangi bir ırk, ulus farkı gözetmeksizin eşit olduğu Seneca için önemli bir diğer gerçektir. Söz konusu bu gerçek filozofun kendisini dünya vatandaşı olarak görmesindeki yegâne etmendirdir.

Tanrı'yı Stoa felsefesindeki tek Tanrı olarak gören Seneca evrendeki düzenin mimarı olan akı, nous'u da insan bedeninde yer edinmiş soluk olarak görmüştür. Bu soluk tanrısal olmakla birlikte kötülükleri ve iyilikleri gözetken, insanın kader karşısında üstün olmasını sağlayan yetidir. Söz konusu yeti aynı zamanda daha önce belirtildiği gibi bilgeliğin beraberinde getirdiği erdemdir. Bilgelige erişmekten doğan bu en yüce iyi, erdem, ne bir zevktir ne de akla karşı olan duygu. Bu yüzden Seneca'ya göre insanın elinden geldiğince kendi kabuğuna çekilmesi, kendisini daha iyi hissettirecek insanlarla yakınlık kurması ve daha iyi yaşam sürmesini sağlayacak kişileri evine alması makbuldür.

Görüldüğü üzere Seneca, özgürlüğü mümkün kılan bilge kişinin kendisini öven insanları duymaktan çok kendi değerini gözlemleyen bir insan olduğundan hiçbir zaman şüphe duymamıştır. Yine aynı insan Seneca için kendini tanımanın ön şartı olarak sınanmaktan kaçmayan, aksine sınanmayı şans olarak gören göğüs gereği olaylardan

---

¹⁶⁶ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.22-23

çok kazanacağı onuru düşleyen bir yapıya sahip olmalıdır. Onuru düşleyerek süregidecek olan bir yaşamda ya bir düğümün gırtlığı sıkması ya suyun nefesi tıkaması veya baş aşağı düşerek sert toprakta parçalanmaktan doğacak olan ölümden korkmadan soluk almak doğru olmalıdır.¹⁶⁷ Bağlamında Stoacı düşünür adına söylenmesi uygundur ki gerçek özgürlüğe ulaşabilmenin asıl yolu ise felsefeye köle olmaktan geçmektedir. Çünkü Seneca, bilge kişinin erdem çizgisinde bağlı kalmasını sağlayacak olan şeyi felsefede görmüş ve felsefenin kendisini onun kucağına bırakan, teslim eden kişiyi başka güne erteleme aksine onu hemen özgürleştireceğini savunmuştur. Bu yüzden Seneca için felsefeye köle olmak, gerçek özgürlük demektir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Seneca, *De Providentia/ Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem DÜRÜŞKEN, 2.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2017, s.85

¹⁶⁸ Seneca, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.49

SONUÇ

İnsan, daima mutlu olmak isteyen ancak mutlu olmayı nasıl başaracağını bilmeyen bir canlıdır. Bu belirsizliğe arzuların, acıların ve korkuların kontrol altında tutulması da dâhil olduğundan birey yaşam sürdürdüğü dünyayı anlamak uğraşı içerisine düşmüştür. Bu uğraş, dünden bugüne yadsınamaz bir gerçek olup, çalışmamın bölümlenmesinde öncelikle Antik Yunan uygarlığının özgün noktaları ekseninde değerlendirilip beraberinde ise Seneca'nın özgürlüğe dair düşüncelerini hedef alarak tarihsel ve felsefi anlamda farklılıkları bünyesinde barındıran Stoa öğretisinde derinlik kazanmaktadır.

Dünya sahnesinde yaşam süren her insan, yaşamının ait olduğu dönem hangi yüzyıl olursa olsun belirli ahlak kurallarıyla ilişki içerisinde olmuştur. Yazısız kurallardan oluşmuş olan bu ahlak kuralları, insanlığın yaşam sürmeye başladığı ilk andan itibaren günümüze değin “gelişme” kaydetmiştir. Hukuk kurallarına uymama durumunda yaptırım uygulanmasının aksine insanların deneyimleriyle belirlenmiş olan ahlak kurallarına uygun davranış sergilemeyenlerin ise cezaları ilk günden itibaren daima kınanarak verilmiştir. Bir diğer noktada hukuk kurallara her ne şekilde cereyan etmiş olursa olsun daima ilişki içerisinde bir canlı olan insan, yaşadığı olaylar ve aldığı kararlar neticesinde yaşamına yön vermiştir ki insana dair değerlendirmeyi gösteren bir olgu olmuştur.

Zaman içerisinde değişime ve toplumlar arasında farklı kurallara sahip olmaya açık olan ahlak kuralları insanların her birine eşit ve adaletli davranmak gibi ortak ilkeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat ahlaklı davranış paydasında belirlenmiş olan ilkelerin inceleme yolu tektir ve bu yol da felsefenin bir dalı olan etiğin inceleme alanını oluşturmaktadır. Daha özel bağlamda, aslında insanın felsefede bir problem olarak ele alınması çok da eski zamanlara denk gelmemektedir. Ahlak, siyaset ve varlık gibi problemler ışığında ilişkilendirilmiş olan insan, zaman içerisinde kendini inceleme ve değerlendirme yoluna girmiştir. İnsanın söz konusu değerlendirme alanı, çalışma içerisinde de var olan iyi, güzel, doğru, erdem gibi kavramlar üzerinden şekillendikçe aslında “soyut olarak davranış şekillerine ve birer kavram sayılan değerlere farklı

toplumlarda ve çağlarda farklı değerlerin biçilmesi, değer yargılarını değerlerle ve değerli olmayı değer olmayla karıştırmaktan başka bir şey olmadığını görmekteyiz.”¹⁶⁹

Felsefe tarihi içerisinde, hem bir bilgi meselesi hem de bir insan problemi olan değer tartışmasının özündeki gerçekliğini bir kenara bırakarak, insanın ne olduğuna dair problemin tartışıldığı dönemleri incelediğimizde Antik Yunan uygarlığı tarihi süreç gereğince ilk ele alınması gerekli bir felsefi dönem olmuştur. Bu bağlamda, Yunanlıların felsefe tarihinde ilk sistemli kaynaklara sahip olmaları ve kendilerinden önceki kültürlerle ve medeniyetlerle ilişkilerinin gücünü görmek ise güç olmamıştır.¹⁷⁰ Böylelikle doğa felsefesi sınırlarından insan felsefesine geçişin doğurduğu sonuçlar değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirmelerin varlığına ilk neden olan ise Sofistlerin insanın ne olduğunu soran soruları olmuştur.

Sorular bağlamında, önemli derecede değer vererek düşüncelerinde ahlaki ilişkilendirmiş olan Sokrates’in insana dair problemlere katkı sunmuş olan öğrencisi Platon gerçekleştirmiş olduğu felsefe çalışmalarıyla yalnızca ilkçağı değil genel bir felsefe tarihini büyük oranda şekillendirmiştir. Çalışmaları ışığında insanı ruhun ölümsüzlüğü ile bedenın ölümlü yanı kısılcacında değerlendirdiğini gördüğümüz filozof, beraberinde felsefesini iyi olanın ve kötü olanın idaresine dayalı bir şekilde sürdürmüştür. Beden ile ruhun beraberliğinde şekil kazanmış olan felsefesini daha çok ruha, ruhu ise akla bağlı kılmıştır. Tam da bu yüzden, Platon’un felsefesinde ruh ile beden ilişkisinde, özgürlüğün kısılcacında genel bir problem olan özgür yurttaş köle ayrımı değerlendirmesinde “ruh ve ten beraber olduklarında tabiat, sonuncuya köleliği ve boyun eğmeyi, birinciye komutanlığı ve efendiliği verdiği”¹⁷¹ görülmüştür.

Platon, insanın yaşamında bir devlet dileği taşımasıyla siyaset üzerinde sistematik olarak eğilen ilk antik düşünür olmuştur.¹⁷² Böylelikle kendisinin politik noktadaki felsefe çalışmaları, özgürlüğe giden yolda attığı adımları gözler önüne sermiştir. Platon söz konusu toplum yapısı içerisinde insanı, zekâsı düzene sokulması gereken ve ehlileşmesinin ancak eğitimle mümkün olduğu bir canlı olarak görmüş

¹⁶⁹ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 1.b., İstanbul: Yankı Yayınları, 1971, s.21

¹⁷⁰ Prof. Dr. Nurten GÖKALP, *İnsan Felsefesi*, 1.b., Ankara: Nobel Yayın, 2014, s.3

¹⁷¹ Platon, *Phaidon*, çev. S. K. Yetkin, H. R. Atademir, 1. b., İstanbul: MEB Yayınları, 1989, s.66

¹⁷² Christopher Rowe, *Platon: İdeal Devlet Biçiminin Arayışı, Siyasal Düşüncenin temelleri*, çev. Erkan Akın, İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2001, s.17

olması ise toplumların karakteristik özelliklerini şekillendireceği düşüncesinden ileri gelmektedir.

Platon için, bilgide ideaların bilgisi, elde edilmesi yegâne amaç olup bu amaca sahip olacaklar ise yalnızca filozoflar olmuştur. Filozofun bu söylemleri erdemi ve mutluluğu açığa çıkartacak özgür olabilme arzusunu da beraberinde yaşatmıştır. Platon'un özgürlüğü açığa çıkartacak olan eylemin en iyi olarak nitelendirmiş olduğu ideaların bilgisiyle mümkün kılmıştır. Ardından incelediğimiz Aristoteles ise ruh ve beden ayrımı neticesinde değerlendirmiş olduğu canlı tasavvuru ile uygarlık tarihine önemli katkılar sunmuş, döneminin ve özgünlüğünün insan algını, özgürlük değerlendirmesini *orta noktayı* bulmak adına *erdem* ölçütü içerisinde ele alarak çözümlenmiştir.

Aristoteles, felsefe tarihine Platon'un aksine ilk nedenlerin bilgisini araştıran bilimsel bir tavırla etiğin birey için en iyi olduğu noktasını politik sınırlarında değerlendirmiş olan bir düşünür olmuştur. Bağlamında etik ve siyasetin birlikteliğinden doğan toplumda köleyi doğaca yönetilen, yöneticiyi ise zekâsı sayesinde yöneten kesim olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirme filozofun efendi ve köle ayrımını doğal bir durum olarak kabul etmesine sebebiyet vermiştir. Aristoteles için bu noktada polis ise toplum yapısı ile devlet şekillenmesinin var olduğu siyaset felsefesinde hem doğal bir var olan hem de efendi köle ayrımını yaşatan bir kurum olarak değerlendirilmiştir.

Aristoteles, Antik Yunan'ın siyasi sınırlarını yavaş yavaş daraltmaya başladığı, öğrencisi İskender'in mücadelelerinin dahi fayda etmeyeceği bir dönemin düşünürü olarak özgürlüğe giden yolda insanı, akıl sayesinde bilen, kavrayan, anlayan ve düşünen bir canlı olarak ele almıştır. İnsanı ele aldığı her satırında Platon'un aksine keskin ayrımları yaratmanın ötesinde ruhun yetilerine, dolayısıyla da duyguların arasındaki bağa değer vermiştir. Ele alınmış olan tüm değerlendirmeler ışığında görülmektedir ki Aristoteles'e göre insan, insani iyiyi elde etmek uğruna ruhun akla uygun etkinliğini, diğer bir ifadeyle erdeme uygun etkinliğini gerçekleştirecek bir yetiye sahiptir.¹⁷³ Bu yeti ise aklın tercih etme gücünden doğan, tutku ve arzuların hâkim olamadığı tercihler ruhu akıl sahibi olan her insanın varacağı sondur. Özgürlük gerçeği de bu bağlamda, insanın aklını kullanarak orta noktayı bulmakta yetisinden ileri gelmiştir.

¹⁷³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Çev. S. Babür, Bilgesu Yay. 6. b. Ankara 2015, S. 21-22

Antikçağ için son “baskın dönem”¹⁷⁴ olan Stoa felsefesi ise etkileşimin temsili bir dönem olması açısından uygarlığın, özelinde Platon ve Aristoteles felsefelerinden örneklerle ele alınma gayesi doğaca, öğretinin gereğince farklı bir çerçevede değerlendirilmesi üzerinedir. Entelektüel çerçevede bir dönemin düşüncelerini temsil etmiş olan Grek kültürünün, Helen- Barbar ayrımında, filozoflarca doğal durum olarak nitelendirilmiş olan köle gerçeğinin ardında yaşatılan özgürlük değerlendirmesi Stoacılar için akıl ile bilinebilir evrensel yasalara tabi tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle Stoa dönemi, doğadaki düzene uygun bir şekilde, insanın ruhunu düzen içerisinde yaşatarak doğanın evrensel bir akıl tarafından yönetildiğini unutmamasına önem veren bir öğretinin mimarı olmuştur.

Stoa öğretisi, Platon ve Aristoteles’in aksine akıl dışı bölümlerin varlığından öte insanın akli olup, ruhunun ise akıllı olmasına verdiği önem neticesinde, insanı varlıkların en değerlisi olarak görmüş ve değerini ortaya çıkartacak olan yegâne gerçeğin ruh olacağını kanaat getirmiştir. Stoacı geleneğin akli irade noktasındaki çizgisini yine Stoacı bir filozof Marcus Aurelius’un söylemiyle özetlemek gerekirse: “Bu ben olan şey, her ne ise, biraz et, biraz yaşam soluğu ve yönetici ilkedden başka bir şey değil. Bu ete değer verme, kirliliğinden, bir kemik yığından, bir sinir ve damar ağından başka bir şey değil o. Soluğunun ne olduğunu düşün, hava içine çekip sonra bıraktığın sonra içine çektiğin hava. Üçüncüsü kalıyor geriye, yönetici ilke ve bağlamında bu ilkedir Stoa geleneğe göre insandaki asıl belirleyici yanı.”¹⁷⁵

Stoacı geleneğin genel çizgisinden hareketle, öğretinin minvalinde yol almış olan Seneca’yı konu alan son bölümde görülmektedir ki her insan evrensel geçerli yasalara tabi olup akıl aracılığıyla bunları bilen bir canlıdır. Temelinde doğaya uygun yaşamı var eden Stoa öğretisi, incelemeler ışığında görülmektedir ki insanın önce ruhunu düzene sokması ardından evrensel bir akıl ile yönetilen bir ahlak anlayışını savunmuştur. Stoacılar için ayrı bir öneme sahip olan akli evrensel akla tabi kılma gereği öncelikle doğaya uygun bir yaşamı beraberinde ise erdemli bir sonu doğuracağından değer görmüştür. Böylelikle Stoacılar ve özelinde Seneca için erdem,

¹⁷⁴ Prof. Dr. Nurten GÖKALP, *İnsan Felsefesi*, 1.b., Ankara: Nobel Yayın, 2014, s.20

¹⁷⁵ Marcus Aurelius, *Düşünceler*, çev. Ş. Karadeniz, 5.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.42

içerisinde en yüce iyiyi barındırırken erdemli bir yaşam insan hayatının gayesi olarak kabul edilmiştir.

Seneca, öğretisinin çizgisinde ancak özgünlüğü hedefleyerek meydana getirdiği felsefi düzleminde insanın akli ile kendisini kontrol etmesine değer vermiştir. Bu değer yegâne sebebi ise insanın tutkularına yenik düşmesini engelleyeceği inancında saklıdır. Dolayısıyla felsefesini ultiritalizm* çizgisinde sürdürerek söz konusu çizgisini insan doğası için öncelikli ilke olarak belirlemiştir. Ultiritalizm ışığında bedensel tutkularına direnerek kendisine sınırlar koyacağı bilincinde sürdürdüğü felsefe algısında insan, bir ruh ve beden bütünü olması dolayısıyla arzularıyla ve tutkularıyla mücadele içerisinde bir canlı olarak değerlendirilmiştir. Seneca'nın özgürlüğe dair söylemleri tam da bu noktada şekillenmiştir.

Arzu ve tutkuların akıl aracılığıyla kontrol edilmesi zorunluluğunun yarattığı ahlaki temeller, “Stoacıların insan bedenine dolayısıyla duygularına önem veren ve hesaba katan yaklaşımları İlkçağ düşüncesinde akli ve zihni ile öne çıkarılan baskın insan düşüncelerine karşı bir alternatif olmuştur.”¹⁷⁶ Söz konusu önem insanın arzularını, isteklerini, tutkularını kontrol altında tutması adına gerçekleşmiş ve Seneca da bu duyguların kontrol altında tutulmasından doğan özgürlüğü felsefe aracılığıyla değerlendirmiştir. Felsefeye teslimiyetle bağladığına inandığı özgürlük ne Platon'un idealinin bilgisine erişen insanda gördüğü ne de Aristoteles'in Yunanlı olan halka, özelinde ise erkeğe verdiği önemde doğan özgürlükle bağlantılı değildir. Seneca'nın özgün kalma gayesinde bizleri karşıladığı özgürlük, kölede de efendide de var olabilecek güçtedir.

Seneca'nın felsefesinden hareketle diyebiliriz ki insan, tutkularından ve arzularından uzaklaşp bir yaşam sürmediği müddetçe hislerinin yenilgisinde bir ömrü tutsak yaşayacaktır. Söz konusu tutsaklık görünmeyen parmaklıkların ardında, -miş gibi hayatlarda cereyan edecektir. Stoacı düşünür ise insanın özgürlüğü söz konusu olduğunda çözümü ölüm dahi olsa tercihini özgürlüğe giden yolda kullanması gereğini savunmuştur. Çünkü ölüm insanın tam da esir olmaması gereken ve geçiciliğinden haber olması zorunlu bir beden son bulup aslına, özüne ulaşma halidir. Bu yüzden

---

* Toplumsal fayda, toplumsal yarar.

¹⁷⁶ Nurten GÖKALP, *İnsan Felsefesi*, 1.b., Ankara: Nobel Yayın, 2014, s.25

hayatta var olduğumuz sürece mevki makam düşkünlüğü, mertebe arzusu, tutkularla dolu uyanacağımız sabahlar bizi aydınlığı coğrafi tanımlarda var olan güneşin karanlık yüzüyle baş başa bırakacaktır.

Görüldüğü üzere Seneca, içsel özgürlüğü ve sarsılmaz bilge inancının ışığında akli yaşama egemen kılmıştır. Böylelikle Seneca'nın idealindeki bilge, kaderine yakınmanın aksine herhangi bir saldırıdan etkilenmeden, sabrının ışığında özgürlüğün sınırsızlığına ulaşacaktır. Bu bağlamda Seneca'da insan, herhangi bir dış koşullardan etkilenmeden koruduğu erdemleri ışığında hem özgür hem de bilge olacaktır.

Seneca'nın ışığında değerlendirilmiş olan bilge, günümüz dünya yapısı içerisinde örnek alınırsa şayet birçok hırsların tutsağı olmuş siyasi savaşlara ayna tutacak değerlerdir. Öyle ki bahsi geçen evrensel kurallar ve değerler, gerek yaşadığımız dünyanın gerekse de toplumumuzda her gün birlikte olduğumuz çevremizin düşünmeden ilerleyişi içerisinde yok sayılacak derecededir. Fakat her birimiz içsel özgürlüğümüzü korumayı ve erdemlerimize sahip olmayı başarabilirsek felsefenin kapılarını da çoktan aralamış olacağız. Kalıcı mutluluğu sağlayacak olan şeyin dışarıda değil içsel özgürlüğü koruyabilmekte bulan insan bilgeliği elde edecektir.

Dönemsel bağlamda değil genel insanlık tarihi süresince varlığımızı ele aldığımız noktada erdem, bilgeliğin ve özgürlüğün bir bütün olduğunu görmek güç olmamaktadır. Bu birlikteliğin beraberinde Seneca'nın öğretisini öncü kabul ettiğimiz takdirde ise kusurlarımızı ortaya koyabilir hale gelmemiz muhtemeldir. Bu sayede gerek kendi dünyamızı gerek insanlığın genel çerçevede yabancılaşmaya yol alan yaşam seyriinin değişimini avuçlarımızda tutmamış aksine özgür bırakmış olacağız.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 5.b, İstanbul: İmge Kitapevi, 2009
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 8.b, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2017
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 7.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016
- AKARSU, Bedia, *Ahlak Öğretileri*, 3.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993
- ARİSTOTELES, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 3.b, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010
- ARİSTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet BABÜR, 6.b, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015
- ARİSTOTELES, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993
- ARNOLD, E.V., *Roman Stoicism: Being Lectures on the History of the Stoic Philosophy with Special Reference to its Development within the Empire*, Cambridge University Press: 1911
- ARSLAN, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi-1, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi 1*, 7.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016
- ARSLAN, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi-3, Aristoteles*, 5.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016
- ARSLAN, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi-4, Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşular Stoacılar Septikler*, 4.b, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016
- ASTER, Ernst von, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, 3.b, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005
- AURELİUS, Marcus, *Düşünceler*, çev. Şadan Karadeniz, 1.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013
- BARROW, Reginald H., *Romalılar*, çev. Ender Gürol, 2.b, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006
- BLUNT, A. W. F, *Batı Uygarlığının Temelleri*, çev. Prof. Dr. Phil. Müzehher Erim, 3.b, İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1984
- BONNARD, Andre, *Antik Yunan Uygarlığı, Cilt 1: İlyada'dan Parthenon'a*, çev. Kerem Kurtgözü, 1.b, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004
- BRUN Jean, *Stoacılık*, çev. Medar Atıcı, 1.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997
- Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980

- Cicero, *Paradoxa Stoicorum- Stoacıların Paradoksları*, çev. Serap Gür KALAYCIOĞULLARI, Ceyda Üstünel KEYİNCİ, 2.b, İstanbul: İmge Yayınevi, 2016
- Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 5.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2018
- COPLESTON, Frederick, *Aristoteles*, çev. Aziz Yardımlı, 3.b, İstanbul: İdea Yayınevi, 2013
- COPLESTON, Friedrich, *Felsefe Tarihi-Yunan ve Roma Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, 2.b, İstanbul: İdea Yayınevi, 1990
- DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi, 1. Cilt Cumhuriyet: 1. Kısım Menşe'lerden Akdeniz Havzasına Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953
- DİAKOV, V., KOVALEV, S., *İlkçağ Tarihi/Cilt:2 Roma*, çev. Özdemir İnce, 3.b, İstanbul: Yordam Kitap, 2015
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Roma'nın Gizemli Dinleri*, 1.b, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000
- ECO, Umberto, *Antik Yunan*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018
- EUTROPİS, *Kısa Roma Tarihi*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, 1.b, Alfa Yayın: 2016
- FRANÇOİS, Gregoire, *Büyük Ahlak Doktrinleri*, çev. Cemal Süreya, 1.b, İstanbul: Varlık Yayınları, 1971
- GIBBON Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, 1.b, Ankara: Kabalcı Yayınevi
- GÖKALP, Prof. Dr. Nurten, *İnsan Felsefesi*, 1. b., Ankara: Nobel Yayın, 2014
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, 7.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994
- GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 17.b, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2017
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, 7.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2017
- HESİODOS, *Theogonia-İşler ve Günler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977
- HOMEROS, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, 9.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, 3.b, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007
- KUÇURADI, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, 1.b, İstanbul: Yankı Yayınları, 1971

- LAERTİOS, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, 1.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, 10.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014
- MONTEQUIEU, *Romalıların Yücelik Ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Günen, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019
- PAKSÜT Fatma, *Seneca'da Ahlak Görüşü ve Zevk Anlayışı*, 1.b, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971
- PARKİNSON, C. Northcote, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, çev. Mehmet Harmancı, 1.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1976
- PETERS, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, 1.b, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004
- PİEPER, Annemarie, *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman ve Gönül Sezer, 2.b, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012
- PLATON, *Devlet*, çev. M.Ali CİMCOZ, 29.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016
- PLATON, *Diyaloglar, Menon/Erdem Üstüne*, çev. Adnan Cemgil, 9.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010
- PLATON, *Diyaloglar, Sofist*, çev. Ömer Naci SOYKAN, 7.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010
- PLATON, *Parmenides*, çev. Furkan Akderin, 1.b, İstanbul: Say Yayınları, 2016
- PLATON, *Phaidon*, çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir, 1.b, İstanbul: MEB Yayınları, 1989
- PLATON, *Şölen*, çev. Furkan Akderin, 2.b, İstanbul: Say Yayınları, 2015
- PLATON, *Yasalar*, çev. Candan ŞENTUNA- Saffet BABÜR, 1.b, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1988
- Platon, *Yasalar*, çev. Saffet Babür, 3.b, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007
- ROWE, Christopher, *Platon: İdeal Devlet Biçiminin Arayışı, Siyasal Düşüncenin temelleri*, çev. Erkan Akın, İstanbul: Alfa Basım Yayınları, 2001
- RUSS, Jacqueline, *Felsefe Tarihi Cilt 1: Kurucu Düşünceler*, 2.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012
- RUSSELL, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi/1. Cilt: İlkçağ Felsefesi*, çev. Ahmet FETHİ, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016
- SENECA, *Ahlak Mektupları*, çev. Türkân Uzel, 1.b, İstanbul: Jaguar Kitap, 2018
- SENECA, *Bilgeliliğin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziva Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017

- SENECA, *De Constantia Sapientis/Bilgeliğin Sarsılmazlığı*, çev. Elif Burcu Özkan, 1.b, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017
- SENECA, *De Providentia/ Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem DÜRÜŞKEN, 2.b, İstanbul: Alfa Yayın, 2017
- SENECA, *Doğa Araştırmaları*, çev. Cengiz Çevik, 1.b, İstanbul, Jaguar Kitap: 2014
- SENECA, *Epistulae Morales / Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Tüzel, 1.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999
- SENECA, *Medea*, çev. Çiğdem Dürüşken, 4.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015
- SENECA, *Mutlu Yaşam Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, 2.b, İstanbul: Kültür Yayınları, 2019
- SENECA, *Teselliler*, çev. Kenan SARIALIOĞLU, İstanbul: Isık Yayınları, 2016
- SENECA, *Troialı Kadınlar*, çev. Çiğdem Dürüşken, 2.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014
- ŞENEL Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi/ Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 4.b, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1995
- TANILİ Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, 2.b, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2017
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 11.b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016
- THUKYDIDES, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı*, çev. Dr. Halil Demircioğlu, 1.b, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972
- UYGUN, Oktay, *Demokrasi/Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 3.b, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017
- WOOD, Ellen Meiksins, *Yurttaşlardan Lordlara/Eski Çağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, çev. Oya Köymen, 1.b, İstanbul: Yordam Kitap, 2009

SÜRELİ YAYINLAR

- AĞAOĞULU, Mustafa, *Stoa Felsefesinde Fizik ve Etik: Mutluluğun Yolu Olarak Stoacı Erdem*, Özne Dergisi: Güz 2018
- KALAYCI, Nazile, *Daimon'dan Eudaimonia'ya Aristoteles'te Mutluluk*, Cogito Dergisi 77. Sayı
- BERK, Fatih Mehmet, *Erken Dönem Hıristiyanlıkta Stoacılık ve Aziz Paul*, Özne Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2018
- ÖZKAN Elif Burcu, *Stoa Ahlakında ve Seneca'da Özgürlük Anlayışı*, Eskiçağ Yazıları: 2014

TEZLER

DÜRÜŞKEN, iğdem, “*Seneca'nın De Providentia'sında Tanrı ve İnsan*”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, 1986

ÖZKAN, Elif Burcu, “*Seneca'nın De Constantia Sapientis'ince İnsanın İçsel
Özgürlüğü*” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, 2008

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	CEYDA ALTINTOP AKABİK
Tez Adı	Stoacı Geleneğin Determinist Çizgisinde Seneca'nın Özgürlük Anlayışı
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof.Dr. A. Kadir ÇÜÇEN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 03.07.2019

İmza :

